

**GAZDASÁGI-TÁRSADALMI
RENDSZERVÁLTÁS
FOLYAMATA ÉS TENDENCIÁI**

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

1993. április 15.

Veszprém

VEAB

1993

GAZDASÁGI-TÁRSADALMI RENDSZERVÁLTÁS
FOLYAMATA ÉS TENDENCIÁI

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

Az MTA IX. osztályának,
az MTA Veszprémi Területi Bizottsága
Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudományi Szakbizottságának,
a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Veszprém Megyei Egyesületének
közös rendezésében

Veszprém
1993. április 15.

Külön köszönet
Wollák Lászlónak, a KOMFORT Kereskedelmi és Ipari Rt.
vezérigazgatójának
a kötet nyomdai előállításáért

Szerkesztette: Beszteri Béla

Felelős kiadó: Salánki János akadémikus, a VEAB elnöke

Műszaki szerkesztő: Tarnai Viktória

Készült: 300 példányban (B/5 ív) terjedelemben,
az Eötvös Károly Megyei Könyvtár nyomdájában

Felelős vezető: Sándor József

ELŐSZÓ

A VEAB Gazdasági-, Jog- és Társadalomtudományi Szakbizottságának és munkabizottságainak munkamódszeréhez tartozik, hogy a régió egyetemlein, főiskoláin és a gyakorlatban dolgozó szakemberekkel, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Veszprém Megyei Egyesületével összefogva - a jelen akadémiai ciklusban - átfogóan és egyes részterületein tudományosan vizsgálja az 1990 óta bekövetkezett történelmi átalakulás magyarországi előzményeinek, a békés rendszerváltás folyamatának, a demokratikus politikai viszonyok és a piacgazdaság megteremtésének jellemzőit. Az elmúlt három év során először feltártuk a régi rendszer, "a létező szocializmus" összeomlásának előzményeit. Majd nemzetközi konferencián, a Veszprémi Egyetem társintézményeinek német, orosz, spanyol és lengyel kutatóival, a hazai politológia és történettudomány neves hazai szakembereinek részvételével áttekintettük az európai átmeneteket és változásokat, amelyek a 80-as és 90-es években eddig lezajlottak, különös figyelmet fordítva a hazai átalakulás sajátosságaira. Ezt követően egy-egy tudományos tanácskozást tartottunk a közoktatás magyarországi és VEAB-régióbeli problémáiról, illetve a kultúra jelenéről és jövőjéről, az erőforrás-gazdálkodásról és az agrárviszonyok változásáról.

Ez év április 15-én a gazdasági-társadalmi rendszerváltás folyamatait és tendenciáit dolgoztuk fel. Első ízben került sor a szakbizottság történetében, hogy az MTA azonos profilú IX. osztályával közösen rendeztünk Veszprémben tudományos konferenciát. Ezen szerteágazó témakör előadói között az adott tudományterületek nemzetközileg is elismert reprezentánsai mellett a régió megyéiből a közgazdaságtudomány több diszciplínájának, a jogtudomány, a filozófia, a politológia, a pedagógia és a történettudomány számos művelője tartott előadást, illetve vett részt a sokrétű vitában.

Örvendetes, hogy konferenciáink anyagai külön kötetben is megjelennek. Ezúttal a KOMFORT Kereskedelmi és Ipari Részvénytársaság vállalta a konferenciakötet nyomdai előállítását. Ezért külön is köszönetet mondunk Wollák László vezérigazgató úrnak, akit egyben konferenciánk referenseként is üdvözölhettünk. A kötet a referátumokat és korreferátumokat, valamint a vitában elhangzottak összefoglalóját tartalmazza.

Ajánljuk a kiadványt a téma iránt érdeklődők széles táborának.

VÁRHELYI ISTVÁN
ny.egyetemi tanár
szakbizottsági elnök

REFERÁTUMOK

BOGNÁR JÓZSEF

A gazdasági-társadalmi transzformáció alakulása, folyamata

A közép-kelet-európai országok *transzformációja* az ezredforduló Európájának egyik döntő problémája és a kontinens világpolitikai és világgazdasági fejlődésének egyik legerőteljesebb befolyásoló tényezője; de egyúttal szerves része azon gondolkodási és cselekvési forradalomnak, amely napjainkban a tudományos-technikai forradalom révén a glóbusz minden régióját érinti és a kontinensektől a kis közösségekig új válaszokra kényszeríti.

Ebben a gyökeresen új helyzetben és folyamatrendszerben minden állam, nemzet és kisebbségi (autonóm) közösség felelőssége rendkívüli mértékben megnő, hiszen az ideológiától vezérelt bipoláris világrendszer és a hidegháború megszűnése folytán minden közösség és csoport cselekvési szabadsága új dimenziót nyer; és ennek során felerősödhetnek olyan korábbi nemzeti-nemzetiségi, törzsi és vallási ellentétek, amelyek "*bellum omnium contra omnes*" állapotát idézhetik elő. Ilyen katasztrófa anarchiát hoz létre, elpocsékolja a fejlődéshez szükséges energiákat és megakadályozza olyan politikai és gazdasági viszonyok kialakítását, amelyek a túlélést és a globális gazdasági-politikai problémák kooperatív szellemű megoldását lehetővé teszik.

Utalni kell az új tudományos gondolkodásmód nem determinisztikus jellegére; azaz arra a feltételezésre (axiómára), hogy *nincs olyan lépcsőzetes fejlődési modell, amely az emberiséget mindig magasabb (az előző korszakok meghaladására) fejlődési fokon vezeti*. A fejlődés forgatókönyve ugyanis azon folyamatok alakulásától függ, amelyeket döntéseinkkel, cselekvéseinkkel, magatartásunkkal mi magunk alakítunk ki.

Ebből következik, hogy nemcsak a tervgazdaságnak piacgazdasággá való felváltásáról van szó, nemcsak a pluralizmus alapján felépülő demokratikus berendezkedés megteremtése és megszilárdítása jelent létkérdést, nemcsak a nyugati integrációhoz történő csatlakozás

feltételeinek kialakítását kell meggyorsítanunk, hanem arról is, hogy a közép-kelet-európai térség népeivel és államaival megtaláljuk a közös érdekek alapján kialakítható *kooperációt*, mert ellenkező esetben e régió visszasüllyed az egymás elleni harcok mocsarába.

Melyek azok az új fejlemények, tendenciák és folyamatok, amelyek a glóbusz minden lakóját és régióját érintik? A determinisztikus jövőszemlélet és a modellgondolkodásmód visszaszorulása mellett utalni kell:

- a.) a szolgáltatási gazdaság példátlan megerősödésére,¹
- b.) az információs gazdaság mechanizmusainak kialakulására,²
- c.) az ökológiai³ (környezeti) problémák olyan formában történő jelentkezésére, amely a hagyományos *közgazdasági értékforgalom* megváltozására vezethet, ami az ipari forradalom megjelenése óta a legfontosabb közgazdaság-tudományi változás.

A szolgáltatási gazdaságtan¹ azt jelenti, hogy nem a javak előállítás, a *tömegtermelés* a legfontosabb tényező, - bár a szolgáltatások a termelésben is egyre erőteljesebb szerepet játszanak -, hanem *a javak felhasználásának módja; a fogyasztástól a hulladékok kezeléséig*. Ez annyit jelent, hogy a beruházások növekvő hányada csoportosul át a *kereskedelem*, illetve a fogyasztás felé.

Az *információs gazdaság*² létrejötté azért fontos, mert előfeltételét képezi nagy, integrált egységek létrejöttének és a világgazdasági folyamatok adaptációjának a *gazdasági szabadság* keretei között; azaz a tudás (a tudástőke) fontosabb feltétele a fejlődésnek, mint a szó régi értelmében vett erőforrások, illetve azok eloszlása. (Lásd Japán gazdasági fejlődését.) Az *ökológiának* a közgazdaságtudománnyal történő "integrálódása";³ pedig azért vált szükségessé, mert a közgazdasági érték hagyományos fogalma nem foglalta magába az ún. "szabad javak" (víz, levegő stb.) kategóriáját. Napjainkban olyan megoldást kell találni - a környezeti katasztrófák megakadályozása végett -, amely a "szabad javakból" felhasznált vagy elhasznált erőforrás szennyezését és minőségét mérni és kifejezni képes, hiszen enélkül az ökológia és a közgazdasági rendszer közötti szilárd kapcsolódás nem lehetséges.

Ha ezen új tendenciák összefüggését a *transzformáció* problematikájával összevetjük, úgy nyilvánvaló, hogy az ún. *radikális átalakulás* helyett - amelynek egyébként több formája képzelhető el - a

graduális (evolúciós) fejlődés útját kell követni, hiszen a transzformált (az átalakított) gazdaságnak magában kell foglalnia ezen tendenciákat, miután azon gazdaságok, amelyekkel integrálódni kívánunk, hatalmas lépésekkel haladnak előre ezen új tendenciák megvalósításában. Nyilvánvaló ugyanis, hogy 2000 körül, amikor feltehetően az integráció tagjaivá válunk, a nyugat-európai gazdaság nem olyan lesz, mint 1992-ben, vagy 1993-ban volt.

Ily módon nálunk is a korszerű szolgáltatási gazdaság fejlesztésére, a *tudástőke* növelésére és az információs gazdaság megerősítésére kell helyezni a hangsúlyt. A transzformáció ilyen felfogása összhangban áll a korszerű, konzervatív társadalmi és politikai erők törekvéseivel.

Radikális megoldáson nemcsak az örökölt gazdaság lerombolását és ezáltal a tudástőke jelentős részének kikapcsolását értjük, hanem azon naiv törekvéseket is, amelyek a generális sokkterápiában jutottak kifejezésre.

A *tudástőkét* - mint a gazdaság minőségi fejlődésének legfontosabb előfeltételét ugyanis nem csökkenteni, hanem növelni kell, de annak jelentős része nem sajátítható el könyvekből, miután személyek (egyének) tapasztalatainak, innovatív képességeinek és kapcsolati rendszerének sajátos kombinációját jelenti. A *sokkterápia*, mint *generális* törekvés viszont túlbecsüli a monetáris gazdaság lehetőségeit és önállóságát a reálgazdasághoz képest, hiszen a radikális lépésekkel létrehozott monetáris egyensúly gyorsan összeomlik, ha a reálgazdasági folyamatok - amelyek az egész társadalom gazdasági cselekvéseiből adódnak -, diszfunkcionálissá válnak. (A sokkterápiának, mint generális /általános/ transzformációs megoldásnak a lehetetlensége nem jelenti azt, hogy az átalakulás egyes fázisaiban, vagy egyes területein elvethetők a sokkszerű megoldások: pl. áremelés, jelentős leértékelés, vásárlóerő-korlátozás stb.)

Magyarországon - ebből a szempontból - a kialakult politikai struktúra kedvező, hiszen a gazdasági liberalizmusnak a történelmi fejlődés során mindig voltak *konzervatívabb és liberálisabb* változatai. A *gazdasági liberalizmus konzervatív felfogása mindig nagyobb szerepet szánt az államnak (a kormánynak)* különösen a gazdasági, pénzügyi és szociálpolitika területén, míg a *liberálisabb koncepció* az állam szerepének csökkentését, a gazdasági folyamatok "államtalanítását" helyezte előtérbe. Nálunk a gazdasági liberalizmus ezen két, történelmileg kialakult fajtája jelen van az országgyűlésben és egymást bírálva, vagy kiegészítve találhatja meg a helyes megoldásokat. Helyet foglalnak

azonban az országgyűlésben azon politikai-társadalmi erőtenyezők is, amelyek a gazdasági fejlődés (gazdaságpolitika) lehetséges alternatíváit és hatásait elsősorban a *munkavállalók* szempontjából minősítik; ezért az eltérő érdekek egyeztetésében a viszonylagos gazdaságpolitikai konszenzus kialakításában igen lényeges szerepet játszanak.

A magyar gazdaság állapota (állapotváltozásai) a transzformációs processzus során

A transzformáció - az állam által monopolizált tervgazdaság piacgazdasággá történő átalakítása - a politikai rendszer és a gazdaságfilozófia minden lényeges kérdését érinti: a tulajdonviszonyoktól a vállalkozás, áru és ármozgás, a jövedelemelosztás szabad alakulásán át új (az eddigitől eltérő) gazdaságszervezési formákig, valamint új struktúrák kialakulásáig. Ebben a folyamatban a politikai hatalom igen lényeges (döntő) szerepet játszik, de nem *egyedül*, hiszen a piacgazdaság legfőbb hajtóerejét a *verseny* által korlátozott (mederbe terelt) vállalkozói (egyéni) *önérdek* jelenti; azaz az "alulról történő" kezdeményezés nélkül nincs előrehaladás.

A transzformációs periódus - amint erről már korábban is szoltunk - *hosszabb időszakot (10-15 évet is) igénybe vehet*, nyilvánvaló, hogy e folyamat során a gazdaság működőképességét fenn kell tartani.

E követelmény teljesítése rendkívül nehéz, miután a gazdaságban - más területekhez hasonlóan - a rombolás kevesebb időt igényel, mint a teremtés, az új felépítése.

A gazdaság *működőképességének* egymást feltételező belső és külső indikátorai vannak.

Működőképesnek minősíthetjük a gazdaságot, ha viszonylagos egyensúlyviszonyok mellett képes biztosítani azon javakat és szolgáltatásokat, amelyek egyfelől az ország lakosságának elviselhető színvonalon történő ellátásához, másfelől a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fenntartásához szükségesek. Számolni kell azzal, hogy az ellátás színvonala, valamint az államnak a lakosság iránti szociális kötelezettségei már a leváltott rendszerben alakultak ki; és ilyen értelemben viszonyítási (összehasonlítási) alapot képeznek.

Az új rendszer azonban összeomló gazdaságot, gazdasági visszaesést és külföldi adósságokat örökölt elődjétől.

A magyarországi tervgazdaság összeomlása azzal kezdődött, hogy a növekedést, az életszínvonalat és a társadalmi juttatásokat egy olyan időszakban is fenntartotta, midőn az *olajválság* következtében a nyugati országok már visszafogták a termelést és igyekeztek a deficitet a technikai fejlődés és struktúraváltás segítségével kiegyensúlyozni; vállalva az életszínvonal átmeneti csökkenését és a munkanélküliséget. Nyilvánvaló, hogy *egy ilyen súlyos világgazdasági feszültség*, amely a világ legerősebb, leghatékonyabb és legfejlettebb gazdaságait alapvető irányváltásra kényszerítette (más kérdés az, hogy ezt a kihívást e rugalmas gazdaságok a későbbiek során saját előnyükre fordították), *a magyar gazdaság erőit túlfeszítette és súlyos egyensúlyhiány keletkezett*. A hiányok fedezésére egyre több nyugati hitel vált szükségessé és így elkezdődött az eladósodás folyamata; amely bővített formában évről évre újjáttermelődött, hiszen a nyitottabbá vált gazdaságnak egyre több nyugati importra volt szüksége anélkül, hogy exportja növelésére hasonló mértékben képessé lett volna.

A továbbiak szempontjából azonban nemcsak a hatalmas eladósodás ténye fontos, hanem az is, hogy a nyugati hitelekből származó többletenergiát arra fordították, hogy a lakosság árukkal és szolgáltatásokkal való ellátását az akkor reálisnak tekinthető színvonal fölé emeljék.

A rendszerváltozás után az egyik (a) legdöntőbb kérdés az volt, hogy miképpen képes a magyar gazdaság a világgazdasági és európai kapcsolati rendszerekkel együttműködni, hiszen a globalitás és integrációk korában ez minden gazdaság döntő kérdése, másrészt a magyar gazdaság *exportorientált* alapon fejlődhet tovább. E döntő probléma megoldása sikeresen ment végbe, hiszen az ország társult tagja az Európai Gazdasági Közösségnek, szabadkereskedelmi megállapodást kötött az EFTA-val és élvezte a Világbank és az IMF támogatását és együttműködését a hazai gazdaság előtt álló bonyolult feladatok megoldásában. Jelentős eredményeket ért el a gazdaság az export piacgazdasági országokba történő "átorientálásában" is. Emellett a külföldi tőke növekvő szerepet játszik az ország gazdasági életében; 1991-ben 2 M \$-t, majd a következő években mintegy 1,5 M \$-t elérő vagy meghaladó befektetésével. Ez a viszonylag kedvező helyzet lehetővé tette a valutatartalékok jelentős növelését és az adósságokkal összefüggő problémák körültekintő kezelését

is. Az evolúciós (graduális) változásoknak megfelelően folyik a gazdaság rendszerbeli átalakítása is", így a privatizáció, a magánszektor erőteljes támogatása, kis- és középüzemek létesülése, a liberalizálás - az importot is beleértve -, az áralakulás szabadabbá tétele, az új szociálpolitikai alapelvek megvalósítása, az egészségügyi rendszer és a tudományos kutatás reformja. Javítani kell még - ebben a vonatkozásban - különösen a mezőgazdaság és a bankszervezet átalakításával összefüggő tényezők formálását.

Minden jelentős gazdasági átalakulás során számolni kell azonban azzal a ténnyel, hogy az elkerülhetetlen rombolás gazdasági következményei azonnal jelentkeznek, míg az új tényezők és hajtóerők hatásainak megjelentése és domináns folyamattá válása hosszabb időt kíván. Ebben az időszakban is - amit erre már utalás történt - fenn kell tartani a gazdaság működőképességét, de csak alacsonyabb színvonalon lehetséges; mert ellenkező esetben olyan *egyensúlyhiány* állna elő, ami veszélyeztetné a működőképességet.

Érthető tehát, hogy az 1989-ben (tehát még a rendszerváltozás előtt) kialakult erőteljes recessziót (krízist) még nem sikerült teljesen megállítani. *A GDP azóta 20-30 %-ot, az ipari termelés 36-40 %-ot, a mezőgazdasági termelés 15-20 %-ot csökkent, a beruházások, a reálbérek és az életszínvonal ugyancsak visszaesést mutatnak. A munkanélküliség egyelőre növekvő méreteket mutat és különösen egyes régiókban aggasztó. Emelkedő tendenciát mutat a költségvetési hiány is, miután a bevételek (a gazdasági tevékenység csökkentése miatt) alacsonyabbak a vártnál, a kiadások pedig erőteljesen emelkednek. Ez a helyzet azt is jelenti, hogy a költségvetésnek a jövedelmek újraelosztásában betöltött szerepét még nem sikerült csökkenteni. A negatív tendenciák között kell -természetesen - megemlíteni a belföldi eladósodás meggyorsult (felgyorsult) tendenciáját is. Ebből következik, hogy a súlyos recesszióból ki kell emelkedni, a visszaesést meg kell állítani, sőt, a gazdasági növekedést meg kell indítani; természetesen inflációs hatások nélkül; hiszen a 20 % körüli inflációt is redukálni kell. Ebben a vonatkozásban érdekes, hogy Lengyelországban az elmúlt esztendő utolsó negyedében bizonyos gazdasági növekedés jelentkezett és egyes magyar gazdasági vezetők véleménye szerint ebben az esztendőben már nálunk is számolhatunk némi növekedéssel. (Mások - egyelőre - csak a visszaesés megállításáról beszélnek.)*

A kialakult helyzet azt jelenti, hogy ebben az évtizedben még lesznek a gazdaságnak olyan kulcskérdései, mint a munkanélküliség és ennek kezelése (intézményrendszer, szociálpolitika, átképzés, új munkahelyek létesítése), az adórendszer és adószedés javítása, a bankrendszer további liberalizálása és vállalkozóképeségének emelése, a piacgazdaság jogi és intézményi kereteinek további bővítése, a földhasználat, agrárpiac és az agrárhitelek korszerűsítése, a privatizáció formáinak további fejlesztése és hasonlók.

E kulcskérdések helyes megoldásában sok tudományos elemzésre és bátor kísérletezésre is szükség van, hiszen az ország és gazdaság (a vezetőket is beleértve) a *tanulás* időszakában van. (Hasonló átalakulásra ugyanis nincs gazdaságtörténeti precedens).

Ami a magángazdaságot illeti, nálunk több, mint 60 ezer jogi személyiséggel rendelkező és 1,2 millió jogi személyiség nélküli vállalkozó van, ami akkor is impozáns szám, ha a magánvállalkozók egy része még állami állással is rendelkezik ("másodállásos" vállalkozó).

E szám adatok is azt bizonyítják, hogy a *gazdaságban a domináns szerepet már a magánvállalkozók jelentik* és a dinamikát is ők képviselik. Az ezredfordulóig előtekintő közgazdászok úgy vélik, hogy *1995 után a növekedés évi 3-3,5 %-ot is elérheti, a magántulajdon aránya 65-70 %-ot, a költségvetési hiány 5 % körül alakulhat ki, az infláció pedig már egyszámjegyű lehet, a munkanélküliség - amely ma még tetőződik - akkor 12-13 % körülre prognosztizálható.*

Természetesen (nyilvánvaló), hogy a magyar gazdaság fejlődésének jelenlegi és jövőbeni alakulása igen nagy mértékben *a nemzetközi gazdasági és politikai körülmények (a "környezet") függvénye.* Sajnos ebben a vonatkozásban nemcsak a túlfűtött várakozások és illúziók nem igazolódtak, hanem a nemzetközi helyzet alakulása még a pesszimisták elképzeléseit is meghaladja.

Politikai téren a bizonytalanság egyelőre nő (Jugoszlávia és Oroszország helyzete), ami a közép-kelet-európai befektetési kockázatokat növeli és a Magyarországról más piacokra történő eljutás lehetőségeit csökkenti, a mohamedán fundamentalizmus erősödő jelentkezése (az utóbbi Iránon és Afganisztánon át) már a szekularizált mohamedán államokat (Algéria, Egyiptom) is fenyegeti. Az afrikai államok széthullása az erősödő törzsi fellépésekkel szemben, valamint az a körülmény, hogy a belső békét a polgárháborúk kifáradása után sem képesek a nemzetközi

szervezetek helyreállítani (Kambodzsa), a tömeges migráció jelenségei, a terrorizmus különböző formákban történő jelentkezése stb.

Szomszédainknak a kisebbségi kérdésekben elfoglalt merev magatartása miatt *mi sem voltunk képesek arra, hogy közvetlen környezetünket konszolidáljuk.*

Világgazdasági téren az elhúzódó recesszió még mindig tart, a munkanélküliség olyan országokat is elért, amelyek eddig jelentős külföldi munkaerőt szívtak fel (Ausztria), a nyugat-európai térség gazdasági mozdonyát, Németországot az egyesüléssel összefüggő gazdasági problémák még évekig lekötik, a Maastricht és a dán népszavazás utáni bizonytalanság az Európai Közösségben, az USA gazdaságának gyengülő pozíciója, valamint Japán "botladozó" konjunktúrája, amely a Kelet-Európa iránti érdeklődés lanyhulásával is jár.

Ebből következik, hogy politikai stabilitásunkat és gazdasági cselekvőképességünket hosszabb időszakon át olyan körülmények között kell megőrizni és javítani, midőn a problémák bonyolultsága, az átalakulás viszonylagos "lassúsága" a magyar lakosság és a vállalkozók magatartását is bizonytalanná teszi.

Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy politikai-gazdasági stabilitáson nem valami "népfrontszerű" nemzeti egységet értek, hanem olyat, ami a pluralista politikai demokrácia és az egyéni szabadság viszonyai között létrehozható, amelyben a politikai pártok közötti differenciák megmaradnak, de azokat a kölcsönös tolerancia jegyében kezelik. E tolerancia lehetővé teszi, hogy bizonyos területeken (pl. nemzetközi ügyek, egyes alapvető gazdaságpolitikai programok) kölcsönös kritika jogának fenntartása mellett *konkrét együttműködés is kialakuljon.*

Minél nagyobbak és veszélyesebbek lesznek a viharok a külső világban, *annál nagyobb belső stabilitásra és kölcsönös toleranciára van szükség,* mert a különböző radikálisok (fundamentalisták) katasztrófába taszíthatják a világot, ami az ezredforduló időszakában nemcsak szenvedésekkel és veszteségekkel jár, hanem az emberiség létfeltételeit (túlélési törekvéseit) is veszélyezteti.

SIPOS ALADÁR

Az agrárátalakulás dilemmái

Napjainkban történelmi horderejű átalakulás tanúi vagyunk a magyar agrárgazdaságban. A változások nagyságrendje meghaladja az 1945. évi földreformot. Ennek sodrában olyan kérdések dőlnek el, amelyek visszafordíthatatlan módon szabhatják meg a következő évtizedek agrárfejlődését.

A mezőgazdaság mindig különleges - más európai népeket sok tekintetben meghaladó - szerepet töltött be a nemzet életében. Úgy vélem, eredményes modernizáció, valódi európai felzárkózás elképzelhetetlen a hosszabb távú fejlődésre is képes, ám a falusi társadalmi egyensúlyok végzetes megbomlását elkerülő, ütőképes agrárgazdaság hiányában.

A rendszerváltozás óta eltelt közel három év még rövid idő ahhoz, hogy az agrárátalakulás teljes mérlegét elkészítsük. Elegendő viszont ahhoz, hogy az érvényesülő főbb tendenciákat felvázoljuk. Mindenekelőtt szembeűnő, hogy a rendszerváltás után közel három évvel az agrárgazdaságot mélyülő és egyre inkább átfogó válság jellemzi. Kétségtelen, hogy a magyar mezőgazdaság *romosan* érkezett a rendszerváltozáshoz, hiszen a korábbi agrárpolitika következményeként a 70-es évek közepétől egyre inkább jellemző lett a mezőgazdaság jövedelmének apadása, a 80-as évek második harmadától pedig a mezőgazdasági alaptevékenység már csökkent. Vagyis a 80-as évtizedben - főleg annak második felében - halmozódtak a *látens válság* elemei, amelyeket ekkor még eltakart a melléküzemágak prosperitása. A rendszerváltozás után a lappangó krízis egyre inkább *nyílt és átfogó* válsággá vált. A hivatalos agrárpolitika ugyanis nem tudott megfelelően reagálni az egyre inkább éleződő helyzetre. A megfelelő stratégiai terv hiányában elindított átmenetben az agrárágazatban egyre több feszültség halmozódik fel, általános az elbizonytalanodás. Jelentősek az értékesítési gondok, súlyosak a likviditási problémák, állandósult a termelés csökkentése, tartós jelenséggé vált a vagyronvesztés és -felélés. Ilyen körülmények között drasztikusan visszaestek a beruházások. Különösen feszítő a műszaki és a biológiai potenciálok állagának romlása. A szövetkezetek és az élelmiszer-ipari vállalatok széles körét a csőd és a felszámolás fenyegeti. A mezőgazdasági dolgozók jelentős részének keresete a minimálbért sem éri el, drasztikusan megnövekedett az

agrár-munkanélküliek aránya, megkezdődött az értelmiség elvándorlása az ágazatból.

Az ágazat kritikus helyzetét jellemző tényezők közül - terjedelmi okok miatt - csupán a mezőgazdasági termelés átalakulását jellemző adatokat mutatom be.

1.sz. táblázat

A mezőgazdasági termékek bruttó termelésének alakulása (1989=100)

Év	növénytermelés	állattenyésztés	összesen
1989	100.1	97.3	98.7
1990	92.3	97.4	94.9
1991	97.8	82.8	90.1
1992	92.5	66.7	69.6

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

A növénytermelés visszaesése kétségtelenül összefügg az elmúlt évi aszályos időjárással, de a termelés csökkenését egyéb tényezők is befolyásolták: így a vetésterület csökkenése (főleg a gabona és a cukorrépa esetében), a talajok tápanyag utánpótlásának elmaradása (műtrágya-felhasználás csökkenése) és más negatív hatások következtében csökkentek a hektáronkénti hozamok. A növényi termékek termelésének csökkenésénél is jelentősebb volt az *állati eredetű termékek* termelésének esése. Aggasztó méreteket öltött - különösen 1992-ben - az állatállomány apadása. Ezt bizonyítják a 2.sz. táblázat adatai.

2.sz. táblázat

Az állatállomány alakulása az év végén (1000 db)

	1986-1990 átlaga	1991.	1992
Szarvasmarha	1.650	1.420	1.159
Sertés	8.176	5.993	6.364
Juh	2.165	1.808	1.520

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

Különösen fájdalmas az *anyaállomány* (tehén, koca, juh, tojó) csökkentése, amelynek következtében már ma is megfigyelhető, hogy nem tudjuk kihasználni azokat az export-kedvezménnyel járó kontingenseket, amelyeket az EK a megkötött társulási szerződés keretében biztosít számunkra¹. Fel kell hívni a figyelmet arra a tényre, hogy Magyarország történetében példa nélküli az 1992. év végén meglévő 1.159 ezer összes szarvasmarha, ezen belül a 497 ezer egyed tehénállomány, amely kevesebb, mint a második világháború pusztítása után megmaradt 586 ezer tehén. Tekintve, hogy a szarvasmarha nagy generációs intervallummal jellemezhető, a fejlesztéshez kapcsolódó intézkedések gyors hatásának a biológiai korlátok határt szabnak.

Az anyaállomány létszámának jelentős csökkenésével párhuzamosan határozottan érzékelhető a genotípus eróziója, leépülése, amely mind a szarvasmarha, mind a sertésállományokra egyaránt jellemző. Ezen állapot tenyésztési és ökonómiai oldalról nézve különösen komoly veszélyeket hordoz. Ugyanis a korszerű, nagy biológiai és genetikai alapokkal rendelkező fajták potenciális termelési színvonalának gazdaságilag optimális kihasználása csak úgy valósítható meg, ha azt állandó költségek tekintjük és a kibocsátást, az outputot növeljük. Emellett fel kell figyelni arra, hogy különböző szervezetek, gyakran állami engedéllyel, a hazai tenyészállatoknál jóval gyengébb teljesítményű állatokat importálnak, melyek állategészségügyileg súlyosan fertőzöttek, napi gazdasági, nem pedig genetikai megfontolásokból.

Az agrártermékek termelésének csökkenésében számos tényező játszott szerepet. Közülük kiemelést érdemel a hazai és a külföldi kereslet csökkenése. Az állatállomány csökkenése - miként a mezőgazdasági termelés egészében - összefügg a forgóeszköz finanszírozási és vele szorosan kapcsolódó likviditási problémákkal. A gazdaságok nagy része csak a tenyészállatok értékesítésével tudta fenntartani fizetőképességét, mivel az ebből származó árbevétel szolgált a munkabér és közterhei kifizetésének fedezéséül.

Az elmúlt három évben (1990-1992) hazánkban az élelmiszerek és élvezeti cikkek iránt megnyilvánuló fizetőképes kereslet mintegy 30 %-

1. E kérdés elemzésénél támaszkodtam Széles Gyula: Az állattenyésztés jelenlegi fő feszültségpontjai - ökonómiai megközelítésben c. előadására, amely elhangzott az MTA Agrárközgazdasági Bizottsága 1992. december 15-i vitátlésén.

kal mérséklődött, ezen belül különösen szembetűnő egyes alapvető, táplálkozásbiológiai szempontból kiemelten fontos állati eredetű élelmiszerek (tej- és termékei, hús- és húskészítmények) fogyasztási színvonalának jelentős csökkenése. Fiziológiai és népegészségügyi aspektusból vizsgálva aggodalomra ad okot az, hogy a tej- és tejtermékek 42-43 %-os fogyasztói visszaesése az állati eredetű fehérje, továbbá az élettani szempontból jelentős makroelem, a Ca és a P korábban legkisebb költséggel megszerezhető forrását érinti. A növekvő tendenciát mutató munkanélküliség következtében fokozódó keresletcsökkenés hatása, továbbá a hazai élelmiszergazdaság kínálati oldalról jelentkező árualap beszűkülése a szakágazat súlyos helyzetére utalnak. *Annyiben a lakosság élelmiszerfogyasztása visszaállna az 1988. évi színvonalra, amely nemzetközi összehasonlításban abban az időszakban sem volt túlzott, önmagában mintegy 30 %-kal növelné meg a kiskereskedelmi forgalmat,* ami a jelenlegi árakon számolva 125-130 milliárd Ft értékű belső piacot jelentene. Ennek elmaradása a keleti piacok kiesése miatt bekövetkezett kereslet elvesztése kapcsán kialakult gazdasági nehézségeket fokozza.

Ugyanakkor a hazai élelmiszergazdaság kínálati oldaláról megnyilvánuló árualap beszűkülését növekvő élelmiszerimporttal egészítik ki olyan időszakban, amikor hiányzik a megfelelő importvédelem.

A mai előadásban nincs lehetőség arra, hogy az agrárkrízis problematikáját komplex módon elemezzem, ezért a továbbiakban négy különösen fontos problémára koncentrálok¹

- a tulajdonviszonyok rendezésének mindeddig kellően nem mérlegelt kérdéseire;
- az agrár sajátosságokhoz igazodó piaci intézmények hiányára és annak következményeire;
- a tőke erózió és az átalakulás tőkeigényével kapcsolatos problémára;
- az agrárszociális robbanás veszélyére.

1. Lásd részletesebben: Sipos Aladár - Halmi Péter: Jelenkori agrárproblémák. Magyar Tudomány, 1993. 2.szám, 121-135. o.

Az agrártulajdon elhúzódó rendezése, labilis struktúrák veszélye

Már a rendszerváltás előtt is világos volt, hogy az addigi agrártulajdoni szerkezet meghaladott, változatlan (vagy alig változó) formában nem maradhat fenn. Ugyanakkor egyértelmű, a gazdasági racionalitás követelményeit alapul vevő privatizációs koncepció hosszú ideig - részben máig - nem került meghirdetésre. A földügy törvényi rendezésének elhúzódása egyúttal a *tulajdoni rendszer* labilitását *illusztrálja*. Ám, hogy milyen rendszer alakulhat ki, egyáltalán nem világos az agrárgazdaság szereplői számára a bonyolult (kárpótlási, szövetkezeti átmeneti stb.) törvények elfogadása után sem. A szövetkezeti tagok többsége ugyan a szövetkezeti átalakulás során az új típusú szövetkezeteket választotta, de ellenük máris újabb támadás jelei körvonalazódnak. Egyes politikusok a permanens kilépési lehetőségeket szorgalmazzák, ami az állandó bizonytalanság fenntartásával teljesen aláásná a termelési biztonságot.

- A *földkérdés* egyes alapvető, a kárpótlással összefüggő elemeit már törvények rendezik, a rendezési irányok akár többéves elhúzódó, a jogbiztoságot is kedvezőtlenül érintő és a termelési biztonságra is károsan ható folyamatot jelenthetnek. Ugyanakkor látni kell: *az elfogadott törvényi megoldás keresztülvitele időigényes*. A jelenlegi feltételek alapján nem lehet kizárni, hogy a kárpótlás lezárása akár 3-4 évet is igénybe vehet. Ez a már említett bizonytalanságok mellett egyúttal a kárpótlási jegyek felhasználását is indokolatlanul hosszú távra tolná ki, például a szövetkezetek likviditási problémáinak kezelése, illetve az élelmiszeripari privatizáció vonatkozásában.

- Ugyanakkor további lényeges kérdések is szabályozást igényelnek a *földtulajdoni rendszerben*. Ezek közé tartozik a földpiacra vonatkozó szabályozás, a jogi személyek tulajdonszerzésének, illetve a külföldiek tulajdonszerzési lehetőségeinek kérdése stb. E területen alapvető kérdések tisztázatlanok, s tudományos elemzéseket is igényelnek. (Például egyes elképzelések szerint a mezőgazdasági termőföldek jelentékeny arányának, akár 30-40 %-ának külföldi tulajdonba adása lehetne a mezőgazdaság számára nélkülözhetetlen tőkeemelés forrása.)

- Hiányzik ugyanakkor a *földhasználati viszonyok szabályozása*, továbbá a perspektivikus, az érintettek számára egyértelmű orientációt jelentő *birtokpolitika*. A sok szempontból szabályozatlan földforgalmi és földhasználati viszonyok zavarokat okozhatnak, s a szabályozatlanságból

eredő problémák utólagos korrekcióinak társadalmi-gazdasági költségei jóval magasabbak, mint az előzetes, koncepciózus szabályozásé.

- Az *agrártőke-tulajdon* átalakítása is bonyolult folyamat. Így például a szövetkezeti átmeneti törvény szinte "időzített bombákat" tartalmaz. Nem indokolatlan az aggodalom - hiszen erre már eddig is volt példa -, hogy a jogi szabályozás jellegéből adódóan szinte folyamatos nyomás alakulhat ki a törvény módosítása iránt, amely még tovább gyengítheti a jogbiztonságot. Ugyanakkor az átalakulás túlzottan elhúzódóvá válhat, s az elhúzódó privatizációval is összefügg a rohamos vagyonszűkülés, amely a mezőgazdasági szövetkezetek esetében is tapasztalható. Gond továbbá, s tudományos elemzést igényel a tulajdon szétaprózódásának, majd a tulajdon koncentrációjának problematikája. Nem indokolatlan a félelem, hogy a tulajdon szétaprózódását rövid időn belül a tulajdon erősödő koncentrálódása, *a tulajdon polarizációja követi*, amely - együtt a növekvő munkanélküliséggel - a széles körű falusi elszegényedés jelenségéhez vezet. További nagyhorderejű s e helyütt ki nem fejthető tulajdoni kérdés az is, hogy a mezőgazdasághoz kapcsolódó területek, így a beszerzési szféra, de különösképpen az élelmiszerfeldolgozás és az élelmiszerkereskedelem területén milyen tulajdoni arányok, milyen érdekeltségi viszonyok alakulnak ki. Nem indokolatlan a félelem, ha a mezőgazdasági érdekeltség a kapcsolódó területeken nem lesz eléggé erős, akkor az ágazat kiszolgáltatottsága a magántulajdon viszonyai között is megmarad, sőt egyes esetekben még növekedhet is.

- Ugyanakkor *számottevő strukturális problémák mutatkoznak a körvonalazódó új tulajdonrendszerben*. Egyfelől *a nem mezőgazdasági földtulajdon* jelentős súlya példátlan Európában, ahol jellemző a saját gazdálkodás, illetve az esetleg ehhez történő hozzábérlet, de nem a bérleti módszer uralma. Másfelől *a mezőgazdasági nyugdíjasok tulajdonszerzése* akkor válik igazán problematikussá, ha a faluból elszármazott vagy nem a mezőgazdaságban dolgozó személyek öröklik e vagyont. Ilyen szempontból a nyugdíjastulajdon valamiféle "időzített bombaként" is értékelhető. Nagy probléma *a földhasználati viszonyok szabályozatlansága*, így nem lehet kizárni, hogy a ma feltételezett bérleti rendszer nem, vagy csak nagyon nagy zavarok árán tud kibontakozni. Alá kell húzni a szövetkezeti átalakulás kapcsán is, tehát a tőketulajdon vonatkozásában is a *kívülálló tulajdonszerzése*, illetve a nyugdíjastulajdon problémáit. A szövetkezetek többségében ugyanis nem az aktív dolgozók, hanem az említett csoportok szerezték meg a tőketulajdon

többségét. Így a restrukturálódó szövetkezetekben előrevetíthető az érdekek jelentős szembeállása, továbbá a földtulajdon mellett ez a tulajdoni struktúra is a mezőgazdaságból történő folyamatos jövedelemkivonás veszélyét húzza alá. Mindez túl azon, hogy a föld-, illetve a tőkehasználati költség árnyomást is indukálhat, egyúttal a mezőgazdasági korszerűsítés lehetőségeit megkérdőjelezheti. (Noha a jelenlegi statisztikai rendszer azoknak az agrárvállalkozásoknak, amelyek nem a vállalkozói nyereségadó szabályozása alá tartoznak, esetleges expanzióját nem tudja közvetlenül érzékelni, biztonsággal állítható: nincs valószínű vállalkozási boom az agrárgazdaságban.)

A strukturális labilitást erősítheti a *csődök és felszámolások* nagy száma, sőt az esetleg még szélesebb körű *csődhullám kibontakozása*.

Az agrárpiaci intézmények hiánya

A nyolcvanas évtized legvégére összeomlott a korábbi - veszteségekkel, sok szempontból irracionálisan, de mégiscsak működő - agrárfinanszírozási-készletezési rendszer. Ugyanakkor nem alakult ki az agrársajátosságokhoz is igazodó, piackonform forgalmazási és finanszírozási rendszer. (Ennek - az agrárpiac liberalizálását meghirdető - kormányzat sem ismerte fel a jelentőségét.) Mindezek miatt a *mezőgazdasági, a beszerzési és értékesítési piacokkal összefüggő kapcsolati rendszerben egyre súlyosabb zavarok alakultak ki:*

- a megfelelő piaci intézmények (ezek között a csoportos értékesítés, a koncentrált piacok, a hitelszövetkezetek, az agrárfinanszírozási formák) hiánya miatt a *naturális és a pénzügyi folyamatok közötti szinkron hiányzik;*
- az *agrárfinanszírozási rendszer működési zavarai, hézagai*, (az agrárhitelezés preferenciái megszűntek, megnőtt a forgalom technikai pénzigénye, az agrársajátosságok szempontjából kedvezőtlen a kereskedelmi bankok forrásszerkezete, az agrár- és élelmiszeripari szervezetek krónikus forgótőkehiánya stb.), s ezzel is összefüggésben az agrárszervezetek folyamatos tőkevesztése;
- az *agrárpiac piackonform szabályozásának* (piaci rendtartás, vállalkozás-generálás, versenyszabályozás) *hiánya, illetve kezdetleges működése.*

A piaci intézményrendszer zavarainak, illetve hiányának a hatása kettős: *egyfelől hiányzik az agrártermelők számára a piac áttekinthetősége, másfelől igen kedvezőtlen piaci partnereikkel szembeni alkuerejük.* Így paradox módon a piacvesztés hatását még fel is fokozta a korábbi - a legkevésbé sem piacos - forgalmi rend bomlása. A utóbbi évek gyakorlata - éppen az említett intézményi feltételek között - az értékesítési nehézségeket döntően a nyersanyagtermelők rovására oldotta fel a termelői árak leszorítása, a késve fizetés stb. révén. Ugyanakkor a korábbi monopol egykészszervezetek (feldolgozó, illetve kereskedelmi vállalatok) részben úgy kerültek privatizálásra, hogy korábbi piaci pozíójukat megőrizték. A versenypolitikai - illetve egyáltalán az agrárpolitikai - koncepcionális háttérrel nélküli élelmiszer-ipari és kereskedelmi privatizáció a piacstruktúra tartós torzulásával, s a nyersanyagtermelői (sok szempontból egyidejűleg a fogyasztói) érdekek alapvető sérelmével jár. (Ehhez, s a valószínűsíthető elmaradt haszonhoz szükséges viszonyítani az élelmiszer-ipari privatizáció bevételeit.) A *romló mezőgazdasági alkuerejnek* - adott feltételek között - *jelentős szerepe volt a katasztrófális jövedelemvesztésben.*

Tőkeerózió, transzformációs tőkeigény

A mezőgazdasági erőforrások eróziója hosszabb ideig rejtett folyamatként érvényesült. A gyors és látványos - ám jórészt nem a szerves fejlődésen nyugvó, a nagyüzemekre összpontosított - modernizáció éppen az erőforrások tömegének gyors gyarapodását mutatta. Nem is egészen alaptalanul: a 60-as évek végétől lökésszerű tőkeemelés, s a biotechnikai potenciálok széles körű felfrissítése ment végbe. Ám e nemzetközileg is elismerést keltő folyamatokkal, az intenzív gazdálkodás térhódításával együtt járt az ökológiai terhelés növekedése és a földvagyon károsodása. (Az adott feltételek között - részben még ma is - ezek "külső hatásként" érvényesülnek, azaz nem jelennek meg a gazdálkodók ráfordításai között.)

A nyolcvanas évtized elejétől azonban fokozatosan megkezdődött a mezőgazdasági *állótőke-állomány csökkenése*, majd a legutóbbi években már egyre szembetűnőbbé vált e folyamat.

A nyolcvanas évek legvégétől *a nemzetgazdaság más ágaihoz mérten példátlan nagyságú a mezőgazdasági beruházások visszaesése.* A beruházások az állótőke pótlásának is csak töredékét (1992-ben mintegy

45 %-át) fedezték. Ugyanakkor a vállalati állótőkeállomány leépülése mellett nem volt tapasztalható valamiféle kistermelői beruházási "boom".

A folyó finanszírozás - korábban már tárgyalt - alapvető problémái, az agrársajátosságokhoz igazodó rendszer hiánya egyben a *forgótőke* oldaláról is folyamatos tőkeeróziót okoztak. A magas nominális kamatok, a saját tőke hiánya, intézményi problémák együttesen több tízmilliárd forint tőkevesztéséhez vezettek az agrárpiac liberalizálását (1990) követően.

Mindmáig megválaszolatlan - részben végiggondolatlan - kérdés az átalakuló mezőgazdaság tőkeigényének fedezése.

E halmozódó problémával szembenézve látni kell: az agrárstruktúra fokozatos átalakulása esetén sem kerülhető el makroökonómiai értelemben a nem jelentéktelen mértékű *mezőgazdasági tőkeemelés*. Hatványozott azonban a tőkeigénye a struktúrát drasztikusan felforgató átalakulásnak.

Fokozatos átalakulás esetében az elmulasztott pótlások halaszthatatlanná váló része, illetve a hiányzó forgótőke előteremtése mellett a részidős kisgazdaságok korszerűsítése sem tűnik elkerülhetőnek. Ellenkező esetben fokozatosan leépülő és polarizálódó (duális) agrárstruktúrával kellene számolnunk. A fokozatos agrárstruktúra-változás körülményei között többletkapacitások kiépítése nélkül is - már rövidebb távon százmilliárdos nagyságrendű befektetési igényre kell számítani. Ha szélesebb körben esnének ki a meglévő eszközök, ennek két-háromszorosa (a nyugat-európai értelemben versenyképes kisgazdaságok dominanciája esetén pedig akár tízszeres!) nagyságrendű befektetés is szükséges lehet.

Az agrárfoglalkoztatás gyors és jelentékeny csökkenésével járó átalakulás tőkeigényénél említést igényelnek továbbá a felszabaduló - jelentős részben immobil - munkaerő alternatív munkaalkalmi (illetve a megélhetés egyéb úton való) biztosításának ráfordításai, továbbá a migrációval kapcsolatos társadalmi-gazdasági költségek. (Az utóbbiak is - folyó jövedelemtámogatás mellett - egyben tőkeköltségeket jelentenek.) *A drasztikus átalakulás tőkeigénye messze meghaladja a legoptimistább makroökonómiai prognózisból fakadó lehetőségeket is.*

Fontos feladat az említett irányok, azok társadalmi-gazdasági következményeinek alapos végiggondolása. Pontosán látni kell, hogy a modellszerűen vonzó megoldások (például családi mezőgazdasági üzem) milyen hatásokkal és következményekkel járnak.

A mezőgazdasági tőkeemelés feszítő problémájának megoldására elvileg az alábbi lehetőségek képzelhetők el:

- a.) *A jelenlegi nagyüzemi tőke konverziója.* Ez tűnne a legkevésbé költséges útnak, ám e tőke eróziója, illetve gyökeresen eltérő üzemi struktúrába illesztésének nehézségei korlátozólag hatnak.
- b.) *Piaci alapú tőkeallokáció, preferenciákkal kiegészítve.* A ma előrevetíthető irányzatok alapján nem tűnik valószínűnek, hogy a mezőgazdasági befektetések széles körben versenyképesek lehetnének a tőkepiacon, versenyezve az alternatív befektetések hozamkilátásaival. Ezt még preferenciák is csak nehezen kompenzálhatják, ám az államháztartás helyzete eleve nem túl sok preferenciának hagy teret. Az új tulajdonosok lehetőségei sem valószínűsítenek makroszinten jelentős beruházási aktivitást.
- c.) *A termőföld (egy része) eladása, vagy megterhelése.* Miután a föld - a korábbi rendszer körülményei között, a jelzálog hiánya miatt - de facto tehermentes erőforrás, nem csekély a gazdaságpolitikai szakemberek érdeklődése e változat iránt. Ám a földjövedelem alapvetően a termékpiacon elérhető hozamtól függ. Ha az kedvezőtlen, úgy a földvásárlás tőkeigénye csak fokozza az új vállalkozók tartózkodását. Más a helyzet a spekulánsokkal (s e kategória a piacgazdaságban korántsem önmagában pejoratív!). Tartósan alacsony hozam mellett gazdasági megfontolás alapján az vásárol földet, aki valamely ok (például telkesítés) miatt az alacsony földár ugrásszerű növekedésére számít. (A spekulációs földvásárlás motívuma lehet az Európai Közösség tagságának közeli víziója: az EK piacrendjébe teljesen illeszkedvén ad absurdum azonnal megtöbbszöröződnének a földárak. A teljes betagozódás azonban - valószínűleg önmagában sem túl közeli - tagságunk esetén is csak hosszabb átmenet után kerülhetne napirendre.) A piacgazdaságokban is korlátozzák azonban a spekulációs célú mezőgazdasági földvásárlásokat. Azok ugyanis nehezen kiszámítható és szabályozható földhasználati viszonyokkal és szociális következményekkel járhatnak. Vonatkozik ez a külföldiek számára történő, jelentősebb nagyságrendű földeladásokra is. Másrészt - *depressziós agrárpiac mellett - a földet értékesítő piaci szereplők bevételeiket általában nem mezőgazdasági beruházásra fordítják, hanem kivonják az ágazathól.*

Látszólag igazi megoldást hozhat a *jelzáloghitelezési rendszer.* Annak intézményesítése minden bizonnyal az agrárhitelezési rendszer fejlődésének fontos eleme lesz. Ugyanakkor be kell lássuk:

a hitel jövőbeni forrás megelőlegezése. Ha az agrártermelés jövedelmezősége olyan kedvezőtlen marad, mint jelenleg, akkor a földterület, illetve a jelzálog fedezeti funkciója egyre inkább valóságos tulajdonváltozást kell, hogy jelentsen. Márpedig a földtulajdon átalakítása következtében a földtulajdonos és a földhasználó személye - valószínűleg főleg kezdetben - egymástól jelentős részben elválík. Következésképpen hiába teremtünk a földtulajdon alapján hitelképességet, ha a hitelfinanszírozásra a földhasználó van rászorulva. A földhasználó esetében ugyanis a földnek nem lehet fedezeti funkciója. Nem beszélve arról, ha a mezőgazdaság jövedelmezősége kedvezőtlen marad, akkor a földterületek jelentős részének - előbb vagy utóbb - ad absurdum jogi személyek, akár bankok tulajdonába kell kerülniük. Nagy kérdés, hogy agrárpolitikai szempontból kedvezőnek lenne-e ítéltető a földtulajdon olyan átstrukturálódása, amely a magánszemélyek, s ezen belül is a mezőgazdasághoz kapcsolódó személyek felől esetleg, például a bankszféra irányába áramoltathatja a földet. (E problémákat önmagában egy Föld Hitelintézet nem oldhatja meg. A valóságos és az eszmei földár nagy differenciája - amely például a jelenlegi hazai helyzet jellemzője- csak jelentős, s évente ismétlődő költségvetési transzferrel lenne áthidalható. Ha ez lehetséges volna, akkor pedig az a kérdés: nem hatékonyabb-e azt közvetlenül az agrárfelhalmozás támogatására fordítani?)

- d.) *Külföldi adomány.* E lehetőség pusztán logikai változatként jöhet szóba. Mégis meg kell említeni, mert az európai integrációhoz csatlakozás reményeket kelt agrárkörökben is. Nem egészen alaptalanul: ha bekerülünk, bizonyára számíthatnának strukturális támogatásokra. Ám a transzformációs tőkeigény ma inkább riasztólag hat: a keletnémet tartományok tapasztalatai, illetve a kevésbé fejlett tagországok féltékenysége inkább a Közösség és hazánk közötti távolságot növelnék. A transzformációs tőkeigény kordában tartása, a meglévő tőkeállomány maximális és pragmatikus hasznosítása nélkül finanszírozhatatlan investíciós igény, egyfajta "transzformációs rés" kialakítása fenyeget. Annak fedezetlensége - az agrártermelés szinte megállíthatatlannak tűnő visszaesése mellett - csak növelné távolságunkat a világ fejlett régióitól, s Európa is valószínűsíthetően nagy - még a jelenleginél is nagyobb - fenntartásokkal szemlélné törekvéseinket.

Az agrárszociális robbanás veszélye

A recesszió a *foglalkoztatási feszültségek* éleződésével jár. Igen nagy ütemben épül le a mezőgazdasági foglalkoztatás: a legutóbbi két esztendőben hasonló nagyságrendű létszámcsökkenés még a válságiparágakban sem mutatkozott. E probléma tovább élezheti a vállalati szervezetek széles körű csődjét, illetve a mezőgazdasági átalakulás esetleges kiszámíthatatlan hatása, a jelenleg mezőgazdaságból élők érdekeit nem eléggé méltányoló módja.

Ugyanakkor az ország egyes térségeiben halmozódnak a hátrányok: az ipari munkanélküliség növekedése is elsősorban az ingázókat (azaz a falusi munkavállalókat) sújtja, míg ezzel egyidejűleg csökken a mezőgazdasági foglalkoztatás. E *depressziós térségekben* az alternatív munkaalkalmak is hiányoznak.

Nagy veszély az *agrárszociális feszültségek felhalmozódása*. Egyrészt a stagnálás körülményei között kevésbé valószínű, hogy pótlólagos munkaalkalmak éppen az infrastrukturálisan legkevésbé ellátott területeken jöjjenek létre. Másfelől - a jelenlegi tendenciák folytatódása esetén - az agrárfoglalkoztatás további jelentős csökkenése valószínűsíthető. Ennek első hulláma az átalakult szövetkezetek megváltozó foglalkoztatási magatartásából származhat. Ugyanakkor növekvő réteg kerül ki - az idő múlásával - a munkanélküli juttatások nemzeti rendszeréből, míg a depressziós régiók önkormányzatainak saját lehetőségei szűkre korlátozottak. A létalapjukat elveszítő megkísérelhetik a saját gazdálkodást, ám tőke hiányában abból önmagában - egyébként jövedelemforrás nélkül - aligha élhetnek meg, idegen tőke igénybevétele esetén pedig - tekintettel a várható jövedelmezőségre - nem kis arányban egyéni és családi tragédiákhoz vezető durva csődökre kell számítani. Ezért valószínűbbnek tűnik, hogy a megélhetési lehetőségüket elveszítő falusi lakosok *agrártulajdon* (földjük, szövetkezeti üzletrészüik stb.) *eladására*, mégpedig esetleg rendkívül nyomott áron történő értékesítésére kényszerülnek. Az *agrártulajdon polarizációja súlyos szociális feszültségek veszélyét vetíti előre*: a pauperizáció ma elképzelhetetlen formái alakulhatnak ki, felerősödhet a migráció (a hazai dinamikusabb térségek, nagyvárosi agglomerációk felé, de akár az ország határain túlra is...).

A változások esetleges kárvallottai könnyen szélsőséges politikai erők befolyása alá kerülhetnek, s egyébként is kiszámíthatatlan magatartást

tanúsíthatnak. Míg e folyamatok esetén egyfelől az agrártársadalom széles köre kérdőjelezné meg a tulajdoni változások legitimitását, másik oldalról még távolabb kerülnének Európától is. Európában az agrártársadalom alapeleme az önálló tulajdonosi egzisztenciával rendelkező egyén. A jelentékeny agrármunkanélküliség, a bér munkára alapozott vállalkozások, a széles körű falusi elszegényedés akár immunreakciókat is kiválthat Európából.

A *társadalombiztosítás* problémáira is előre fel kell hívni a figyelmet. A mai rendszer diszkriminatív a nagyüzemekre nézve. A kisüzemek esetleges szélesebb körű térhódítása esetén vagy társadalombiztosítási terheiket kellene drasztikusan megemelni, vagy a költségvetés terheit növelné a kényszerűen átvett finanszírozási igény.

Mindezekből következik, hogy a nehéz átmenet, az elhúzódó recesszió körülményei között korántsem magától értetődő a mezőgazdasági munkaerőfelesleg gyors kibocsátásának makroökonómiai racionalitása. Mérlegelni kell a használandozati költségeket, azt, hogy *mi az olcsóbb*: szerény folyó jövedelemtámogatásokkal, illetve egyéb eszközökkel (amelyeket mellesleg a GATT sem tekint kereskedelem-torzítónak) mérsékelni az agrárfoglalkoztatás gyors csökkenését, vagy kikényszeríteni a rejtett munkaerőfelesleg gyors leépítését, vállalva annak társadalmi-gazdasági költségeit is. Világosan látni kell, hogy az agrárpolitika a mezőgazdaság jövedelmi kapacitását a foglalkoztatás gyors leépítésével akarja növelni, lényegében exteriorizálja - az agrár-szférán kívülre hárítja - a problémát, s a társadalmi-gazdasági költségeket. Nagy tehertétel lenne természetesen az agrárpolitika számára a túlzott szociális terhek vállalása. *Ám a rurális társadalom érdekeit figyelmen kívül hagyó, egyoldalúan produktivista agrárpolitika társadalmi-gazdasági költségei valószínűleg jóval magasabbak, mint a helyzetből kiinduló, s szociális szempontokat sem nélkülöző megközelítésé.*

Világosan látni kell: a fenti dilemmák és alternatívák akkor is léteznek, ha nyíltan nem fogalmazódnak meg. Az átmenet időszakában olykor fontos érdekek (mint például az agrártársadalom egyes rétegei esetében) nem fogalmazódnak meg és így nem kerülhetnek becsatornázásra a politikai döntéshozatali folyamatokba. Ez pedig megnehezíti az optimális döntések meghozatalát.

Az elemzett feszítő problémát képező kérdéskör többnyire figyelmen kívül hagyott összefüggéseinek és dilemmáinak felvázolásával korántsem értünk a gondok végére. Nem átmeneti problémák szerencsétlen

egybeesésről, a rendszerváltással szükségképpen együttjáró (vagy csak nagyon nehezen elkerülhető) súrlódásos veszteségekről van szó, ahol az átmeneti feszültségek esetleges éleződése mellett már látszanak az előrehaladás, a megújulás világos kontúrjai. A válságjelenségek elemzése alapján kevésbé biztató kép rajzolódik ki. A mezőgazdaság immáron legalább másfél évtizedes lappangó krízise egyre nyiltabb formában jelenik meg a piaci nehézségek növekedése, az éleződő jövedelemhiány, a vertikális zavarok és az erőforrás- illetve intézményi erózió révén. *Az eddig - sok tekintetben nem hatékonyan - működő agrárrendszer szerves fejlődésen alapuló minőségi meghaladása helyett a rendszer működőképességének megrendülése fenyeget.*

Egyidejűleg újabb, még az említetteknel is veszélyesebb mozgásirányok kialakulása is lehetséges. A tartós piaci bizonytalanságok és a strukturális labilitás állandósulása (esetleg elmélyülése) mellett nem zárható ki a negatív folyamatok halmozódása és koncentrált érvényesülése. Nem zárható ki a *krónikus agrárválság* kialakulásának veszélye, amely elviselhetetlen mértékben terhelné meg a magyar társadalmat és gazdaságot. Sőt elméletileg - több tényező szerencsétlen egybeesése esetén - a mélyülő agrárválság sem elképzelhetetlen scenario. Ennek pedig katasztrófális következményei lennének az országra nézve. Sürgető feladat tehát a tudományosan megalapozott, nemzeti összefogásra épülő agrárpolitika kidolgozása.

Társadalmi kiscsoportok szerepe az átalakulásban

Előadásom témája kapcsolódik a mai társadalomtudományok, de a publicisztika által is sokat tárgyalt kérdéshez, *a civil társadalom szerveződéséhez és jelentőségéhez* az 1980-as évek óta zajló magyarországi átalakulásban.

A *civil társadalom fogalmának értelmezése* használóinál nem egységes, az azonban közös, hogy olyan szerveződések összességére gondolnak, amelyeket egyes társadalmi csoportok hoznak létre valamely cél érdekében, függetlenül az államhatalomtól és a politikai struktúra intézményeitől. A politikai hatalomtól való függetlenség nem zárja ki a kölcsönhatást - kooperációt vagy konfliktust - és a civil társadalommal foglalkozó szakirodalom kiemelten foglalkozik azzal, hogy a civil társadalom ellenáll a hatalom törekvéseinek, nyomásának, illetve hogy totalitáris politikai rendszerekben előkészíti a politikai változást, kihasználva a hatalomnak engedményeit a politikán kívüli szférákban.

A legnagyobb érdeklődést az országos, az egész társadalomra vagy egész osztályokra, lakosság széles köreire kiterjedő csoportokra jellemző szerveződések iránt tapasztalhatjuk, mint amilyenek *a hatalomtól független szakmai szervezetek, környezetvédelmi egyesülések, kulturális célú mozgalmak*. Ezek jelentettek kihívást a hatalommal szemben és váltak esetenként politikai szervezetek kialakulásának kiindulási pontjává. Sikerüket, táboruk gyors növekedését egyebek között annak köszönhették, hogy az országos szervezeteknek *helyi egységei is kialakultak*, amelyekben az országos problémák megvitatása mellett megfogalmazódhattak a helyi, sajátos teendőik is.

A civil társadalom *igazi erejét* azonban nem valamilyen központból szervezett egyesülések, körök hálózata adja, hanem azoknak a közösségeknek a sokasága, amelyeket a helyi érdeklődések, érdekek hoznak létre és amelyek, ha össze is jönnek közös zászló alatt, *életüket nagy autonómiával szervezik*. Általában nem törekednek arra, hogy tagjaik életét totálisan alakítsák: megelégszenek a szerveződés célja szerinti közreműködés, hozzájárulás megkövetelésével és nem tiltják meg a tagok részvételét az élet más szférájában tevékeny másik közösség

működésében. Így jön létre az az összetett, Hajnal István kedvenc kifejezésével élve, *szövevényes társadalmi képlet*, amelyben a szervezetek sokasága tagjaikon keresztül kapcsolódik egymáshoz és az érdekek bonyolult láncolata, az információ személyek által fenntartott csatornái, a másságra vonatkozó személyes tapasztalatok mérséklék a polarizálódás veszélyét, a társadalmat élesen felbontó konfliktusok elhatalmasodását.

Nem könnyű a civil társadalomnak ezt a sok dimenzionális, a dimenziók között számtalan kapcsolattal bíró szerkezetét jól áttekinthető sémával ábrázolni. A leggyakrabban a civil társadalomnak azzal a modelljével találkozunk, amely a *gazdasági szférát emeli ki* és döntőnek azt tekinti, hogy ebben vannak a társadalomnak az államhatalomtól független szerveződései, illetve egyedei. A *függetlenség* elsősorban az önálló vállalkozó, gazdálkodó számára teremődik meg, de egy prosperáló gazdasági életben a hatalom esetleges önkényével szemben biztonságban érezhetik magukat a gazdaság számára nélkülözhetetlen szakismerettel rendelkezők is.

A gazdasági élet szerkezete és szerveződése így feltételei annak, hogy a civil társadalom kialakuljon, de a továbbiakban mégsem ezekről kívánok szólni, hanem azokról a társadalmi kapcsolatrendszerekről, amelyek az embereknek tágan értelmezett kulturális igényeit elégítik ki, valamely normatív rendszerhez való tartozását erősítik és legfőképpen *érzelmi szükségletei kielégítéséhez járulnak hozzá*. Nem volt szerencsés az előadás címének megadásakor a csoportok nagyságának hangsúlyozása: igaz, hogy azok a csoportok, amelyekre gondolok, többségükben személyes érintkezéssel járnak, face-to-face kapcsolatot vonnak magukkal, de ennél lényegesebb sajátosságuk, hogy nem szolgálnak elsődlegesen hatalmi vagy gazdasági célokat, Talcott Parsons terminológiájával élve, nem instrumentális, hanem expenzív jellegű szervezetek.

Két fő típust kívánok megkülönböztetni. Az egyik az, amelyet valamely meghatározott céllal hoznak létre. Ide sorolhatók a *különböző kulturális tevékenységet folytató, vagy pártoló körök*, mint az önképző egyesületek, tánckörök, dalárdák, színjátszó amatőr társaságok; a helyi közösségnek sportolási lehetőséget biztosító egyesületek; valamilyen hagyományt ápoló egyesületek, mint egy iskola egykori tanítványainak társasága, a város nagy fiának emlékét őrző egyesület; a normatív rendszerekhez kapcsolódó társaságok, mint a felekezetek bibliakörei, nőegyletei, ifjúsági csoportjai, vagy a helyi szabadkőműves páholy. A másik típus a *családi, rokonsági*

közösség. Itt a leszármazáson, a házasságkötéseken alapul a csoport tagjai közötti viszony, amely szelektíven érvényesül - az ember nem tartja a kapcsolatot egyformán azonos fokú rokonaival, hanem válogat - és alkalomtól függően aktivizálódik. Jellegzetes mozgósító események a házasságkötések és a temetések, amelyek alakalmával évek, évtizedek óta nem látott rokonok merülnek fel a homályból, de aktivizálódhat a rokoni kapcsolat valamilyen szükségletből kifolyólag is: iskolai felvételhez, elhelyezkedéshez, lakásprobléma megoldásához segítség keresésekor, vagy valamely szaktekintélynek ismert személyhez tanácsért fordulásakor. Formális vezetése, irányítása napjainkban a rokoni kapcsolatoknak, a kiterjedt családnak már nincs; inkább csak kivételesen fordul elő, hogy valaki a rokonságban kiemelkedő presztizzsel rendelkezik és a többiek megkülönböztetett tekintettel vannak rá.

A két típus között *a leglényegesebb hasonlóságot a kapcsolatok érzelmi jelentősége adja* a csoporthoz tartozók életében, a másik hasonlóság pedig *a csoportok szerepe a társadalom kommunikációs rendszerében.* Bármelyik csoporthoz tartozás csökkenti az egyén izolálódását, a magányosság érzete kialakulásának veszélyét. A tekintélyes és valóban elismerésre méltó kulturális missziót betöltő társaság aktív tagjai számára a rendszeres összejövetel ugyanolyan érzelmi kielégülést is eredményez, mint a kávéházi kártya összejövetel, vagy egy rokoni látogatás: van kinek elmondani azt, amit szeretnék, meghallgatnak, fontos vagyok; új információkhoz jutok, amelyek birtokában nem szűkül be a világom. Megkönnyíti a csoporthoz való tartozás a döntéseket: vannak akik mintául szolgálnak számomra, akikhez viszonyíthatom magam és akik példájának követése igazolásul is szolgálhat. Ez utóbbi már a társadalmon belüli kommunikációs szerepre is utal: a tömegkommunikációs eszközök nagy szerepe mellett sem szűnt meg a kis csoportok jelentősége az információk, a viselkedési minták továbbadásában, hanem azokat mintegy kiegészítik. A közvetlen kapcsolatok keretében zajló beszélgetések anyagának nagy része a tömegkommunikációból származik és e beszélgetések annak feldolgozását segítik elő.

Témám meghatározásánál azt hangsúlyoztam, hogy olyan közösségekről, csoportokról lesz szó, amelyek nem szolgálnak elsődlegesen sem hatalmi, sem gazdasági célokat. Mégis, amikor a csoportoknak az átalakulásban játszott szerepéről kell beszélnem, éppen

azokról a másodlagos funkciókról kell megemlékezni, amelyeket a gazdaság és a hatalom szférájában ellátnak.

Minden olyan társadalomban, amelyben a hatalom nem gyűri maga alá a társadalom egyéb intézményrendszereit, nem határozza meg az élet egyéb szféráit, *a társadalmi élet egyes területei között kölcsönhatás van.* Ez legjobban a gazdasági élet és a politika viszonyára jellemző, de a politika folyamatosan a kulturális események hatása alatt is áll és a normarendszer és az azt legalizáló vallás működése sem izolált. Ebben az állandó kölcsönhatásban *fontos a kiscsoportok közvetítő szerepe.* Kulturális egyesületek, normákat ápoló társaságok, kellemes időtöltést biztosító körök összejövetelei gyakran válnak politikai vagy gazdasági jellegű döntések színtereivé vagy az ezekhez szükséges információk forrásává. Tagjai instrumentális szervezetekben elfoglalt pozíciójukkal járó szerepe ugyan elvben idegen a kiscsoportot összetartó céltól, de időnként a kiscsoport oldottabb légköre kedvezőbb körülményeket teremt a csoport néhány tagját nagyon is foglalkoztató gazdasági vagy politikai kérdés megvitatására és esetleg olyan megállapodásokra, amelyek a kötött formák mellett nehezen születhetnek meg.

Hasonló alkalmat nyújthatnak a családi összejövetel is és gyakoriak azok a politikai vagy gazdasági szövetségek, amelyek mögött családi kapcsolatok állnak. Nemcsak a felső szinten mutatható ki a családi kapcsolatok és a politikai vagy gazdasági érdek és magatartás keveredése, hanem a társadalom minden rétegénél. Így például közismertek a demokratikus társadalmakban végrehajtott azon politikai véleményt vizsgáló felmérések, amelyek kimutatták, hogy a családok tagjai általában egyformán választanak; a családon belüli kommunikáció a döntés fontos tényezője.

A totalitáris politikai rendszerek úgy érzik, hogy nincs szükségük a kiscsoportok közvetítő szerepére; a hatalom közvetlen beavatkozása minden problémát meg tud oldani. A totalitáris hatalom számára a kiscsoport inkább akadályt, féket jelent.

A központi szándék számára eleve útban van minden autonóm gondolkodás, elképzelés és cselekedet. Ezek a kiscsoport sajátos életkörülményeiből, szokásaiból, értékeiből erednek s többé vagy kevésbé eltérnek a központi, mindenki számára megfelelőnek ítélt és ezért egységesen előírt magatartásszabályoktól. Előfordulhat, hogy a kisközösség külön útjai a hatalom törekvéseinek valamely sarkalatos

pontjába ütköznek - tudva vagy nem tudva - és ezért váltanak ki azonnal retorziót, leginkább a kiscsoport szervezetének felszámolását, működésének betiltását. De többnyire hasonló a sorsa a kevesebb vizet zavaró csoportoknak is abból kifolyólag, hogy a hatalom potenciális veszélyforrásként kezeli őket, amíg autonómok. *Csak akkor nyugszik meg a hatalom, ha ezeket a szerveződések is beépítette saját struktúrájába,* így rendszeres ellenőrzés alatt tartja azokat és a tagokat arra idomítja, hogy lehetőleg semmit se kezdeményezzenek, hanem várják a hatalom mindenható bölcsességétől, hogy eldöntse, mire van a csoport tagjainak szüksége és joga.

Magyarországon a negyvenes évek végén, a kommunista hatalom uralomra jutása után *megkezdődött a helyi szervezetek betiltása, felszámolása* és ennek áldozatul estek a kulturális tevékenységet folytató, vagy azt támogató egyesülések éppen úgy, mint azok, amelyek elsődlegesen csak társas együttlétre kívántak alkalmat adni. Nem vitás, hogy a nemkommunista politikai szervezetek felosztása, beolvasztása után nem volt elképzelhetetlen, hogy a politikai jellegű eszmecserék ezekben a kiscsoportokban folytatódnak, bár az egyre erősödő terror - itt is hamar elvette volna az emberek kedvét ettől a társaságok betiltása nélkül is.

Gyanakvás illetve a kommunista hatalom részéről a vérségi kiscsoportot, a családot is, de a negyvenes évek végén, ötvenes évek első felében a kommunista párt már feladta korábbi egyértelműen családeellenes magatartását, amely a Szovjetunióban a huszas években jellemezte politikáját. A népesedési helyzet katasztrófális alakulása a harmincas években váltást hozott és a laza szexuális kapcsolatok helyett ismét formális követelményeknek is eleget tevő, tartós, stabil házasság és család lett a hivatalosan megvalósítandó cél. Ugyanakkor viszont a hatalom igyekezett a családtagokat egyenként kivonni a családi közösségből és olyan módon formálni őket, hogy a *családi kommunikációkban is a párt nézeteit hangoztassák,* ne ragadtassák magukat a hatalom interpretációival elentétes kijelentésekre és amennyiben ilyen családjukban előfordulna, szálljanak ezzel szembe, ne habozzanak a hatalom közbeavatkozását is igénybe venni. A családnak a hatalom szájíze szerinti formálása *legjobban a gyerekeket vette célba* és nemcsak a rendszeres iskolai foglalkozások alatt, hanem a különféle iskolaidőn túli gyermekeknek szervezett programok alkalmával is igyekezett a hatalom *beléjük sulykolni*

ideológiáját és gyengíteni kötődésüket családjukhoz. Céltudatosan törekedett a hatalom a házastársi viszony kizárólagos intenzitását is gyengíteni: csökkentve az együtt eltölthető időt, az együttes tevékenységek lehetősége is megnövelte az alkalmakat más heteroszexuális kapcsolatok kialakulására, például a házaspárok külön-külön történő beutalásánál az üdülési alkalmak szétesztásakor.

A családdal szembeni gyanakvás nem szűnt meg a szocializmus későbbi évtizedeiben sem, de azok a zavarok, amelyek a családotól elvárt funkciók ellátása terén mutatkoztak, lényeges revíziókhöz vezettek a családpolitikában. Ezzel együtt viszonylag nagy szabadságot kaptak a család szerepéről, funkcióiról folytatott viták és a kívánatos politikára vonatkozó elképzelések is.

A legjelentősebb váltást kétségtelenül a gyermekgondozási szabadság és segély bevezetése jelentette 1967-ben. Ezzel az intézkedéssel intézményesen visszakerült a családba a csecsemő és kisgyerek hároméves koráig, az esetek túlnyomó részében. Igaz, hogy ezt megelőzően is a gyermekek nagyobb része számára otthon kellett valamilyen ellátást megszervezni, mert a társadalmiasított gyermekgondozás intézménye, a bölcsőde csak kisebb hányadukat tudta befogadni, de 1967-tel gyermeket szülő és nevelő anya is visszakerült a családba.

A gyermekgondozási szabadság és segély bevezetése kiindulási pontja lehetett volna a családpolitika teljes revíziójának, továbblépve a 0-3 éves gyerekek ellátásának és gondozásának problémáján, szembenézve a megelőző két évtizedben kialakult helyzet gondjaival, mint amilyenek a gyermekeknél a szocializáció zavarai, mentális és fizikai felkészítés elégtelensége, önállóvá válás akadályai, a család felnőtt tagjainál a családi és társadalmi szerepek egyeztetése, konfliktusai, a házastársi konfliktusokkal kapcsolatos tehetetlenség, az öregedéssel járó gondok hordozása a családban. Voltak kezdeményezések, például a hetvenes években a Munkaügyi Minisztériumban, egy átfogó családpolitikai koncepció kidolgozása, de az elkészült javaslatok feletti vitákban hamarosan kiderült, hogy a mérvadó személyiségek még változatlanul gyanakvással néztek a család intézményére és eszük ágában sem volt azt úgy megerősíteni, hogy az a társadalom számára fontos funkcióit nagy autonómiával tudja ellátni.

A szocialista korszak utolsó éveiben a Hazafias Népfront keretei között indult meg újból a gondolkodás afelől, hogy a központi hatalom miként

segíthetné a családokat hozzá ahhoz, hogy megnövekedjék stabilitásuk és önállóbban, sikeresebben tudják funkcióikat ellátni. A megvitatott javaslatok sorsa a Politikai Bizottságban azonban megmutatta, hogy *ez a hatalmi rendszer csak a direkt beavatkozásokban hitt* és az intézkedések meghozatala előtti konzultációt propagandajellegű színjátéknak fogta fel, legyen szó akár szakértők, akár az érdekeltek meghallgatásáról.

Ugyancsak a Hazafias Népfront szolgált keretül azoknak a csoportosulásoknak is, amelyek a nyolcvanas években a hajdani egyesületek egyes funkcióit kívánták feleleveníteni. Ezek viszont rendszerint a helyi hatalom birtokosaiba botlottak bele, akik csak negatív következményeit tudták elképzelni minden olyan szerveződésnek, amelyet nem ők dirigáltak.

Így amikor a kommunista hatalom eróziója bekövetkezett, a kiscsoportok közül a családok nagy része működési zavarokkal küzdött és nem indokolatlan annak a kérdésnek a felvetése, hogy maga a család intézménye nem volt-e akkor és nincs-e most is válságban. A különféle célokra létrehozott egyesületek pedig egyszerűen hiányoztak ebben az időpontban. A kérdés az, hogy mennyiben volna ezekre szükség a demokratikus politikai és társadalmi rend civil társadalmának kialakításához és ha szükségesek, úgy miként lehet előmozdítani a család stabilizációját és az egyesületek elterjedését, fellendülését.

A *kiscsoportok* egyik alapvető tulajdonsága, hogy *tagjaikat magukhoz kötik, ami által korlátozzák az egyén szabadságát*, de ugyanakkor *megnövelik biztonságát*, fokozzák a rendszerességet, a stabilitást magatartásában. A családi közösségnek ez a hatása legerősebb gyermekkorban, amikor az ember megtanulja, átveszi az alapvető viselkedési mintákat, de folytatódik ez a tanulási folyamat a családban az élet teljes ciklusán keresztül. A nagyszülői magatartást például csak öregkorban lehet begyakorolni. A családi hatásokhoz hamarosan társulnak azok, amelyek forrásai az egyéb kiscsoportok. Ezek általában nem lépnek fel azzal az igénnyel, hogy a viselkedés egész körét módosítsák, hanem a közösség céljaihoz kapcsolódó magatartásokra nyújtanak mintát és várják el ezek követését. A kétféle befolyás következménye, hogy az egyszer már megismert embernél elég nagy biztonsággal tudunk következtetni várható magatartására, illetve már abból, hogy milyen csoporthoz tartozik feltételezhetjük, hogy a csoportot összetartó érdekekre vonatkozó kérdésben miként foglal állást.

A magatartás stabilitása megkönnyíti az emberek közötti közvetlen érintkezést: kialakulhatnak azok az egymással szembeni elvárások, amelynek az interakcióban lévők rendszeresen eleget tesznek, ami mind a két oldal számára megerősítő, biztonságot adó. A csoporthoz tartozásból következő viselkedés kiszámíthatósága viszont a társadalmi együttműködés egésze szempontjából lényeges: új vagy viszonylag ritkán előforduló helyzetekben ad támpontot egyének, csoportok várható magatartására nézve.

A mai magyar helyzetet az jellemzi, hogy *negyven év után egy sor új döntési helyzettel találják szembe magukat az emberek*. Ilyen mindjárt a képviselő- vagy önkormányzati választás. A demokratikus rendszerű országok egyikében sem rendelkeznek a választók a jelöltekéről elegendő információval ahhoz, hogy ezek alapján tudjanak mérlegelni és dönteni: e téren a mi hasonló helyzetünk nem üt el a nyugati mintáktól. A különbség ott van, hogy a nyugati választók számára a döntést megkönnyítik a különféle kisebb és nagyobb egyesülések, csoportok, amelyekbe már hosszabb ideje beletartoznak és amelyek bár többnyire nincsenek egyik pártnak vagy jelöltnek sem elkötelezve, mégis vagy ideológiai alapon, vagy valamelyik jelöltnek egy olyan kérdésben tett nyilatkozata miatt, amely a csoportosulás alapvető motívumát érintette, egyik vagy másik oldalra állnak. Ez az elköteleződés sokszor tartós és jobban-rosszban kitartó támogató kört biztosít hosszabb időn át a kiválasztott zászlónak.

Ez a csoportokra, mint építő elemekre támaszkodó stabilitás önmagában nem jelentene értéket, de hozzájárul az érdekképviselet egy fajtája is, ami már hasznos kiegészítésévé válhat a parlamentáris rendszernek. A pártok és hivatalos képviselőik szükségszerűen tekintettel kell, hogy legyenek azon csoportok által kinyilvánított igényekre, amelyek támogatására szükségük lesz. A megszilárdult formák között jelentkező kívánságok súlya sokkal jobban mérlegelhető, mint a populista mozgósítások alkalmi tömegeié.

A konszolidált társadalmi csoportok között általában számos kapcsolat van abból kifolyólag, hogy az egyik típusú csoportba, szervezetbe tartozó tagok részt vesznek más jellegű társaságok, egyletek életében is. *A szerveződés által artikulált különböző érdekek és szemléletek találkozása* egy-egy személy gondolkodásának, állásfoglalásainak alakulása szempontjából is jelentős, de a csoportok többi tagjai számára sem lényegtelenek, azoknak sem, akik személy szerint nincsenek több irányba

elkötelezve. Okozhat a több helyhez tartozás időnként konfliktust egy szervezetben, de a tagtársak többsége el is tűrheti a többirányú érdeklődést és elfogadhatja a pluralizmusnak ezt a formáját.

A különféle csoportok közötti érintkezés, kapcsolódás hozzásegítheti a társadalmat ahhoz, hogy tartalék energiáit, erőforrásait szükség esetén egyes aktuális célokra mozgósítani tudja. Ezen a téren az elmúlt években számos sikeres összefogásnak lehettünk tanúi. Ezek közül ma már a szakirodalom által is feldolgozott *az erdélyi menekültek fogadása*, amely a szocialista rendszer végső szakaszában zajlott le. A hivatalos szervezetek az évtizedek óta megszokott tehetetlen habozást tanúsították, de már nem léptek fel a különböző csoportok aktivizálódása ellen. A közösségek között nagy szerepet játszottak a nagy családi hálózatok is, távoli, erdélyi rokonaik fogadásában, mint azt Sík Endre vizsgálatai kimutatták. A karitatív összefogásnak, sajnos, azóta is több alkalma nyílt, ebben azonban a kiscsoportokat kezdeti munkájuk után felváltották a külföldi támogatást élvező országos szervezetek, illetve egy, a múltbelihez viszonyítva sokkal érzékenyebb igazgatási hálózat.

A felelevenedett egyesület, kör, társaság alapítás lényeges területe a kulturális élet, ahol talán *a legkiemelkedőbbek az iskolaalapító kezdeményezések*. Ezeknél többnyire olyan vállalkozásokról van szó, amelyek meghaladják a társulók erejét és a célok realizálása az állam, az önkormányzat hathatós közreműködését igényli. Amennyiben azonban a társadalmi szerveződések céljai nem irreálisak, akkor ezek mozgósító ereje és a civil társadalom felelősségre ébresztése fontos hozzájárulás lehet a közoktatás szervezetének, valamint az egyházak országos intézményeinek munkájához.

Az Országgyűlés által meghozott egyesülési törvény megteremtette az alapot a társadalmi szerveződések tömeges alakulására. Ennek bekövetkezte azonban nemcsak jogi szabályozástól függ, hanem a politikai és gazdasági fejlődés egészétől is. *Az egyesületi élet időt, energiát, pénzt igényel*, ami nem áll a lakosság nagy tömegeinek a kívánt mértékben rendelkezésére. Ezért bár a politikai és gazdasági fejlődés egyik tényezője a kisközösségek szerveződésének felgyorsulása, a kölcsönös összefüggés miatt csak lassabb kibontakozásra számíthatunk.

A családok alakulására nézve sem tanácsos a túlzott optimizmus, bármennyire is sürgős lenne a családok instabilitásának csökkentése és a családi funkcióknak a jelenleginél eredményesebb ellátása. Célszerű lenne

a rendelkezésre álló információk, vizsgálati eredmények alapján reálisan felmérni, hogy a családok támogatására fordítható erőforrások felhasználása milyen területeken járhatna látványos haszonnal, hol halaszthatatlan a támogatás növelése és mely kérdéseknél bizonyítják a hazai és a külföldi tapasztalatok, hogy nem várható siker a direkt beavatkozástól. Nagyobb teret kell biztosítani a családra vonatkozó ismeretek, nézetek, normák és érzések vizsgálatának is, mert ezek szerepe sem elhanyagolható és befolyásolásuk ha direkt úton nem ígér sikert, közvetett módon, többek között autonóm közösségek közreműködésével már nem reménytelen.

Egy részvénytársaság átalakulása és stratégiája (KOMFORT Rt.)

A *KOMFORT Kereskedelmi és Ipari Részvénytársaság*ot Veszprém megyében az elsők közt 1989. július 1-jén alapították meg egy 40 éve működő tanácsi kereskedelmi vállalatból.

A jogelőd vállalatok rövid szervezettörténete egy erőteljes koncentráció és specializáció. Először mint területi vállalatok működtek, majd létrejöttek a szakmai kereskedelmi vállalatok. 1975-ben vonták össze a VEDITEX és a KOMFORT vállalatokat és jött létre a Veszprém Megyei Iparcikk Kereskedelmi Vállalat. E vállalat a 80-as évekig az útkeresést követően a lakossági értékesítés mellett megkezdte az úgynevezett *közületi értékesítést*, amely a mai napig fejlődésének meghatározó elemévé vált. A cégek felé történő anyag- és eszközértékesítés mára az árbevétel felét teszi ki. A kereskedelmi ágazat, így a KOMFORT Rt. jogelődei is, mindig élen járt a vállalkozásszervezésben, itt jöttek létre először az úgynevezett szabadkasszás egységek, majd a szerződésbe, bérletbe adott egységek. Mindig is létezett és jelen volt egyfajta *vállalkozói szemlélet*. Ez megkönnyítette a társasági törvény életbelépését követő gyors helyzetkihasználást is. A KOMFORT Rt. átalakulását megelőzően vállalati tanács által irányított cég, nem volt könnyű a látszólagos önállóságot, a vállalati tanácsot megszüntetni és létrehozni egy abszolút nyereségérdekeltségű, tulajdonon alapuló szervezetet.

1989. július 1-jén a tulajdonos, a megyei önkormányzat és jelentős új tőkebevonással a régi kereskedelmi partnerek és új tőkebefektetők (ÁB, MHB) segítségével *megalapítottuk a KOMFORT Rt.-t*, míg megmaradt az állami tőkereszt, részvénytulajdont kezelő KOMFORT Vagyonkezelő Vállalat is. Ezzel a centralizált állami, majd önkormányzati tulajdon megosztott tulajdonviszonnyá alakult. A szétválasztásnál - amely a 150 kiskereskedelmi egységet is érintette - motivációs tényező volt a privatizáció, a belső vállalkozásszervezés lehetősége. Úgy képzeltük el, hogy az Rt. körül mint bolygók keringenek a vállalkozások, amelyek nagy önállósággal, önálló anyagi érdekeltséggel működnek és kialakul a

KOMFORT Rt.-ből egy holding szervezet, amely a vagyon vállalkozásba vitelével extra nyereséghez jut. Ekkor hoztunk létre 40 kisebb társaságot, amelyek működéséhez szükséges eszközöket csaknem kizárólag a KOMFORT Rt. biztosította, míg kötelező hozamot írtunk elő. Ezek a kvázi vállalkozások azonban nem hozták meg a várt nyereséget. Emellett megjelent a "körbetartozás", az anyagot, eszközt vásárló cégek egyre jelentősebb része nem fizetett a vásárolt áruért. Kintlevőségeink ekkor meghaladták az árbevételünk 10 %-át.

1990 júniusában a tulajdonos megyei önkormányzat elhatározta, hogy a Vagyonkezelő Vállalatot megszünteti és azt tőkeemeléssel bevitte az Rt.-be. Ezzel újra létrejött a KOMFORT Rt. egysége, bár ekkor már az árbevétel és a nyereség is csökkent a korábbi időszakhoz képest, a piaci verseny éleződése és a gazdasági környezet problémái miatt, az iparosodott Veszprém megyében a súlyos gondokkal küzdő nagyvállalatok vásárlásainak kiesése, az idegenforgalom visszaesése miatt. *Jelentős eredménynek tekinthető a KOMFORT átalakulási folyamatának gyorsasága*, hisz még az átalakulási törvény hatályba lépése előtt létrehoztuk a KOMFORT Rt.-t.

A kereskedelmi privatizációs elképzelések - a mai gyakorlat azt bizonyítja -, a kereskedelmi egységek, boltok kis mérete, rugalmassága és más tényezők miatt a magántulajdonú egységek robbanásszerű bővülésére, a kereskedelmi cégek boltonkénti értékesítésére irányultak. Ez a gyakorlat folyik ma is, arra alapozva, hogy ezek a *kis egységek* rugalmasabban tudnak reagálni. Ez igaz is, ugyanakkor azonban a *beszerzési és értékesítési piacon jobban kiszolgáltattak*, pénzügyi szempontból labilisak. Az európai kereskedelemben megfigyelhető tendencia, hogy nagyvállalati *franchising rendszerben* összefogják őket. Ez a folyamat Európában 30-40 év alatt zajlott le. A KOMFORT Rt. tulajdonosai megteremtették azt a lehetőséget, hogy a szétprivatizálásnak és összeszervezésnek ezt az évtizedekig tartó folyamatát elkerülhessük és megőrizve a korábbi szervezeti és szakmai értékeket, megújítsuk tevékenységünket. Azt azonban már ekkor látnunk kellett, hogy *az Rt. csupán jó szervezeti keret, amit tartalommal meg kell még tölteni.*

1991-ben az átalakulás a *helyi önkormányzatokkal egy tulajdoncsere-folyamatban* folytatódott. Ennek révén vált tulajdonosunkká Veszprém, Pápa, Ajka, Várpalota, Balatonalmádi önkormányzata. Jelenleg még folynak a tárgyalások Tapolca önkormányzatával.

Jelentős eredménynek tartjuk, hogy létrehoztuk a *KOMFORT Foglalkoztatási és Szociális Alapítványt*, amely 50 milliós dolgozói részvénytulajdonosa és az érdek-képviselői munkát is felvállalta. Olyan érdekvédelmi szervezet tehát, amely tulajdonos is, képviselője igazgatósági tag. Most folynak a tárgyalások az alapítóval újabb 80 millió Ft részvénytulajdonos kedvezményes dolgozói megvásárlásáról.

1991. év végén elhatároztuk a cég tőzsdei bevezetését, amiről a kiválasztott brókerünk lebeszélt bennünket, sőt felhívta a tulajdonosok figyelmét a holding-szervezet túlhangsúlyozásából eredő burjánzó problémákra, a több százmilliós kintlevőségünk veszélyeire és a belső vállalkozások fokozatosan visszaeső tevékenységére. A tulajdonosok elemezték a bróker felvetéseit és bár a közvetlen veszélyt nem egyformán értékelték, de rendkívüli közgyűlést hívtak össze, ahol végül is *jelentős személyi és szervezeti változtatásokat* határoztak el.

Megváltoztatták a testületek összetételét és fejedelmek cég bevonásával pályázatot írtak ki a cégvezetői állásra. A személyi kérdések mintegy fél évig okoztak belső feszültséget és tovább mélyítették a cég szakmai válságát, az árbevétel és nyereség tovább csökkent.

Végül az év közepére kialakult és véglegessé vált a megújulás szükségessége, *létrejött az új stratégia, amelyet már az új vezetés képviselt*. E folyamatban különösen nagy szerepet játszottak az önkormányzatok, ahol a vállalkozásba vitt vagyoni eredményes működtetésének követelménye nagy felelősségérzetet váltott ki. Az önkormányzatok eddigi hatósági kapcsolatai átváltódtak tulajdonosi kapcsolattá, ami új minőségi viszonyt jelentett.

A több évre szóló új változás *menedzselési stratégiai fő célja*, hogy a még mindig vállalati szemléletben dolgozó cég tényleges átalakulását belülről vezérelt változtatással elősegítse, 2 év alatt felszámolja a felhalmozódott problémákat és az rt.-t új növekedési pályára vigye. A stratégia vezérlő motívuma a *piaci környezethez és változásához való folyamatos alkalmazkodás*. Hozza vissza a KOMFORT missziójának megfelelően a saját kereskedelmi tevékenységet és használja ki a nagyságrendből eredő előnyöket. Mindent és mindenkit az értékesítés szolgálatába kell a stratégia szerint állítani és ehhez aktív piaci tevékenységre van szükség.

Jelentős változásokat irányoztunk elő a tevékenység szerkezetében, stratégiai profilokat fejlesztünk, míg más területek visszafejlesztésére

kerül sor. Az értékesítési munkánk *középpontjába helyeztük a vásárlót* és olyan marketingszemlélet meghonosítását irányoztuk elő, amely nem csupán árucikkek, hanem a komfortérzet fokozását elősegítő szolgáltatások értékesítését jelenti. A munkatársak részére stabil, de nagyobb követelményt támasztó, széles körű szociális és menedzseri juttatásrendszert biztosító munkahelyek megteremtése, a nagyobb szakmai tudás és gyors döntéseket elősegítő belső információs rendszer megteremtése szintén fontos célként fogalmazódott meg.

A stratégia fő céljai:

- a teljes kiskereskedelmi hálózat átvizsgálása és átstrukturálására tervek kidolgozása;
- a nagykereskedelmi és külkereskedelmi tevékenység cégszintű érdekekkel összefüggő létrehozása és megerősítése;
- az idegenforgalom indokolt nagyságrendjének kialakítása és eredményes működtetése;
- a termelő, ipari tevékenység fokozatos és a kiskereskedelmi hálózat igényére is alapozott kiépítése;
- projekt feladatként foglalkozni szükséges:
 - a beszerzés koncentrálásával;
 - a kintlévőségek kérdésével;
 - a készletgazdálkodás és a hitel kérdéseivel;
 - a vállalkozások fejlesztésével;
 - a számítógépes rendszer átfogó kiépítésével.

Az üzleti stratégia alapjaként azt javasoltuk figyelembe venni, hogy a KOMFORT Rt. nevéhez méltó tevékenység alakuljon ki, amelynek egyik legfontosabb eszköze a rendelkezésre álló nagyszámú *kiskereskedelmi egység üzletláncá szervezése, a valódi, aktív kereskedelem megteremtése, a termelő tevékenységhez való kapcsolódás*. Ennek eredménye lesz a cég értékpapírjainak felértékelődése és a tulajdonosok presztízsének növekedése.

Részletes üzletpolitikai feladatok közül csak néhány kiemelésére van módom:

Első lépésként elengedhetetlen a *cég valós anyagi helyzetének megállapítása*, a társaság vagyonának felmérése, különös tekintettel a mobil és immobil vagyon valós feltárására, az elfekvő készletek, a

kihaszíratlan ingatlanok és a nem kellőképpen forgatott pénzeszközök mozgósítására.

A fő célkitűzés megvalósítása során csökkenteni kell a hitel- és kintlévőség állományát. A *hitelállomány* jelenlegi nagysága elviselhetetlen kamatterhet jelent. A saját finanszírozás fokozása érdekében többféle eszköz felhasználható, így a készletek forgalomarányos alakítása, összetételének az igényekhez való alakítása, az üzleti partnerekkel kötött kereskedelmi megállapodások és a vállalkozások ilyen irányú külső tőkéje, a bizományosi konstrukció további erősítése. A feltétlenül szükséges hiteleket a pénzpiac állandó vizsgálatával a legkedvezőbb kondíciókkal kell igénybe venni.

A társaság likviditásának javítása céljából a hitelfelvételek csökkentése mellett a meglévő vagyon aktívabb működtetését, a *kintlévőségek* kialakulásának korlátozását és a meglévő kintlévőségek *leépítését* kell végrehajtani. A kintlévőségek vonatkozásában azok nagyságán túl vizsgálni kell a keletkezés körülményeit, s e téren következetes intézkedésekkel (felelősségre vonás, jutalmazás) a kintlévőségek keletkezése mérsékelhető.

Olyan jövedelemérdekeltségi rendszer azonnali kialakítása szükséges, amelynek egyedüli alapja a ténylegesen befolyt, pénzügyileg megvalósult árbevétel lehet. A vevőpartnerekkel rendszeres kapcsolatot kell kiépíteni annak érdekében, hogy a közületi vevők és vállalkozások átmeneti pénzügyi nehézségei ne okozzanak forgalomkiesést, ne vezessenek egy-egy jelentős vásárló elvesztéséhez. Rugalmasan alkalmazkodni a közületi vevők szerkezetátalakulásához, reagálni a nagy cégek helyett sok kis közület megjelenésére, azokat felfedezni és ajánlatainkat haladéktalanul megtenni, a kereskedelmi kapcsolatot felvenni.

Az e területen meglévő fehér foltokat (pl. idegenforgalmat ellátó közületek, újonnan alakult termelő vállalkozások, szolgáltató cégek) meg kell szüntetni. A szabályozóváltozásokból adódó lehetőségeket felismerve, azokra azonnal reagálni szükséges (pl. munkaruha-ellátás).

A közületi vevők, vállalkozások megtartása és gyarapítása érdekében új intézkedésekre van szükség (pl. meghatározott nagyságú vásárlás esetén visszatérítés, stb.). Kedvezmények alkalmazására csak a vételár teljes összegű kifizetése, vagy fizetési biztosíték esetén kerülhet sor.

A piac felmérése után a hiányzó közületi profilokba új üzletek nyitásával kell betörni (vegyszerek, műszaki minőség-ellenőrzési berendezések stb.). Felül kell vizsgálni valamennyi jelenlegi szerződést, s ahol a hagyományos működtetés eredményes lehet, azt visszacsatolni a bolthálózatunkhoz. Ahol az eredményes működtetés nem biztosítható, ott a jelenleg vállalkozásban lévő egység további bérbe adása vagy eladása tárgyában szükséges dönteni. Az így felszabaduló tőkét nem napi felélésre, hanem a kereskedelmi folyamatba történő visszaforgatással (pl. hitelkiváltás, ingatlan-vétel, más vállalkozásba való befektetés) felhasználni.

A felszabaduló egységeket alapvetően a *KOMFORT üzletlánchoz* kapcsolva, új profilokkal új kínálatot teremthetük a megváltozott jövedelmi viszonyokhoz és fogyasztói igényekhez igazodóan. Ennek keretében fel kell tárnunk a hiányzó profilokat, illetve a meglévő szaküzlethálózat egy részét *szuperszaküzletekké* alakítani (menedzser-bolt, tini-bolt, luxusárucikk-hölgyeknek-uraknak, barkácsbolt, felnőttek játékboltja stb.) az életkori sajátosságoknak megfelelően. Fokozni kell a meglévő egyprofilú boltok *profilkiegészítését*, bővítését, különös tekintettel a nagy vevőknek kiszolgáltató boltokra (vastelep, ajkai aluker bolt, bútorboltok, gumiáru-szaküzlet stb.).

Az árubeszerezés központosítása, a hozzá kapcsolódó árkedvezmény, a közvetítő kereskedelem kiiktatása és a szakmai befektetők részéről történő tőkebefektetés egyben a hitelállomány csökkenését is eredményezi.

A fogyasztói és boltvezetői igények koordinálására úgynevezett *beszerzési teameket* célszerű kialakítani, amelyek a jelentősebb üzletvezetőkből és a központ árufajtákra szakosodott dolgozóiból állna. Ezt szolgálná a nagykereskedelmi tevékenység, amely beszerzéseinél a saját hálózat igényeinek kielégítését tartaná elsődleges céljának. Az ilyen típusú beszerzéspolitika lehetővé teszi, hogy a kiskereskedelmi egységek vezetői az értékesítésre koncentráljanak. Ezekhez a beszerzési társulásokhoz más kiskereskedelmi partnerek csatlakozása is lehetséges. Ennek révén *nagy tételű árengedményes beszerzések valósulhatnak meg*, amelyek magasabb árrésben, de emellett alacsonyabb fogyasztói árban nyilvánulnak meg. A kiskereskedelmi bolthálózatnak tehát komoly segítséget jelentene a *saját jogú nagy- és külkereskedelem helyreállítása és kibővítése*, konzignációs raktárak létesítése.

A cég tevékenységét minden területen gyorsan és határozottan abba az irányba kell átformálni, hogy az *elsődleges cél* a *fogyasztók szolgálata* legyen. Ehhez szorosan kapcsolódik az *egységes arculat megteremtése*, mely jelenti az üzletek külső-belső megjelenését, az eladók udvarias, vevőcentrikus magatartásformáját, az egységes reklámot a médiákban. Ennek komoly költségvonzata van, de enélkül megoldhatatlan a pozitív image kialakítása, a cég (KOMFORT Rt.) embercentrikus, vásárlóbarát jellegének létrehozása. A meglévő KOMFORT *vállalkozások* (bt-k, reklám, könyvelés, tervezés és kivitelezés stb.) egymás közti kapcsolatát erősíteni szükséges mellékszolgáltatások nyújtásával is.

A jelenlegi vállalkozások közül - a bevezetési időt is figyelembe véve - *csak a valódi hatékonysággal működőket lehet fenntartani*, s amelyek nem jártak valós és jelentős idegentőke bevonásával, azok álvállalkozásnak, a társaság szempontjából hátrányosnak minősítendő, s mint ilyenek megszüntetendő. A KOMFORT üzleti érdekeinek megfelelő betéti társaságok fenntarthatók, a többi egységet az üzletláncához indokolt visszacsatolni. A szerződéses, bérletes, üzemeltetési formában működő egységeket a szerződések lejártakor vagy tőkebevonást jelentő vállalkozásokhoz, vagy a saját hálózathoz csatolni. Ezek az egységek lehetőséget teremtenek a megyén kívüli tulajdoncserékhez is. Ez egyben eszközt jelent a földrajzi összeszűkülés, térvesztés megállítására és alapot ad az új üzletek megnyitásához.

Az *önkormányzatokkal* kiépítendő harmónikus munkakapcsolat lehetővé teszi a kölcsönös érdekeltségen alapuló *helyi üzletpolitikai egyeztetéseket*, helyi fejlesztési feladatok egyeztetését, bérleti jog - tulajdonjog cseréket is. Mint ahogy már jeleztem, a stratégia elfogadása 1992 közepén történt meg. Az év második felében *sikerült megállítani az árbevétel- és nyereségcsökkenési folyamatot*, bár 15 % nettó osztalék kifizetésének alapjait teremtettük meg, közel felére csökkentettük a kintlevőségeket, a még fennmaradó jelentős összeg rendezéséhez 25 milliós céltartalékot különítettünk el, folyamatosan biztosítottuk a társaság pénzügyi egyensúlyát, javítottuk vagyoni helyzetét. Megkezdtuk a számítógépes információs rendszer kiépítését, újjászerveztük a nagy- és külkereskedelmi tevékenységünket.

Az *irányító szervezet teljes átszervezése, csökkentése mellett megkezdtuk a számítástechnikai, a személyes eladás művészetével foglalkozó tanfolyamokat*. A változásmenedzselést a 7S Modell elveire építettük,

globális változást szeretnék nemcsak a stratégiában, hanem a struktúrában, a szervezetben, a szakmai tudás emelésében, a dolgozói összetételben, a cég stílusában és a közös értékrendben is. A változás eredményei megteremtették a szükséges méretű tulajdonosi egységet is, ez jó alapot teremtett a további nem kis feladatokat jelentő változások végrehajtásához.

A KOMFORT Rt. jó példája annak, hogy *időben meghozott jó döntések teremthetik meg egy gazdálkodó szervezet eredményes tevékenységének feltételeit.*

A jó döntéseken túl szükséges még a *stratégiai változás irányítása*, amit a KOMFORT Rt.-nél nem a tankönyvekből tanult hosszú távú tervezés módszerével alakítottunk ki, hanem a cég folyamatos helyzetelemzését, a tulajdonosi, hatalmi elemeket és magatartásformákat kombinálva összefüggő, de *lépésről-lépésre haladó folyamattal* haladtunk a végcél felé, amely tágan definiált, de folyamatosan pontosított és újrafogalmazott, amint új információ jelenik meg. Ezt a szakirodalom "logikai inkrementalizmus"-nak nevezi. Ezt a lépcsőzetes stratégiát azért választottuk, mert a cégnél meglévő fejlett és nagy költséggel működő tervezési rendszer ellenére sem valósultak meg a stratégiák, elképzelések. A korábbi időszakban a stratégiát különálló, egymást követő folyamatnak tekintettük. Az akkor formálisan kialakított stratégiák racionalizálására és a vezetői pozíciókból eredő hatalomra építve bízott a korábbi vezetés abban, hogy a szervezet reagál e stratégiára. Amikor ez nem következett be, zavarodottság és kiábrándultság jelentkezett. Ezzel szemben a mai KOMFORT Rt.-nél logikusan és fokozatosan törekedtünk az alapvető döntéseknél felhasznált információk javítására, a változást ellenző személyes és politikai jellegű nyomás ellensúlyozására; a *kritikus döntések időzítési, kivárási és sorrendi kérdéseinek kezelésére*, valamint arra, hogy *tudatosítsuk, megértessük a stratégiákat és a sikerhez alapvetően szükséges elkötelezettséget kialakítsuk.*

Amint a stratégiák kikristályosodnak, egyes elemeik bevezetése már meg is kezdődött. A stratégiaalkotás teljes folyamatában törekedtünk a stratégiai irányok támogatására és az azonosulás elérésére, hogy azok megvalósítása rugalmasan és sikeresen menjen végbe.

ÖSSZEFOGLALÓ A PLENÁRIS ÜLÉS MUNKÁJÁRÓL

A konferencia résztvevőit az elnöklő *Mészáros Ernő* akadémikus köszöntötte. Elismeréssel szólt a választott témakör különleges társadalmi jelentőségéről, a gazdag programról. Üdvözölte azt a kezdeményezést, hogy a MTA IX. osztálya és Veszprémi Területi Bizottságának szakbizottsága együtt vállalkozott a TIT Veszprém Megyei Egyesületével a konferencia megtartására.

Veszeli Tibor valamennyi referenshez kérdést intézett. *Bognár József* akadémikustól azt kérdezte: Az urbánus és rurálszféra milyen különbségei prognosztizálhatók a társadalmi-gazdasági transzformációban? *Bognár József* válaszában kritikailag szólt arról, hogy a rendszerváltás során a politikai elit - minthogy döntő többségük a városra koncentrált - a falut elhanyagolta. Az agrárkérdések képviselői körül zajos demagógia folyt arról, hogy a mezőgazdaság felszívja az iparban feleslegessé vált munkaerőt és munkahelyet biztosít számára. A nagyobb baj a termelési struktúra, ezért ma nagyon nehezen tudunk bejutni a nyugat-európai piacra. A keleti piacokon előnyben vagyunk termelési kultúránkkal. Vetőmagexportra, tenyészállat nevelésre érdemes koncentrálnunk. Nagyon fontos a széles körű informáltság a külföldi igényeket, a piaci érdeklődést illetően. Szakmai szövetkezés is szükséges.

*Sipos Aladár*hoz intézett kérdés: A falusi munkanélküliség enyhíthető-e intenzív mezőgazdasági kultúrák termesztésével, esetleg megjelenhet-e a kert-Magyarország újrafogalmazása? *Sipos Aladár* azt a tapasztalatot fejtette ki, hogy illúzióknak bizonyult a farmergazdálkodás közeli általános elterjedésében reménykedni, illetve azt várni, hogy az Egyesült Államok dollártámogatást nyújt megteremtéséhez. A vidéki foglalkoztatási problémák megoldása nem a mezőgazdaság ügye, csak regionális fejlesztéssel van mód a gondok enyhítésére. Intenzív kultúrákra: vetőmag- és lucernatermelésre, tenyészállat-nevelésre ajánlatos berendezkedni. Nem járható út ez a gyakorlat, hogy míg Dániában 2 féle sertést tenyésztenek, Magyarországon pedig 16 félért. Nagy szükségünk van a mezőgazdasági termelés állami támogatására, mert addig nem tudunk igazán

versenyképesek lenni, amíg Nyugat-Európában 40 százalékos a mezőgazdaság támogatása, ehhez képest a hazai elenyésző.

Cseh-Szombathy Lászlótól azt kérdezték: Erősödik-e a csoportkohézió a rokoni hálózatban és a falusi családban a mezőgazdasági változások hatására? Milyen jövőt jósol a falusi családoknak, mint termelő kiscsoportoknak? A válasz: Termelési kohézió nincs, a szolidaritás is csökkenő mértékű. Csak a birtokos családoknál lesz kohézió. A jövő akkor lesz sikeres, ha a falusi családban az agrártermelést turizmussal egészítik ki. Általános problémát okoz a falusi lakosság elöregedése.

Wollák Lászlótól arra várt választ a kérdező, hogy milyen kereskedelempolitikát (stratégiát) ajánl - forgalmi oldalról megítélve. A vezérigazgató a kereskedelempolitika alapját úgy határozta meg, hogy: olcsó árut, jó minőségben. A jó kereskedelem a termelőkkel való közvetlen kapcsolata révén képes kiküszöbölni a nagykereskedelem funkcióját és így a vásárló olcsóbban jut az áruhoz. A termelés és az értékesítés vonatkozásában célszerű a csoportos összefogás. A minőségi követelmények betartása elengedhetetlen, hiszen a kereskedelem már csak keveset tud javítani az áru minőségén. Például a hús minőségét a kereskedelemben már csak a felszeleteléssel és az infralámpás megvilágítással tudják "feljavítani". A dél-európai, a Kanári-szigeteki mezőgazdasági termékekkel nekünk nehéz versenyezni az ottani jóval előnyösebb földrajzi adottságok miatt. A paprika, paradicsom stb. ott szabad ég alatt terem meg az év minden szakában, így télen, a tavasz elején áruik repülővel szállítva is olcsóbbak, mint a fólia alatt termesztett magyar primőrök. Sokat lehet tőlük tanulni a csomagolás dolgában is. Például a portugál szőlőt egyenként becsomagolják, vitrás függönnyel látják el. Az eredmény: a müncheni piacon 10-12 márkáért tudják eladni kilónként.

Magyar János akadémikus az iránt érdeklődött, milyen a mai 18 évesek hatása a családra. *Cseh-Szombathy László* válasza: ma mást jelent 18 évesnek lenni, mint 45 évvel ezelőtt. Jóval tájékozottabbak a világban. Nem felel meg a feltételezéseknek, hogy e korosztályban a legmagasabb az abortusz. Az abortusz legtümegesebb előfordulása a 2 gyermekes családanyáknál található.

Kovátsné Németh Mária Cseh-Szombathy László referátumához kapcsolódva, a Győr városi civiltársadalmi szerveződésekről számolt be. (Felszólalását önálló anyagként a szociológiai korreferárumok között találják.)

Záró gondolatként *Mészáros Ernő* akadémikus kifejezte azt a meggyőződését, hogy az ország jövőjét a tudástőke megszerzésével alapozhatjuk meg.

KORREFERÁTUMOK

KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY

A gazdasági rendszerváltozás és az egyes természeti erőforrások igénybevételének lehetőségei

A piacgazdaságra való áttérés folyamatában (a recessziós periódusban) relatíve kisebb, később (pl. a megélénkülés időszakában) nagyobb mértékben kerül sor a természeti erőforrások igénybevételére. Ebben a folyamatban azonban nemcsak a piachoz, hanem a természeti potenciál megőrzésének követelményeihez is igazodnunk kell. A természeti erőforrásaink racionális és mértékletes hasznosítása akkor lehetséges, ha például természetbarát technológiát alkalmazunk, vagy például a mezőgazdaságban a talaj-, a vízminőség, a növény- és állatvilág leromlását megakadályozzuk, összességében jobban ügyelünk az ökológiai egyensúlyra.

A természeti erőforrásokkal való *racionális gazdálkodás* eddig is, ezután (következő években, évtizedekben) még inkább sorsdöntő kérdéssé válik egy ország, gazdasági csoportosulás, sőt az egész világ számára. Sajnos, jobbra csak a tudósok, a szakemberek foglalkoznak behatóan ezzel a problémával, tulajdonítanak neki nagy jelentőséget. Nekünk is az átalakulás, az Európához való felzárkózás időszakában ezekre a korlátokra az eddiginél nagyobb tekintettel kell lennünk.

Természeti erőforrásoknak azokat a javakat (élő és élettelen anyagokat), adottságokat tekintjük, amelyek az ember életviteléhez, szükségleteinek kielégítéséhez, a produktumok teremtéséhez nélkülözhetetlenek. Ezek lehetnek *megújíthatók* (pl. a növények, a faállomány, az állatvilág, a talaj, a víz) és a felhasználás után *nem újratehermelhetők* (pl. az ásványok, ércek, szén, olaj, földgáz.).

A természeti erőforrásokat *rendszerelve* három alapvető csoportba sorolhatók:

- 1.) *a földkéreg* ásványi nyersanyagainak előfordulása, amelyek csak korlátozottan állnak rendelkezésre (térségünkben a bányászati lelőhelyek a jelentősebbek);

2.) a földfelszín természetes erőforrásai, például a termőföld, az erdő élő faállománya (a régióban relatíve az erdősültség, az élőfakészlet mutat magasabb arányt);

3.) a légkör természetes erőforrásai, például a levegő, a napsugárzás, a klimatikus viszonyok (a térség jelentős része csapadékos, az átlagos középhőmérséklet az országos átlagnál alacsonyabb).

Ezúttal a 2.csoportban (földfelszínen) lévővel, illetve azok közül a mezőgazdasági és az erdőgazdasági *termőhellyel* és az erdő *élő faállományával*; azok változásával foglalkozom. Az utóbbival azért, mert létfeltételünk szempontjából is előtérbe került az erdőnek sokoldalú hasznosítása és oxigéntermelő képességének jelentősége. A VEAB húsz éves évfordulója alkalmából a két évtized *számadataival* érzékeltetem a további lehetőségeket. (A légkört és az erdőt ért *károsodásra* is utalnék.)

1.) Az ország és a térség két évtizedes adatainak elemzése

a.) A mennyiségi *adatok* (területi, %-ok, naturáliák) *analízise* szerint a változás nem mutat rossz helyzetet. Például az erdősültség aránya mindkét relációban emelkedett, az élőfakészlet országosan 65 %, a régióban 50 %-kal nőtt. Részletesen az időszakban bekövetkezett változásokat az *1.sz. táblázat*, - és az erdősültséget külön is - a mellékelt 1. ábra szemlélteti.

1.sz. táblázat

Két évtized területi erdősültségi, élőfakészleti adatai

Megnevezés	Terület (ezer ha.)		Erdősültség		Élőfakészlet
Időszak	közigazgatási	mezőgazdasági erdő	%		millió m ³
Országos					
1970	9303.7	6855	1480	16.0	176.4
1980	9303.6	6627	1610	17.3	253.4
1990	9303.7	6455	1684	18.1	290.9
VEAB (6 megye)					
1970	2244.9	1814	499	22.2	68.9
1980	2244.9	1673	529	23.5	91.7
1990	2247.8	1446	550	24.5	101.5

Forrás: MÉM, FM Erdőrendezési Szolgálat adattár; Halász A. Kézirat. EFE Erdőrendezési Tanszék; KSH évkönyvei

b.) Észak- és Nyugat-Dunántúlon van jelenleg az ország földterületének 22,4 %-a, az erdőterületnek az egyharmada és az élőfakészletnek közel 35 %-a itt található. Térségünkben általában a feltételek nem rosszak. Egyes megyék adottságai azért eltérőek. *Zalában, Veszprém megyében* a legnagyobb (30-31 %-os) az erdőszültség, az élőfakészlet 9-10 % körül van, de *Zalában* minőségileg (fafajokban is) jobb az erdőállomány. *Fejér megyében* viszont legkisebb (13,5 %) - országos átlag alatti - az erdőszültség és az élőfakészletnek is alig 2,4 %-át éri el. Mezőgazdasági oldalról azonban itt jobb adottságú földterülettel (átlagos aranykorona érték: 23) rendelkeznek. *Komárom-Esztergom megyében* viszonylag nagy (27,3 %-os) az erdőszültség, de az élőfakészletnek csak 3,2 %-a található a területükön. *Vas megyében* is ekörüli (27,8 %) az erdőszültség, az élőfakészletük nagyobb (közel 7 %-os) arányt mutat. *Győr-Moson-Sopron megye* erdőszültsége (18,7 %) az országoshoz hasonló, az élőfakészlete 3,8 %-os arányú, viszont termőterülete elég nagy kiterjedésben jobb (átlagos aranykorona-érték: 21), mint például *Zaláé* (ahol ez csak 13). Az erdők zöme lombállományú és komparatív előnyünk is van EK felé. Részletesebb adatokat és arányokat a 2.sz. táblázat mutatja.

2.sz. táblázat

Az erdőterület, az élőfakészlet szektorális, megyénkénti és országos megoszlása

Megyék	összesen	Erdőterület (ezer ha.)				Élőfakészlet	
		erdőszültség	állami	szövetkezeti	egyéb	millió m ³	%
Fejér	59	13.5	50	9	-	7.1	2.4
Győr-M.-Sopron	75	18.7	59	16	-	11.1	3.8
Komárom-Eszt.	61	27.3	54	7	-	9.3	3.2
Vas	93	27.8	58	30	5.2	19.3	6.6
Veszprém	147	31.3	116	31	0.2	26.6	9.1
Zala	116	30.4	74	41	0.2	28.1	9.6
Régió összesen	551	24.5	411	134	5.6	101.5	34.8
Országos össz.	1684	18.1	166	508	10.0	290.9	100.0

Forrás: KSH adatsorok (Mg-i Főszt.,Bp.1989.); Erdőgazdálkodás számokban. Kézirat, EFE Sopron,1990.;Magyar Stat.Kézikönyv,Bp.1992.

c.) Az ország, a VEAB-térség földterületének %-os megoszlását a 3.sz. táblázat mutatja. A földterület a terület a természeti erőforrások jelenlegi értékének mintegy 60 %-át teszi ki. A táblázat első része a mezőgazdasági - az erdő- és egyéb (főleg művelésből kivont) terület szerinti bontásban - , a második része pedig a mezőgazdasági termőterület alágazati elkülönítésében taglalja az arányokat. A mezőgazdasági földterületen belül a *szántóföldi arányok* tekintetében (országosan 70 %, a régió hat megyéjében összesen 73 %) az európai országok rangsorában az elsők között tartanak számon bennünket. A racionális hasznosításban viszont hátrább szorultunk (FAO-elemzés szerint a 15. helyre).

3.sz. táblázat

Főbb művelési ág- és alágazati megoszlásáról (%)

Megnevezés	Összes földterületből			Mezőgazdasági területből					
	mezőgazd.	erdő	egyéb	szántó	gyep	kert	szőlő	gyümölcs	egyéb
Országos	71	18	11	50	13	4	2	1	1
VEAB térség	63	24	13	46	11	4	1	1	-

Forrás: KSH adatsorok (Mg-i Főoszt.,Bp.1989.); Erdőgazdálkodás számokban. Kézirat, EFFE Sopron,1990.;Magyar Stat.Kézikönyv,Bp.1992.

d.) Az *Európai Közösség egészében és Magyarországon* végzett (két évtizedet felölelő) vizsgálatok és a mezőgazdaságban eltérő hatékonysági adatokat, de azonos tendenciákat mutatnak. A vizsgálat tehát a 20 éves periódus egy évre eső átlagai alapján hasonlítja össze az EK egészét és Magyarországot. A *mellékelt 2.ábra* szemlélteti a *mezőgazdaság hatékonysága* és a különböző *termelékenységek alakulását*. Az ábrán látható, hogy a termelékenység átlaga (2,9 %) nagyobb, a többi mutató viszont alacsonyabb %-ot mutat nálunk, mint az EK egészében mért átlagok. Az EK egészében és Magyarországon is ebben az időszakban a mezőgazdaságban csökkenő tendenciájú volt a folyóráfordítások hatékonysága és a tőke termelékenysége. A teljes termelékenység átlagosan nőtt (az EK egészében 1,7 %-kal, nálunk csak 0,9 %-kal). A munkatermelékenység mutatója minden EK

országban jobban nőtt (átlagosan 5,0 %-kal), mint Magyarországon (3,9 %-kal).

4.sz. táblázat

Az észak- és nyugat-dunántúli állami erdő- és vadgazdaságok adatai országos összehasonlításban

Gazdasági egység	Favagyon		Faállomány terület		Élőfakészlet	
	milliárd Ft	%	ezer ha	%	millió m ³	%
Vértesi EFAG	5.0	1.8	37.3	2.3	6.1	2.1
Balatonfelv. EFAG	14.5	5.3	60.3	3.8	15.4	5.3
Kisalföld EFAG	3.7	1.3	27.1	1.7	4.8	1.6
Szhelyi EFAG	11.2	4.1	47.2	3.0	12.0	4.1
Zalai EFAG	17.8	6.5	52.3	3.3	18.0	6.2
Pilisi Parkeg.	5.8	2.1	28.3	1.8	5.7	1.9
Tanulmányi Eg.	3.0	1.1	15.4	1.0	3.5	1.2
Mezőföldi EVAG	1.9	0.7	15.0	1.0	2.3	0.8
HM Veszprémi Eg.	6.9	2.5	34.3	2.2	7.4	2.5
VEAB régió áll.eg.	69.8	25.5	317.2	20.1	75.2	25.7
VEAB régió össz.	96.7	34.9	551.2	35.2	101.5	34.8
Orsz.Eg.összesen	196.1	71.6	983.9	62.9	209.4	71.9
Orsz. mind össz.	273.8	100.0	1563.7	100.0	291.0	100.0

Forrás: Mészáros Károly: MTA-VEAB munkabiz.: Erőforrásgazdálkodás Konf., Vép, 1992. Kézirat. Veszprém

e.) A 4.sz. táblázatból és a mellékelt 5.ábrából látható, hogy az *állami erdőgazdaságok* a területi arányukhoz képest mindkét viszonylatban nagyobb favagyonarányt értek el. Az állami tulajdonú gazdálkodás a favagyonban - mint újratermelhető természeti erőforrás tekintetében - jobb eredményekre képes. A régióbeli állami erdőgazdaságok 20.1 %-os területi arányhoz nagyobb (26 % körüli) élőfakészlet és favagyonarány kapcsolódik, míg a térség egészéhez (állami, szövetkezeti és egyéb) azonosak (35-35 %-os) az arányuk. Az egyes erdőgazdaságokat külön is vizsgálva eltérő a kép. Például a *zalai, szombathelyi* állami gazdálkodó egységeknél kisebb arányú erdőterületre (3,3 ill.3,0) nagyobb naturális és értékadatok kapcsolódnak (6,5 ill.4,1). Hasonlóak az arányok a *Balaton-felvidék* esetében is. Fordított a helyzet a *vértesi, a mezőföldi* erdőgazdaságoknál, ahol kisebb arányú (2,3-hez, 1,8 ill. 1,0-hoz csak 0,7) favagyonérték kötődik. Ebben több tényező is

közrejátszott, például az átlagnál kedvezőtlenebb talaj- és hidrológiai viszonyok, fafaj és korszerkezet, az előbbieknél viszont ezek az adottságok jobbak.

2.) Hosszú távú gazdálkodás követelménye a természetes erőforrások kíméletes igénybevétele, óvása

A gazdasági-társadalmi fejlődés hosszú távú elképzeléseinél a *természeti környezet követelményrendszerére* egyre jobban tekintettel kell lennünk. Prevencióra van szükség ahhoz, hogy a fejlesztési törekvések (a fejlődés mértékével) ne kerüljenek összeütközésbe a környezetünk létfeltételeivel és az *ökológiai egyensúly* ne boruljon fel.

- a.) A *termőföld* - mint legnagyobb nemzeti kincsünk - javításra szorul és védelmet igényel. Védelemre szorul például az erózió ellen. Jelenleg közel két és fél millió hektár termőtalaj van kitéve az eróziós károknak. Az elsavanyosodás is fenyegeti a termőréteget. Az ország talajának átlagos pH értéke 1,0-el csökkent. Ezekből is mintegy 1,2 millió hektár javítást igényel. Szikes talajaink 0,4 millió hektárt tesznek ki. (Mindez összesen 47 % körüli termőterületet érint.) A termőterületeink javítására évente 40 ezer hektár kerül, amelynek közel 80 %-a savanyú talaj.

A termőtalajok bizonyos mértékű *romlására* utal a humusz-tartalom mérséklődése, a táperő-utánpótlás, a trágyázás (szerves- és műtrágya) mennyiségének csökkenése. A felhasználás egyre degresszívebb tendenciájú (pl.1991-ben az előző évekkel szemben a szervestrágya felhasználás 1/3-dal csökkent.). De a szervestrágyát szolgáló állatállomány is csökkenő mértékű (a szarvasmarha közel 30 %-kal, a sertésállomány, a baromfi több, mint 30 %-kal leapadt 1980-hoz képest). Még nagyobb mértékű a műtrágya-felhasználás mérséklődése. (A fejlett országokban - Japán, Anglia, Franciaország kivételével, ahol ugyanis tovább nőtt - is ez a helyzet, bár a csökkenés sokkal kisebb arányú.) Természetesen tudományos alapon megállapított mennyiségeket kell alapul venni a továbbiakban is.

b.) Az erdő bővítetten is újratermelhető természeti erőforrás, de mint a környezetet védő, elősegítő komplexumként is felértékelődött. Az erdő állománya szénmegkötő és oxigéntermelő képességével, többcélú hasznosságával vált jelentőssé és nőtt meg a szerepe. (106 millió tonna a széntartalma a jelenlegi magyar erdők élőfakészletének. Évente mintegy négymillió tonna szénmegkötés történik meg.) További *erdősítésre* is sor kerül. 2000-ig 140 ezer hektárt terveznek (1/2 részben az Alföldön, 1/4-1/4 részben Dunántúlon és Észak-Magyarországon). 2040-ig célszerűnek látszik további 600 ezer hektár új erdőtelepítés és fásítás (mégpedig 15 %-osnál nagyobb lejtésű szántókon és gazdaságtalan gyepterületeken) megvalósítása. Ezt a nagyarányú erdőtelepítést és fásítást csak egy sokoldalúan átgondolt, a távlati klímaváltozásokat is figyelembe vevő program alapján lehetséges megoldani.

A természetet ért károsodás (légkörben pl. ózongyilkos gázok emissziójának, vagy a víz talajveszélyes szennyeződésének stb.) növekedése negatívan hat az erdő állományára, csökken a stabilitása. Erről tanúskodik például a 70-es évek végén, a 80-as években bekövetkezett erdő- és egyes fafajok egészségi állapotának rosszabbodása, sőt tömeges pusztulása. Még az utóbbi időkben sem állt meg ez a káros folyamat (szinte visszafordíthatatlannak látszik). Az ún. *hervadásos betegséget* az utóbbi három évben végzett felmérések is jelzik. A károsodást mutatja az ún. levélvesztések vizsgálata. Látható, hogy az északi, a keleti, az alföldi részeken erősebb, Nyugat-Dunántúlon enyhébb lefolyásúak a betegségek.

Az erdőt természetesen bővíteni, de óvni is kell, hogy képes legyen a faanyag-produkción túlmenően az egyre védtelenebb ember szolgálatára, egészségének megóvására.

Végezetül szeretném hangsúlyozni, hogy a természeti erőforrásokat nem lehet egyoldalúan és gátlástalanul igénybe venni, kihalítani. Olyan fenntartható gazdasági fejlődésre van lehetőség, amely ügyel a körfolyamatokra, nem történik durva beavatkozás

természeti környezetünkbe és nem indít el káros, instabil, visszafordíthatatlan folyamatokat. A komplex környezetvédelem megteremtése pedig egyik fő feladatunk. Veszélybe került Földünk. A keletkező ózonlyuk a sztratoszférában lett első számú ellenségünk.

Irodalomjegyzék

Csete László és társai(1991): Az EK-hoz csatlakozás várható hatásai a magyar erdő-és fagazdaságra I-III. Gazdálkodás, Budapest, 6.sz. 41-55.o. és 7-8.sz. 11-32.o.

Gergely Sándor (1990): Egy új erdősítési program feltételei Magyarországon. Gazdálkodás, Budapest, 5.sz. 1-12.o.

Illyés Benjamin (1986): Az erdészeti földértékelési kutatások eredményei. Erdészeti Kutatások, Budapest, 401-405.o.

Király László és társai (1987): A jövőkép-kialakítás matematikai modellje Az Erdő, Budapest, 2.sz. 78-82.o.

Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium kiadványa (1991): A légkör összetételének ... változása. Budapest, 67-73.o.

KSH Adattár és évkönyvek 1971-1991.

Márkus László (1991): Doktori értekezés tézisei: A természeti erőforrások ökonomiai vizsgálata a hazai erdőgazdálkodásban. Kézirat, Budapest, 1-12.o.

Mészáros Károly (1992): Az élőfakészlet - mint újratermelhető természeti erőforrás értékelése. VEAB konferencia. Kézirat. Veszprém, 8-12.o.

MTA Meteorológiai Tudományos Bizottság állásfoglalása éghajlatunk jövőjéről (1991) MTA kiadvány, Budapest, 1-12.o.

Raj, G.T.(1984): Mennyi időre elegendők a világ ásványkincsei? Resources Policy, júniusi sz. 75-80.o.

Sipos A.-Halmi P.(1993): Az átalakuló agrárgazdaság feszültségei és kibontakozásának lehetőségei. Magyar Tudomány, Budapest, 2.sz. 121-136.o.

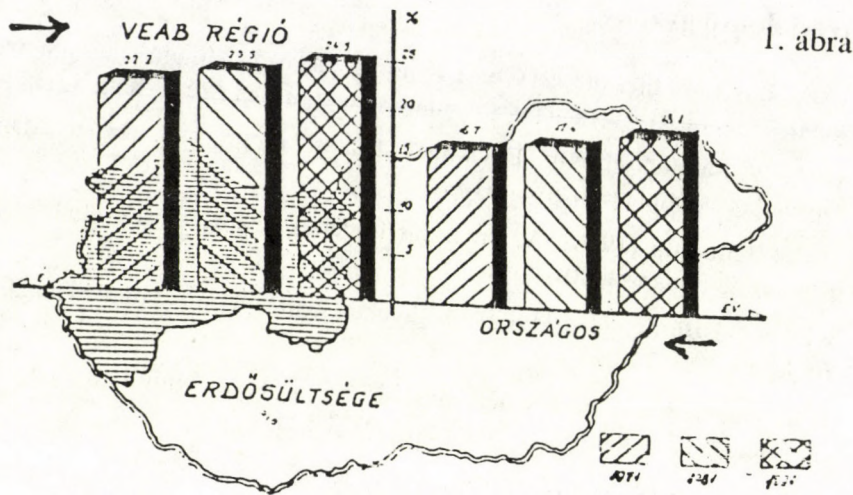
Sipos A.-Szücs I. (1992): Mezőgazdasági termőföld komplex értékelése. Közgazdasági Szemle, 12.sz. 1144-1153.o.

Solymos Rezső (1992): Az erdőtelepítések segítik a mezőgazdasági túltermelés levezetését I-II, Erdőgazdaság és Faipar, Budapest, 6.sz. 3-4.o. 7.sz. 3-5.o.

Szabóné Medgyesi Éva - Tompa B. (1991): Helyzetkép a mezőgazdaságról. Statisztikai Szemle, Budapest, 1.sz. 37-59.o.

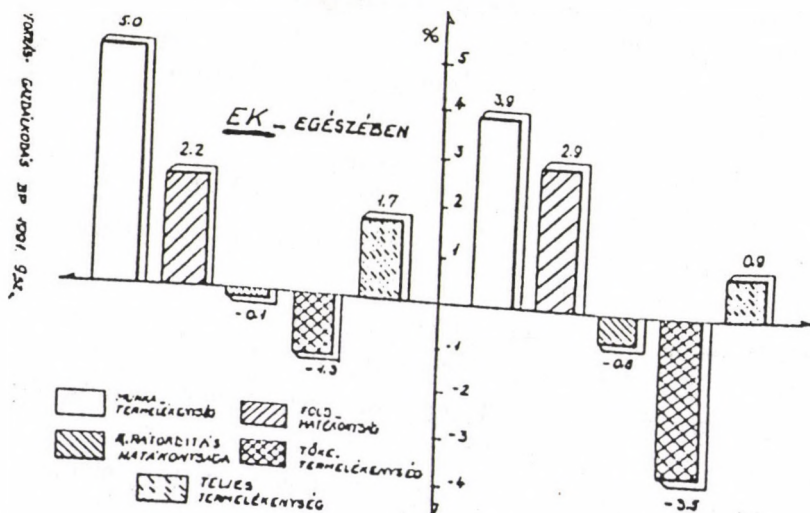
Tompa Károly (1992): Az erdőgazdálkodás számokban. Egyetemi jegyzet. Sopron. 1-137.o.

Várhelyi István - Mészáros Károly (1992): Gazdálkodás az egyes természeti erőforrásokkal. Pályázati dolgozat (díjnyertes). MTA-VEAB Veszprém, Kézirat, 1-90.o.

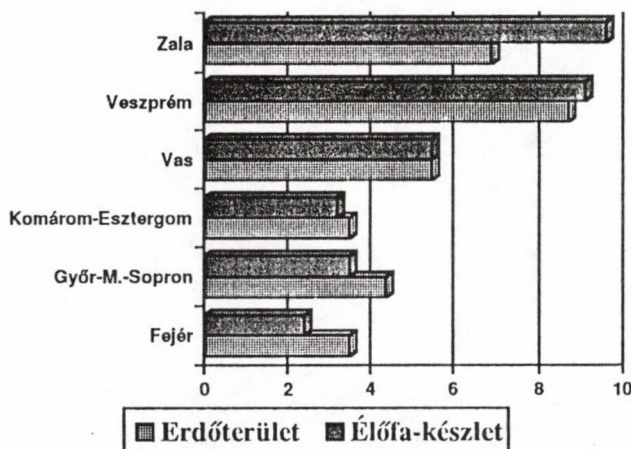

2. ábra

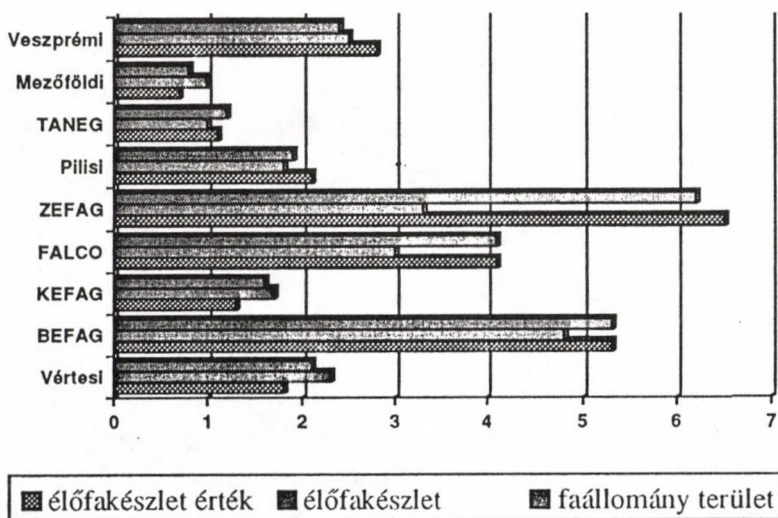
Hatékonyág évi növekedése (%) húsz-év átlagában Magyarországon

Erdőterület és élőfakészlet megoszlása megyénként (VEAB, összes)

Favagyon, faállományterület élőfakészlet (VEAB, államerd.)

DÉCSY JENŐ

Kereskedelmi bankrendszerünk fejlődése és problémái

A magyar gazdaság az 1980-as évek közepére nehéz helyzetbe került, súlyos külső egyensúlyhiány alakult ki. A gazdaság belső ellentmondásai tovább mélyültek, a szerkezetváltás nem következett be, a külkereskedelmi deficit nőtt és ezáltal az ország adósságállománya is. Központi kérdéssé vált a vállalati önállóság növelése, a piac, a verseny, az érdekeltiség szerepének elismertetése. A pénzügyi intézményrendszer szerepe is felértékelődött: itt a célok megvalósításának fő útja a bankrendszer átalakítása lett.

Két évi előkészítés után - a Minisztertanács 1084/1986.(XII.30.) számú határozatával - 1987. január 1-én az MNB-ből kiválva kereskedelmi bankok kezdték meg működésüket, s ezáltal intézményileg különvált egymástól a jegybanki tevékenység és a gazdasági feladatok.

A bankreform fő célja volt a pénzügyi intézményrendszer hatékonyabbá tétele, mely cél egyben meghatározta a legfontosabb alapelveket is: a versenyhelyzet erősítése, az üzleti jelleg kibontakoztatása érdekében, általános profilú, közel azonos induló pozíciójú, területi és ágazati szempontból semleges kereskedelmi bankok létrehozása. A bankok induló pozícióit a fizetési forgalom zavartalanságának biztosítása érdekében mesterségesen, államigazgatási szinten hozott döntéssel alakították ki. Ily módon induláskor öt nagy bank kapott általános kereskedelmi banki felhatalmazást, de a meglévő bankhálózaton és ügyfélkörön valójában csak három bank osztozkodott.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a meghirdetett alapelvek csak részben valósultak meg: a legnagyobb kereskedelmi bankok erős ágazati arculatot nyertek és jelentős eltérések jöttek létre a méret, a forrásszerkezet, a hálózat megosztása tekintetében. A bankokat induláskor - véleményem szerint - a következők jellemezték: az induló pozícióban meglévő jelentős különbségek korlátozták a versenysemleges szabályozást. A forrásszerkezet eltérései következtében nem kizárólag a hatékonyság szerint, hanem a vállalati betétek és drágább finanszírozási hitelek kamatlába közti különbség alapján alakult a bankok jövedelmezőségi helyzete. A legnagyobb bankok a célkitűzésektől eltérően az ügyfelek adminisztratív elosztása révén szakosodtak és ezáltal mesterséges

monopóliumok alakultak. Így a MHB Rt. döntően ipari, az OKHB Rt. élelmiszergazdasági ügyfeleket kapott, a bányák nagy része a BB Rt.-hez került. Az ágazatonként eltérő jövedelmezőség és megtérülés az ágazati jellegű bankok pozícióját differenciálta, a monopolhelyzetet erősítette. Ez pedig világossá teszi azt a tényt, hogy kedvezőbb helyzet alakult volna ki, ha a szakosodás szerves fejlődés eredményeként jött volna létre.

Számomra az sem kétséges, hogy az új átalakuló bankrendszert erőteljes koncentráció jellemezte, hiszen a számlavezetés és finanszírozás az öt nagy banknál összpontosult. Aránytalan lett a fiókhálózat megoszlása is és ez korlátozta a párhuzamos bankkapcsolatok kialakulását. A három legnagyobb kereskedelmi bank országos hálózatot épített ki, a két kisebb viszont csak néhány igazgatóságot hozott létre. A számlavezető nagybankok "számra" kapták az ügyfélkört, de ezzel együtt sok nehéz helyzetben levő vállalatot kaptak, a kisebb bankok viszont maguk alakították ki ügyfélkörüket, ami azt eredményezte, hogy kevesebb volt a kétes kintlevőségük.

A kialakult kétszintű bankrendszerben fontos szerepe van a jegybanki szabályozásnak. Ilyenek: a refinanszírozás, kamatpolitika, tartalékréta, nyílt piaci műveletek. 1987 után hamarosan, de a későbbi években is a monetáris irányításnak nem egy esetben népszerűtlen volumenű döntéseket kellett hoznia. A korábbi, gyakorlatilag korlátlan hitelellátáshoz képest a szabályozás feszültségeket teremtett a hitellel gazdálkodó szervezetek körében. A kétszintű bankrendszer első komoly megrázkódtatása már 1988 elején bekövetkezett, amikor országos méretű likviditási zavarról lehetett beszélni. A bankok pénzügyi egyensúlyának helyreállítására tett intézkedések kényszerhelyzet elé állították üzletfeleiket. Ez annál inkább is érzékenyen érintette őket, mert 1987-ben a bankok finanszírozási magatartása még nem utalt a későbbi kezdeményezésre. Ennek következtében sok feszültség keletkezett a bankok és cégek között.

A kereskedelmi bankok közvetítésével a gazdálkodás pénzügyi feltételeinek szigorítása következett be, ami pénzvisszaszívásos hitelpolitikát, a források korlátozottságát, drágulását hozta magával. Tapasztalatom szerint az első három év egyértelműen a kényszerlépések sorozatát tartalmazza az irányítástól a végrehajtásig egyaránt. A nyolcvanas évek utolsó harmadában pedig a monetáris rendszer az infláció fékező hatását nem érte el, az infláció tovább növekedett. A termelés

korszerűsítése sem következett be, a termelés stagnált, több ágazatban jelentősen visszaesett. A gazdálkodó szervek hitel- és fizetőképessége tovább romlott és a sorbanállás egyre nagyobb méreteket kezdett venni. Az előbbiekből kiderül: a kétszintű bankrendszer pozitív értékei 1987 után nem jutottak kellően érvényre és a finanszírozásban kialakult helyzet alaposan megtépázta a kereskedelmi bankok kialakulóban lévő presztízsét.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a kereskedelmi bankok tevékenységét. Ismeretes, hogy minden banknál egyik legfontosabb kérdés az üzletpolitika, mely a bank stratégiáját és a megvalósítás eszközzrendszerét foglalja magába. 1987 után a kereskedelmi bankok üzletpolitikájában - többé-kevésbé - az alábbi azonosságokat észlelhetjük: törekszenek megtartani, illetve növelni elsősorban a lakossági forrásaikat; szolgáltatásaik bővítésével kívánják a vállalkozók betéteit növelni; részt vállalnak a privatizációs hitelezésben; fokozott figyelmet fordítanak - különösen az utóbbi időben - a kintlevőségek minősítésére; foglalkoznak a hálózat fejlesztésével, fiókok létrehozásával, szervezeti fejlesztéssel; növelni kívánják bankári kapcsolataikat. Az előbbi azonosságok azonban bankonként igen-igen eltérő hatékonysággal jelennek meg.

A 80-as évek végére kialakult nemzetgazdasági helyzetből kifolyólag a magyar bankrendszernek - klasszikus funkciói mellett - új feladatokkal is meg kellett birkóznia. Így az egyik legfontosabb szerepük - véleményem szerint - a privatizációban van. A tények mutatják: a számlavezető bank gyorsíthatja, de lassíthatja is a privatizáció folyamatát. Persze az állami vállalatok privatizációjának módja is meghatározóan hat a banki pozíciókra: eldönti kintlevőségek sorsát, átrendezi az ügyfélkört, előidézi a banki-pénzügyi szolgáltatások iránti mennyiségi és minőségi változást.

Napjaink bankjainak egyik nagy feladata és egyben dilemmája a kétes kintlevőségek kezelése és rendezése. Másként fogalmazva, a bankok portfólióját meg kell tisztítani. A monetáris rendszer fejlődése elérkezett napjainkban ahhoz a ponthoz, amikor a kereskedelmi bankok, ha fokozatosan is, de kilépnek a nemzetközi piacra. Különösen aktuális feladat ez a nagy kereskedelmi bankok számára. De a kétes kintlevőségekkel terhelt mérlegekkel a nemzetközi pénzpiacon hitelt felvenni nemigen lehet, létszükséglet tehát ezek felszámolása. A portfóliótisztításra szükség van az előbbiek mellett a bankrendszer privatizálása szempontjából is. Így tehát egy kardinális kérdéssel állunk szemben. A hitelkonszolidáció lényege az, hogy a hazai bankok az 1991.

december 31. előtt rossznak minősített hitelek után a könyv szerinti érték 50 százalékának, az 1992-ben rossznak ítéltre pedig azok 80 százalékának megfelelő értékben államkötvényt kapnak. Bár az 1992-es hitelkonszolidáció végleges feltételrendszere az utóbbi hetekben (1993 márciusában) alakult ki, több buktatója rajzolódik ki. A hitelkonszolidáció legnagyobb problémája - véleményem szerint - az, hogy éppen azoknak a céloknak a megvalósítását nem vagy kevésbé szolgálja, amelyek érdekében sor kerül rá. Bizonyos vagyok abban: a rossz követelések portfóliójukból való kikerülése ellenére sem mentesülnek az alultőkésítettség és a tartalékhány gondjaitól, az utóbbi időben jelentkező jövedelmezőségi válságuk pedig nem valószínű, hogy oldódni fog.

Az előbbi felvetésem mellett, a hitelkonszolidációval kapcsolatban más problémáim is vannak. Ezek az intézkedések valószínűleg nem növelik a bankok hitelezési hajlandóságát és nem csökkentik számottevően a hitelnyújtók által a vállalkozóknak felszámított kétszámjegyű kamatot. Úgy gondolom: a költségvetés (adófizetők) nagyfokú anyagi tehervállalását anélkül teszi szükségessé, hogy bármiféle garanciát érvényesíteni tudna a hitelkonszolidáció alapját adó helyzet megismétlődésének elkerülésére. Mindemellett a konstrukció - a jelenlegi helyzetnek megfelelően - nyitott, ami azt jelenti, hogy az állam által felajánlott kedvezmények igénybevétele (rossz követelés - konszolidációs kötvénycsere) nincs összekötve a bankok érdekeltségével a követelés behajtásában, s azt nem követik a bankok szervezeti, döntési és hitelezési rendszerében szükséges változások. Úgy tűnik, hogy a hitelkonszolidáció jelenlegi feltételrendszere kevésbé segíti elő a bankrendszerrel kapcsolatos stratégiai érdekek érvényesítését, a hatékony és gyors privatizációt. Mivel a konszolidációs díj a jövőre vonatkozó (és meglehetősen hosszú időre szóló) kötelezettségvállalást jelent és az a nemzetközi számviteli standardek szerint kötődik a hitelkonszolidációs kötvényhez, ezért a bankok tőkemegfelelése nem feltétlenül javul. A külföldi befektetők számára pedig az okozhat gondot, hogy nem világos a kötvények forgathatósága és a konszolidációs díjfizetési kötelezettség szétválasztásának lehetősége. Más szóval ki fizeti a díjat, ha az eredetileg tulajdonos bank már megszabadult a kötvénytől? Végül azt is látni kell, hogy ez a hitelkonszolidáció olyan tömegű államadósság konszolidációs kötvény formájában történő kibocsátását vállalja, amelynek visszafizetési forrásai - mai szemmel nézve - teljesen bizonytalanok, ezért nagy

valószínűséggel arra lehet számítani, hogy a terhek nagy részét idővel az adófizető állampolgárok viselik majd. Jelenleg tehát a hitelkonszolidációval kapcsolatban az a biztos, hogy semmi sem biztos.

A kereskedelmi bankrendszerünk szolgáltatási színvonalában, illetve annak emelésében lényeges helyet kell hogy elfoglaljon a verseny. Verseny az ügyfelek megszerzéséért, megtartásáért, a bankrendszerben elfoglalt pozícióért. Mivel hazánkban még nincs igazi pénzpiac, ezért valódi verseny nem alakulhatott ki. Természetesen a bankok közötti versengés az ügyfelekért csak akkor lehet hatásos, ha kialakítják egyedi arculatukat, ha hosszú távra is vannak elképzeléseik, ha reklámjaik hatásosak és ha megszerzik partnereik és dolgozóik bizalmát egyaránt.

Az eddigi gondolatmenetünket *összefoglalva* megállapítható: az elmúlt hat évben a bankrendszer szerkezete változott, a kezdeti erős koncentráltság napjainkig csökkent. Ugyanakkor a bankszektor szerkezete még mindig torz, a bankszektorból hiányoznak a nagy bankokat versenyre készítő középbankok. Emellett a bankok tulajdonosi szerkezete is számos kívánnivalót hagy maga után. A kereskedelmi bankoknál a feszültségek jeleként lehet értékelni azt is, hogy jövedelmezőségük az infláció ellenére az utóbbi években nem nőtt az infláció által indokolt mértékben. Negatív értékelést adhatunk annak a ténynek is, hogy a kétszintű bankrendszer kialakulásakor hiányzott a megfelelő személyi és tárgyi feltételrendszer, de ma is probléma a szakemberhiány, az elhelyezés és technikai feltételek szűkössége. A bankok fejlődése a legutóbbi években némileg elrejtette azt a tényt, hogy belső adminisztrációjuk, banküzemi gazdálkodásuk nem eléggé korszerű.

Mindezek alapján állíthatjuk: a kétszintű bankrendszerünk még fiatal képződmény. A kialakult struktúrák és intézmények ma még csak korlátozottan felelnek meg a velük szemben támasztott követelményeknek, a gazdaság reális igényeinek. A gazdaság külső nyitottsága, az üzleti élet, valamint a hazai polgárok növekvő elvárásai egyaránt megkövetelik az európai színvonalú banki szolgáltatások mielőbbi megjelenését. Ezért napjainkra a banki rendszer további fejlődésének kulcsponyjává vált a szolgáltatások mennyiségének és minőségének javítása. Ez egyszerre:

- technikai kérdés (fiókhálózat, giro, technikai ellátottság);
- szervezeti, management kérdés (ami a szakmai felkészültség hiányosságaiával függ össze);

- piaci kérdés (azaz üzletágak szerinti specializálódás).

Világosan kell látni, lezárulóban van a bankrendszer fejlődésének eddigi szakasza, mert a jövőben minőségileg új kérdések merülnek fel, így mindenekelőtt: a verseny alakulása, a biztonság erősítése, a hiányzó üzletágak problémája. Csakhogy ezek a kérdések egyben megkövetelik a hazai pénzügyi rendszer szerkezetének újragondolását is. Vagyis jelentkezik ma már a bankrendszerrel szemben egy olyan igény, hogy - megfelelő biztonság mellett - a mainál gyorsabban, olcsóbban, a gazdaság szereplői számára hozzáférhetőbb módon, egyszóval hatékonyabban töltsse be a bankrendszer a megtakarítások és a gazdasági befektetések közötti közvetítő szerepet.

Ennek érdekében a jelenlegi állapothoz képest a közeljövőben az alábbi pontokon látom szükségesnek az elmozdulást kereskedelmi bankrendszerünkben:

- a jelenlegi kereskedelmi banki területnek döntően magánbanki szférává kell átalakulnia;
- a piaci hatások miatt a mai kis- és középbanki szektor átrendezése szükséges. Lehetővé kell tenni mielőbb különféle helyi, önkormányzati, lakossági és érdekszövetségi szervezésű önálló pénzügyi kezdeményezések elindítását;
- feltétlenül szükséges lenne rugalmasabban követni a tőkeszabványok és a betétvédelem egységesítésére irányuló nemzetközi törekvéseket;
- a mezőgazdaságban ma egyszerre jelentkeznek a tulajdonviszonyok átalakulásából, az alacsony jövedelmezőségből és az ágazat ciklikus finanszírozási szükségleteiből fakadó gondok. Ezek kezelésére mindenképpen hathatós intézkedések szükségesek: egyrészt a tulajdonviszonyok elhúzódó átalakítása miatt tudatosan vállalt átmenti finanszírozási megoldásokat kell alkalmazni, másrészt már ma ki kellene alakítani a pénzügyi rendszernek azokat az elemeit, amelyek közép- és hosszú távon is képesek az ágazat speciális finanszírozási kérdéseinek a kezelésére. Itt a finanszírozás szerintem két pillérre építhető: hitelszövetkezetekre és a jelzáloghitelezést biztosító földhitelintézetekre. Az utóbbiak kezdetben állami források terhére folyósíthatnának kölcsönöket. A kihelyezés a föld mint ingatlanvagyon elzálogosításával történne, amely kondíciók tekintetében is (kamat, lejárat) magán viselné a földjelzálog-

hitelezés sajátosságait. Néhány év múlva pedig az elzálogosított földingatlan fedezete mellett elkezdődhetne a jelzálogleveleknek a kibocsátása, azaz a hosszú lejáratú megtakarítások bevonása, valamint a szükséges források folyamatos biztosítása;

- Magyarországon a rendszerváltás óta látványos magánvállalkozás zajlik. Ennek ellenére a kis- és közepes magánvállalkozások teherviselési képességéhez viszonyítva kedvezőtlenek a hitelkondíciók, a finanszírozási rendszer pedig kelet-közép-európai mértékben is fejletlennek bizonyul. A probléma áthidalására már rövid távon is szükséges lenne a konzorciális-projekt-finanszírozás kiterjedtebb alkalmazása, a közép- és hosszú lejáratú finanszírozási források bővítése, a garanciarendszerek továbbfejlesztése, bővítése.

Az eddig tárgyalt gondolatsorok után befejezésként felvetődik a kérdés: milyen következtetést vonhatunk le kereskedelmi bankrendszerünkkel kapcsolatban?

Egyértelműen azt: az elmúlt évek során a sok negatív ítélet ellenére és ha lassan is, de érezhető előrelépés kimutatható. S talán nem tévedek akkor, ha ehhez hozzáteszem: amennyiben a monetáris politikában ésszerű úton járunk, valamint továbbfejlesztjük banki struktúránkat, bankári képességeinket és technikánkat, akkor a bankszektor hatékonyan hozzá tud járulni az ország fejlődéséhez, abban az értelemben, ahogy azt Széchenyi is elvárta a "Hitel" megírásakor.

A tőkeáramlás rendszere

Egy gazdaságban a növekedés létrejöttének elengedhetetlen feltétele a tőkeáramlás rendszerének megfelelő működése. *A gazdaság fejlődésében véleményem szerint elsősorban a hosszú távú tőkeáramlás játszik szerepet*, ezért előadásomban erre a területre szűkítem mondandómat. Kutatómunkám során Nagy-Britannia, az Egyesült Államok valamint Németország tőkeáramlási rendszerét vizsgáltam, ezek tapasztalatai alapján a várható magyar tendenciákat kívánom felvázolni, illetve arra keresek választ, hogy a pénzügyi szektor képes-e Magyarországon a gazdasági növekedését elindítani.

Előadásom során *a tőkét egyfajta pénzalapnak tekintem*, amelyet a gazdaság szereplői szabadon átcsoportosíthatnak. A tőkeátcsoportosítás a pénzügyi piacokon bonyolódik. Itt jelennek meg a kölcsön adók, akik jelenbeli pénzt kínálnak jövőbeliért. A jelenbeli pénzre a kölcsön vevők támasztanak keresletet és ezért jövőbeli pénzt ígérnek. A pénzkereslet és -kínálat egymáshoz igazításában a modern gazdaságokra jellemzően közvetítők is résztvesznek.

A tőkeátcsoportosítás több módon is megvalósulhat:

Hitelnek nevezem itt azt a formát, ahol a jövőbeli pénz szerződésben rögzített fizetési feltételekben jelenik meg, a kölcsön adó és kölcsön vevő személye nem változik a teljes visszafizetésig.

A pénzügyi lízing olyan finanszírozási forma, amikor a finanszírozó valamilyen vagyontárgyat ad a finanszírozottnak bizonyos díj ellenében. A hagyományos bérlettől abban különbözik, hogy a hangsúly *a finanszírozáson* van. A jogviszonyban részt vevők személye itt sem változhat.

A nyíltpiaci tőkeáramlásnál a jövőbeli pénzt értékpapírok testesítik meg, amelyek természete átruházhatóságuk, így a kölcsönnyújtó személye változhat.

A tőkeáramlás formáit vizsgálva az említett országokban *két eltérő rendszer* különíthető el. *Az angolszász országokban* a gazdálkodók külső forrásaikat elsősorban *a nyílt piacokról* szerzik be, míg *német területen a bankhitel domináns*. A pénzügyi lízing térhódítása mindegyik országra

jellemző, de sokkal erőteljesebb az angolszász területeken, *elsősorban az USA-ban.*

Az eltérés okait a gazdaságok eltérő gazdaságtörténeti fejlődésében kereshetjük. Az angolszász országokban a mezőgazdaság és a kereskedelem saját finanszírozásán túl az ipart is képes volt tőkével ellátni. A kereskedelmi bankok nem vettek részt a gazdaság hosszú távú finanszírozásában. Az egyéb pénzügyi közvetítők a nyíltpiaci tőkeáramlásban való szerepvállalásra specializálódtak. Az angolszász országokban viszonylag nagy a vállalatok átlagos nagysága, így a vállalatok képesek teljesíteni a nyilvános értékpapír-kibocsátásra vonatkozó előírásokat.

A német gazdaság fejlődését ellenben egy központilag létrehozott koncentrált bankrendszer volt csak képes finanszírozni. A Németországban működő vállalatok nagysága jóval kisebb, mint az angolszász országokban. A korlátolt felelősségű gazdasági társasági formák közül túlnyomó részt a kft. forma a jellemző. A vállalatok eladósodottsági foka magasabb, mint az angolszász területeken. A külső finanszírozást döntően a bankhitelek jelentik.

A magyar gazdaságban a németéhez hasonló fejlődés várható. A vállalatok átlagos nagysága Magyarországon is alacsony. A jogi személyiségű társaságok jellemzően kft. formában működnek. A pénzügyi közvetítők közül a kereskedelmi bankoké a vezető szerep, ezeken belül is néhány nagybanké. Ez a vezető szerep vélhetőleg meg is marad. A többi pénzügyi közvetítő csak kiegészítheti ezek tevékenységét.

Kérdés, hogy a bankrendszer képes-e ellátni a gazdálkodókat elegendő külső forrással. A bankok problémája, hogy maguk sem tudnak hosszú lejáratú forrásokhoz jutni, így a hosszú távú kihelyezések is igen behatároltak. A forrásszervezés egyik korlátja a jegybank antiinflációs politikájából következő monetáris restriktió volt, amely talán lassan enyhül. A bankrendszer nettó hitelezői közül a vállalati, vállalkozói szférára nem jellemző a tőkéjük bankoknál való hosszú távú lekötése. A háztartások bankoknál elhelyezett megtakarításainak nominális nagysága ugyan nőtt, de ezek inkább biztonsági tartalékok, mintsem a jólétből következő elhelyezések. Ennek megfelelően formájuk látra szóló, vagy rövid távon lekötött betét, illetve ezeket helyettesítő, a forgalomban nem jellemző banki értékpapír.

A forrásproblémákon túl *a bankok* aktív oldalon is gondokkal küzdenek. Biztonsággal *nehezen tudnak új hiteleket kihelyezni*. Jelenleg a korábbi kihelyezésekből adódó kétes kintlevőségektől kellene portfóliójukat megtisztítani.

A vállalatok pénzkeresletét az alacsony jövedelmezőségükhöz viszonyított, a kölcsönök után fizetendő magas kamatok fogják vissza. A pénzügyi piacokon erős versenyt támaszt számukra a hiányát finanszírozó költségvetés. Az állampapírok biztonsága és relatívan magas hozama vonzza a szabad likviditást. Mivel a költségvetés hiánya várhatóan továbbra is magas lesz, nem várható számottevő változás e téren.

A magyar gazdaság növekedési lehetőségeit illetően az a véleményem, hogy bár a tőkeáramlás rendszerének alapvető törvényi kereteit megalkották, intézményi rendszere részben kiépült vagy kiépülőben van, *de a növekedés indítása nem várható a pénzügyi szektor oldaláról*. A pénzügyi szféra ugyanakkor már megfelelő keretet tudna biztosítani egy esetlegesen meginduló növekedési folyamat kiszolgálásához, követéséhez.

Végző következtetésként megállapítható, hogy *a pénzügyi szféra működése szükséges feltétele a gazdaság fellendülésének, de a magyar gazdaság jelenlegi állapotában nem elégséges*.

Az erdőgazdálkodás átalakulásának jellegzetes irányai

Tanulmányomban az erdőgazdálkodás átalakulásának jellegzetes irányait két nézőpontból vizsgálom:

- 1.) a tulajdonviszonyok,
- 2.) az erdészeti politika cél- és eszközrendszere.

1.) A tulajdonviszonyok változása

Az 1. ábra tartalmazza a tulajdonviszonyok szerkezeti változását 1938-tól. 2000 körül két variációt vettünk számításba, melynek főbb jellegzetességei a következők:

1. változat

Mezőgazdasági területek erdősítése révén 150 ezer hektárral bővül a parcellás művelésű erdőterület. A volt termelőszövetkezeti erdők átalakulnak közös művelésű - a régi erdőbirtokosságokhoz hasonló - erdőkké. Az állami erdők területe változatlan marad.

2. változat

Az állami erdőkből szervezetileg különválnak a községi, városi, valamint az egyházi erdők. E területek kezelése a tulajdonosok döntése alapján állami is lehet. A volt termelőszövetkezeti erdők egy részéből és az új erdőtelepítésekben létrejön egy nagyobb arányú kisparcellás privát erdőgazdálkodás.

A két változat összehasonlításából levonható *következtetések*:

Az állami erdők szerepe Magyarországon hosszabb távon is meghatározó lesz. Az optimális üzem nagyság könnyebb megszervezése, a magánszektor támogatási lehetősége, a nem piaci szolgáltatások (környezetvédelem, rekreáció) biztosítása, az erdőgazdálkodás biztonságának fokozása az 50 % körüli arány megőrzését indokolja. Fontos követelmény: az állami erdőgazdálkodás monopolszerepének csökkentése, a bürokratikus irányítási törekvések erőteljes mérséklése, a teljesítményorientáltság növelése.

Az állami erdőterület további privatizálására napjainkban jelentkeznek törekvések. Természetesen az átlagosnál gazdaságosabb erdőterületekre irányulna a privatizáció. A megmaradó, alacsony jövedelmezőségű, elsősorban védelmi jellegű állami erdők ebben az esetben költségvetési támogatást igényelnének. Ennek forrása bizonytalan. Így *a további privatizáció az egész erdőgazdálkodás stabilitását fokozná.*

Szakmai szempontból a társadalom érdekében a kárpótlásra kijelölt erdőterületek további "rugalmas" növelése elhibázott döntést jelentene. A kijelölt területek összhangban vannak a kárpótlási törvénnyel. Fix nagyságuk a piaci alkuhoz hasonlóan realizálná a kárpótlást az erdők vonatkozásában.

Nemzetközi konzultációk is igazolták a magyar szakemberek azon törekvését, hogy a kisparcellás erdőgazdálkodás helyett *a történelmileg bevált erdőbirtokossági formát célszerű* előnyben részesíteni az átalakulás során. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a hagyományokkal rendelkező körzetekben ezt az új tulajdonosok is szívesen fogadják. Másutt a parcella jellegű erdőgazdálkodásra irányuló törekvések is jelentkeznek. A politikusoknak és a szakembereknek erőteljesebben össze kellene fogni a közös használat előnyeinek elfogadtatása érdekében. A nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy utólag igen nehéz a közös gazdálkodási formát kialakítani. A 2.változat a kisparcellás és közös művelési területek egy kompromisszumos variációját tartalmazza. A régi egyéni, kisparcellás erdők és az új erdőtelepítések területéből alakulna ki a 18 %-os arányszám.

Valószínű, hogy a kárpótlási jegy alapján az új erdőbirtokosok jelentős része városlakó lesz. Esetükben különösen indokolt a közös művelés, mert kis erdőterületektől távol élve a gazdálkodás feltételei nehezen alakulnak ki. A volt NDK erdői esetében állami kezeléssel próbálják e feszültségeket áthidalni. Egy tulajdonos kis erdőterületén az éves bevételek és költségek ritkán vannak összhangban, ezért a keletnémet tartományokban az állami támogatásnak jelentős a szerepe e területeken. Nálunk erre kevésbé számíthatunk.

A városi (községi) és egyéb közösségi erdők esetében az erdőgazdálkodás külső adottságai általában kedvezőek a területnagyság, a fafajösszetétel és korosztályszerkezet tekintetében. Az állami kezelésnek nagy szerepe lesz az átmeneti időszakban.

Összefoglalva: a tulajdonviszonyok változásából következik, hogy az átmeneti időszakban erőteljesen nő a piaci erdei termékek szerepe és fokozódik a nyereségességre törekvés. Az erdők újratermelését szaktanácsadással, pénzügyi támogatással és hatékony erdőfelügyeleti munkával kell elősegíteni. Így 4-6 év alatt *kialakulhat a tartamos erdőgazdálkodás gyakorlata* az új tulajdonviszonyok keretében.

2.) Az erdőgazdálkodás cél- és eszközszerrendszere

Az erdészeti politika főbb céljait a 2. ábra tartalmazza. Megkíséreltük azokat a tevékenységeket összefoglalni, melyek az ágazat egészében megjelennek. Az ábrában három csoportban jelentkeznek a célok. Az első a piacgazdasági, a második az ökológiai, a harmadik csoport a társadalmi-politikai követelményekkel áll kapcsolatban.

A célok rangsorolása alapján *elméleti szempontból öt jellegzetes fejlődési irányt* vezethetünk le:

- Szélsőséges "zöld" irányzat. Jellemzője, hogy céljai közt *nem szerepel:* a jövedelmezőség; a piaci erdei termékek előállítás, feldolgozása és értékesítése; a sokrétű tulajdonviszony kialakítása; a vállalkozások elterjesztése; a vidéki lakosság megtartásának elősegítése. *Céljai* az ökológiai követelményekből levezetve, fontossági sorrendben: erdei ökoszisztémák fenntartása és az ennek megfelelő tartamosság, őshonos fafajok előtérbe helyezése, környezetvédelem, erdőterület növelése, környezetkímélő technológiák elterjesztése, egészségvédelmi funkció teljesítése. Ebből a társadalmi párbeszéd és a jogi-gazdasági feltételek területén sajátos törekvések vezethetők le. Piacon keresztül realizálható jövedelem nélkül nem indulhatunk el az ember és erdő új kapcsolatrendszeréhez vezető, a fenntartható fejlődést jelentő úton, hiszen a jogi korlátok gazdasági eszközök nélkül a piacgazdaságban zsákutcába torkollnak.
- *Erős állami beavatkozás* az erdőgazdálkodás valamennyi szektorában. Ez a megközelítés *sem foglalkozik* a jövedelmezőséggel, az erdei termékek hatékony feldolgozásával és értékesítésével, a tulajdonviszonyok sokrétűbbé válásával, a vidéki lakosság megtartásának elősegítésével. *Céljai* sorrendjét az előbbiekhöz képest módosíthatja, hogy az emberi élet követelményeit is figyelembe veszi

(erdei ökoszisztémák fenntartása, tartamosság, környezetvédelmi és egészségvédő funkció, erdőterület növelése, őshonos fajok előtérbe kerülése, erdei termékek előállítása és értékesítése, környezetkímélő technológiák elterjesztése).

- A *magánszférában* minimális az állami beavatkozás, az állami erdészetet központilag vezérelt erős állami beavatkozás jellemzi. E fejlődési irányzatban már a főbb *célok* mindegyike beilleszthető. Sorrendiséget a magánszféra arányából lehet levezetni. A tartamosságból kiindulva, az erdei ökoszisztémák fenntartása, faanyag és egyéb erdei termékek előállítása, a környezetvédelmi és egészségvédő funkciók teljesítése, az erdőterület növelése, a jövedelmezőség, erdei termékek hatékonyabb feldolgozása, vidéki lakosság megtartása, tulajdonviszonyok sokrétűsége, vállalkozások elterjesztése ad egy lehetséges prioritást. E megoldás előnye, hogy a jövedelmezőségre való törekvést már vállalja és ezen keresztül az erdők fenntartásának esélyeit növeli. Ellentéte az egy centrumból, hierarchikusan irányított állami erdészet, mely az emberi kapcsolatok humanizációját, a vállalkozások állami szférában történő elterjesztését és a jövedelmezőségi törekvéseket is túlságosan visszafoghatja.
- *Piaci és ökológiai teljesítményekre orientált erdőgazdálkodás.* Jellemzője, hogy az állami erdőgazdálkodásban is a piaci döntések nagyrészt decentralizáltak. *Célrendszere* a tartamosságból, a piaci erdei termék előállításából, a jövedelmezőségből, erdei termékek hatékony feldolgozásából, az erdei ökoszisztémák fenntartásából, a környezetvédelmi és egészségvédő funkcióból, a vidéki lakosság megtartásából, az erdőterület növeléséből, a tulajdonviszonyok sokrétűbbé alakításából, a vállalkozások elterjesztéséből, a környezetkímélő technológiák alkalmazásából és az emberi kapcsolatrendszer humanizálásából állítható össze. Ezen irányzat érvényesülése esetén a legkisebb szervezeti egységet is áthatja a piaci és ökológiai szemlélet egysége, az egyéni motiváció a hatékonyabb teljesítményre. Feltétele az ökológiai követelményeket érvényesítő jogi és gazdasági szabályozás. Enélkül az egyoldalú éves nyereségérdekeltség felerősödik és veszélyezteti az ökológiai követelmények érvényesülését.
- *Éves nyereség növelésére orientált erdőgazdálkodás.* Jellemzője a hosszútávú kihatások, az ökológiai igények iránti érzéketlenség. Célja

közt *nem szerepel* az erdei ökoszisztémák fenntartása, a környezetvédelmi és rekreációs funkciók teljesítése, az őshonos fajok előtérbe helyezése. *Céljai* közt éves nyereség, a faanyag és egyéb erdei termékek értékesítése, erdőterület növelése, a vállalkozások elterjesztése a meghatározó. Várható, hogy jogi és gazdasági eszközök nélkül az átmenet időszakában az új erdőtulajdonosokban e motivációk felerősödnek.

Az erdészeti politika *eszközrendszere* (3.ábra) jogi, gazdasági és szervezeti feltételeket tartalmaz.

A *jogi* szabályozás vonatkozásában az erdőtörvény előkészítése előrehaladott stádiumban van. A hátralévő időszakban a kapcsolódó (természetvédelmi, környezetvédelmi és vadászati) törvényekkel kell a megfelelő összhangot megteremteni. Elsősorban a tartamosság és az ökológiai követelmények érvényesítése érdekében az erdőtulajdon használatában jogi korlátok jelentkeznek, a nem piaci jellegű (pl.természetvédelmi) teljesítményeket pénzügyi támogatások ösztönzik. A jogi szabályozás új vonása, hogy a Környezetvédelmi Minisztérium előreláthatólag jogkört kap az erdővagyon állapotának természetvédelmi és ökológiai szemléletű ellenőrzésére, kezdeményezheti megfelelő intézkedések megtételét.

A *gazdasági* szabályozás lényeges eleme az elmúlt év végén törvénnyel létrehozott Országos Erdészeti Alap. Fő feladata az erdők felújításának elősegítése gazdasági eszközökkel. Az elvileg új alapokra helyezett rendszer a tulajdonos kötelezettségére helyezi a hangsúlyt, elősegíti a várható teljesítménytől függő, differenciált erdőfelújítási technológiák elterjedését, az elért teljesítményhez köti az indokolt támogatást. A földterület racionális hasznosításában nagy szerepe van az erdőtelepítésnek. A költségvetés stabilizálásával növekvő forrás elősegítheti a parlagterületek hasznosítását, a vidéki lakosság megtartását.

Szervezeti vonatkozásban is radikális változások várhatók. A közeljövőben megvalósul a szakma régi, egységes törekvése, hogy az állami irányításban magas szinten jelenjen meg az ágazat vezetése. Rövid időn belül várható az Erdészeti Hivatal létrehozása. E szervezeti egység megvalósíthatja a jogi, a gazdasági szabályozás korszerűsítését, a kormányzati munka megalapozását. Fontos feladata az erdőtörvény érvényesítését szolgáló erdőfelügyeleti hatósági munka megszervezése. Az

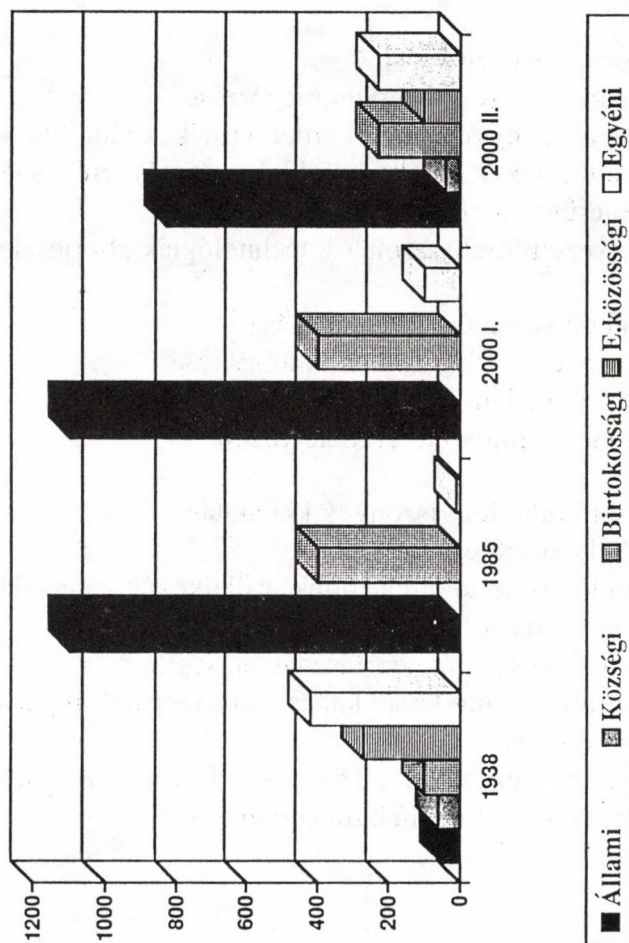
állami erdőterületek tulajdonosi jogát egy külön létrehozott szervezeti egységen keresztül gyakorolja.

Az állami erdőszet szervezeti korszerűsítésében szélsőséges nézetek jelentkeznek. A célrendszerrel foglalkozó tanulmányrészben ismertetett decentralizált gazdálkodási jogkörrel rendelkező ökológiai szemléletű szervezet létrehozása felel meg - véleményem szerint - a legjobban a korszerű piacgazdaság követelményeinek.

1. ábra

Erdők tulajdonviszonyának változása

ezer ha.

Az erdészeti politika főbb céljai

- Jövedelmezőség
- Tartamosság (erdővagyon megőrzése)
- Faanyag és egyéb (piaci) erdei termékek előállítása
- Erdei termékek hatékony feldolgozása és értékesítése
- Erdőterület növelése
- Környezetkímélő termelési technológiák elterjesztése

- Erdei ökoszisztémák fenntartása
- Környezetvédelmi funkciók teljesítése
- Egészségvédelmi funkciók teljesítése
- Óshonos fafajok előtérbe helyezése

- Sokrétű tulajdonviszonyok kialakítása
- Vállalkozások elterjesztése
- Tulajdonosok, alkalmazottak, vállalkozók kapcsolatrendszerének modernizálása
- Vidéki lakosság megtartásának elősegítése
- Az erdőgazdálkodással kapcsolatos társadalmi párbeszéd feltételeinek megteremtése
- Az erdők megőrzése, az ökológiai követelmények teljesítése jogi és gazdasági feltételeinek megteremtése

Az erdészeti politika eszközszerző

- Az erdőgazdálkodás korszerű jogi szabályozása (Erdőtörvény, tartamosság, erdőterv szerinti gazdálkodás kötelezettsége, az erdőfenntartás és az ökológiai szolgáltatások finanszírozása, erdőfelügyelet szerepe, ingatlanforgalom stb.)
- Az erdőgazdálkodás gazdasági feltételei (Adózás és támogatás jellegzetességei, az Erdészeti Alap képzése és felhasználása, az erdőtelepítés finanszírozása)
- Szervezeti feltételek korszerűsítése (Erdészeti Hivatal, érdekképviseleti szervezetek, állami erdészet szervezete)

A magyar mezőgazdaság helyzete a 90-es évek elején

Válságban van a néhány éve még sikeráztatnak számító magyar mezőgazdaság. A termelés pangása a 80-as évek közepétől romló hatékonysági mutatókban, a nagygazdaságok tőkepazarlásában, a kisgazdaságok munkaerő-pazarlásában, mindkét birtokkategóriánál a sebezhető termelési szerkezetben, egyoldalú piaci orientációban, stagnálódó alaptevékenységben, romló jövedelmezőségben mutatkozott meg. A mezőgazdasági recesszió a rendszerváltás után vált nyílttá és akuttá, amelynek kialakulásában - az örökölt problémákon túl - a jelenleg kormányzó koalíciót is komoly felelősség terheli. (Sipos-Halmi: 1993.)

A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésének befejezése után fokozatosan alakultak ki a szövetkezetek önálló gazdálkodásának feltételei. A kötelező beszolgáltatás eltörlése után egy évtizedig még a termelőszövetkezetek gazdálkodása kötött volt, az állam - bár a korábbi időszakhoz képest liberálisabb eszközökkel - közvetlenül irányította a közös gazdaságokat. 1965-ig a járási tanácsok vizsgálták felül és hagyták jóvá a kollektív gazdaságok termelési terveit és - az MNB járási kirendeltségeivel közösen - a kedvezményes kamatozású hitelek, valamint a vissza nem térítendő állami támogatások odaítélésével vagy megtagadásával hatékonyan befolyásolták a központi akaratnak megfelelő vetésszerkezet kialakítását. A szövetkezeti tervek járási tanácsi jóváhagyása 1965-ben megszűnt. Ezzel a lépéssel az állam de facto elismerte a téészek önállóságát, amelynek jogi kereteit az 1967. évi III. törvény teremtette meg.

Ugyanebben az évben az 1967. évi IV. törvény rendezte a föld - akkor már évtizedek óta húzódnó - tulajdoni viszonyait. A földtörvény leglényegesebb intézkedése az volt, hogy lehetővé tette a formálisan magántulajdonban lévő, de a szövetkezetek használatában álló ingatlanok *szövetkezeti tulajdonná* minősítését. A törvény értelmében (az állami tulajdon mellett) csak mezőgazdasági szövetkezet, illetve termelőszövetkezeti tag tulajdonában lehetett (eltekintve itt az akkorra már jelentéktelen méretűvé zsugorodott és szigorú szerzéskorlát alá eső

magántulajdontól). Azoknak a kívülállóknak, akik birtokaikat az 50-es évek elején "önként" ajánlották fel az államnak vagy a közös gazdaságoknak, továbbá a "pártoló tagnak" nevezett ugyancsak kívülálló "kétlakiaknak" tulajdonát a tézesek kisajátították. A nem tagi földek megváltása jelképes összegért történt. A kisajátítási ár legfeljebb 10-20 %-kal haladta meg a korábban kifizetett haszonbért, amit öt év alatt évi egyenlő részletekben kellett teljesíteni. "A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az előírások szerint 5 évig még tovább fizették a tizedével-ötödével megemelt haszonbért, s ezzel befejezettnek tekintették az egész megváltási-kártalanítási processzust." (Szakács: 1992.)

A kívülállók kötelező megváltása 1969. január 1-vel történt. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében például 49399 kívülálló földtulajdonos 99481 kh földje került szövetkezeti tulajdonba, amiért a közös gazdaságok öt év alatt évi egyenlő részletekben összesen 73.130.900 Ft-ot fizettek. Ez azt jelentette, hogy 1 kh földért átlagosan 735 Ft-ot (évi 147 Ft-ot) kaptak a volt tulajdonosok. Egy-egy tulajdonos földje megváltási áráként öt éven keresztül átlagosan évi 296 Ft-hoz jutott. (Vida: 1992.)

A tagok földje továbbra is *magántulajdonban maradhatott*, ez esetben igényt tarthattak a jobbára csak jelképes összegű földjára. Amennyiben a tagok volt birtokaik felajánlása mellett döntöttek, úgy nekik a kívülállókhöz képest magasabb megváltási árak helyeztek kilátásba. A magántulajdon végleges felszámolását célozta az öröklési szabály is. Szövetkezeti használatban lévő földet *csak tag örökölhetett*, a kívülálló örökös ötévi haszonbérért kénytelen volt jussáról lemondani.

A mezőgazdasági szövetkezetek használatában lévő földek tulajdonjogi megoszlása 1968 után lényeges változáson ment keresztül. A szövetkezeti tulajdonban lévő földek 1968. évi 0,09 %-os részaránya 1985-re 56,68 %-ra nőtt, miközben a tagok és velük azonos jogállású személyek tulajdonában lévő földek részaránya 72,16 %-ról 39,39 %-ra, a szövetkezetek használatában lévő állami tulajdoni földek részaránya pedig 27,75 %-ról 3,98 %-ra csökkent. (Szakács: 1992. 74.old.) A tagi tulajdon formális volt, a földek visszavétele, kivitele, fölötte való szabad diszponálás hosszú évekre teljességgel ki volt zárva. Ezúttal is követték tehát a magyar mezőgazdaság viszonyainak rendezésénél alkalmazott "hagyományos" módszert, azt tudniillik, hogy a nagyüzemi földterületek tulajdonjogának, valamint használati jogának kialakítása "zömmel durva jogsértések sorozatán" alapult. (Lenkovics: 1990.) Az iparvállalatok

összevonásának befejezése után felülről szorgalmazott adminisztratív kampányokkal, a "minél nagyobb - annál szocialistább" elv jegyében történt meg a termelőszövetkezetek egyesítése a 70-es években.

Mindezek ellenére 1967 után a mezőgazdasági nagyüzemek a korábbi időszakhoz képest lényegesen kedvezőbb feltételek között gazdálkodhattak. Tíz év alatt (1967-1975 között) 53 %-kal emelték a felvásárlási árakat, különösen az állati termékek jövedelmezősége nőtt látványosan ezekben az években. 1965 végén az állam elengedte a téeszek fennálló hiteltartozásainak döntő többségét. 1967-től a szövetkezetek - néhány mezőgazdasági termék kivételével - terményeiket bárkinek szabadon értékesíthették. Míg korábban csak a *család*, ettől kezdve minden *tag* kaphatott 800-1600 öl háztájit, amely a közös gazdaság korábbi konkurenséből egyre inkább a nagyüzem szerves kiegészítőjévé vált. A nagyüzemek háztáji bizottságok és - agronómusok beállításával segítették a korábban döntően önállátást szolgáló, de utóbb egyre inkább árutermelői funkciókat is betöltő háztáji-kisegítő gazdaságokat. A nagyüzem-kisüzem sajátos, Kelet-Európában sehol másutt nem tapasztalható szimbiózisa jött létre, amely munkaerő-megtartó, töredékmunkaidő-hasznosító, jövedelem-pótló funkcióján túl hozzájárult a kielégítő színvonalú belső élelmiszerellátáshoz, valamint a mezőgazdasági exporthoz is. A szövetkezetek talponmaradását, a tagok egyenletesebb foglalkoztatását és főként a jövedelemtermelést segítette elő az 1966-67-ig inkább csak tűrt, jobbra korlátozott, 1967 után viszont engedélyezett téesz-melléküzemági tevékenység. A szövetkezeti törvény tette lehetővé a termelőszövetkezeti társulások (egyesülések, közös vállalatok) létrehozását is. A közös kooperációs vállalkozások száma 1966-1973. között 96-ról 477-re nőtt, majd a 70-es évek közepétől a kooperáció fő formáját egyre inkább az iparszerű termelési rendszerek alkották.

A fenti folyamat természetesen egyáltalán nem töretlen és messzemenően nem idillikus. A magyar szövetkezeti modell két fontos vonatkozásban tért el a klasszikus kolhoz-típusú közös gazdaságoktól. Az egyik az, hogy a téeszek jövedelmének 30-50 %-a melléküzemágakból származott (1975-ben a bruttó termelési érték 33 %-át adták a melléküzemágak), másrészt kuriózum a nagyüzemi, vállalati, illetve saját kisüzemi, háztáji gazdaságok együttélése, egymásra épülése. Ez utóbbi forma a jövedelem kiegészítésén túl milliók számára jelentette azt az autonóm szférát, ahol - ha megszorításokkal is - de mód nyílt a

mérlegelésre, a vállalkozásra, korlátozott piaci tapasztalatok szerzésére. (Enyedi: 1992.)

Ezt a sajátos magyar mezőgazdasági modellt a 70-es évek elején *komoly támadások érték* idehaza a reformellenes, a munkásérdekeket demagóg módon hangoztató dogmatista bürokrácia részéről, de ideológiai okok miatt fenntartással kezelték és állandóan bírálták kívülről, a KGST országok vezetői is. A melléküzemágakat azért is kritizálták, mert - úgymond - nem a feladatukkal foglalkoznak a mezőgazdasági üzemek, a magasabb bérekkel elcsábítják a legjobb ipari munkaerőt. A nyereséghajhász, nem szocialista jelzőkkel illetett melléküzemágak mellett a háztáji egyesek felfogásában a kétes jövedelemszerzés és a kispolgári önzés táptalaja volt. A vállalkozó tsz-elnököket gyakran sújtják politikai előítéletek, korrupciós vádak, olykor koncepciós kirakatpercek. Az egyre szélesebb körben alkalmazott nyugati fajtákat és technikát pedig azért tartották aggályosnak, mert szerintük ezzel a magyar mezőgazdaság kiszolgáltatott helyzetbe került (Romány: 1992.)

A sajátos magyar mezőgazdasági modell minden ellenható érdek dacára meghozta a maga gyümölcsét. A mezőgazdaság - számottevő állami támogatással ugyan, de - olyan dinamikus termelésnövekedést produkált, ahol a növekedési ütem a *legfejlettebb mezőgazdasággal rendelkező országok szintjét is meghaladta*, "a szocialista tömbben pedig unikumnak számított." (Oros: 1992.) Amerikai számítások szerint Magyarország 1976-1979 között az egy főre jutó mezőgazdasági termelés színvonalában az USA teljesítményének a 93,1 %-át érte el. Ez a mutató ugyanakkor Jugoszláviában 54,2 %, Csehszlovákiában 61,3 %, Lengyelországban 63,1 %, a volt NDK-ban 70,3 %. (Gazdálkodás: 1982.2.sz.) Az egy főre jutó gabonatermelés terén a 80-as évek közepére az ország elérte az USA, Kanada szintjét, 6 t/ha-os búzatermelés átlaggal kétszeresen haladta meg az USA termésátlagát és megközelítette a nyugat-európai terméseredményeket. A kielégítő színvonalú belföldi ellátás mellett a mezőgazdasági termelés 30 %-át exportálták, amiből a konvertibilis exportbevétel mintegy 1/3-a származott. A falu lakóinak jövedelme - igaz, hogy jelentős többletmunka árán - de elérte a városi lakosokét, a vidéki élet komfortosabbá vált. Más oldalról ennek a fejlődésnek az volt az ára, hogy a szövetkezeti, iskolai, tanácsi összevonások, körzetesítések miatt falvak néptelenedtek el, maradtak funkció és szerepkör nélkül. (Romány: 1992.)

A mezőgazdaság látens válsága a 80-as években átmenetileg rejtve maradt, bár a termelés növekvő költségei, az agrárrolló egyre nagyobbra nyíló szára, az ágazat romló jövedelmi helyzete, az elapadó beruházások túlzott optimizmusra nem adtak okot, ám a viszonylag magas hazai élelmiszer-fogyasztásnak és az akkor még stabil KGST felvevőpiacnak köszönhetően a kibocsátás egyelőre még nem csökkent.

A válság a rendszerváltás után nyilvánult meg a maga drasztikus formájában olyannyira, hogy egyes pesszimista jóslatok egyenesen csődhelyzetet emlegetnek és azt prognosztizálják, hogy 1992 nemcsak az agrárátalalkulások, de a mezőgazdaság "helyrehozhatatlan tönkretételének" éve is lesz. (Orbán: 1992.)

A szektor gondjainak gyökere abban a *radikális piacvesztésben* keresendő, amely már a 70-es évek közepén megkezdődött. Az EK tagállamaiban 1974-ben még 100 ezer tonna magyar marhahús talált gazdára 200 millió dollár értékben. A Közös Piac ekkor vezette be azt a szigorú protekcionista lefölözési rendszert, amely egyes termékeknél akár 200 %-os vámot is jelentett. Ezt követően marhahúskivitelünk ezen a piacon évi 1-2 ezer tonnára zuhant. (HVG: 1991. október 26.) A közösség mezőgazdasági feleslegének világpiaci értékesítését termékenként 30-50 %-os állami támogatással segíti, amivel viszont jelentősen rontja a kevésbé támogatott, de exportorientált mezőgazdasági országok világpiaci pozícióit. Nyugaton egy termelő évente átlagosan 16 ezer dollár költségvetési dotációt kap, Magyarországon ez az összeg alig 300 dollárt tesz ki. Az EK piacvesztést a magas volumenű, támogatott, emiatt a 80-as években még alacsony fogyasztói árú hazai élelmiszerkereslet és a KGST piac kompenzálni tudta. A szektor talponmaradását az is elősegítette, hogy pénzügyi hidakkal sokáig elodázták a világpiaci energiaárak hazai begyűrését.

A piacvesztés akkor vált nehezen elviselhető méretűvé, amikor az infláció felgyorsulása és a gazdasági dekonjunktúra miatt több száz ezerre duzzadó munkanélküli következtében a hazai élelmiszer-fogyasztás az elmúlt három évben több, mint 30 %-kal visszaesett és a kelet-európai hagyományos piacok felvevő kapacitása egyedül 1991-ben 25-30 %-kal csökkent.

A nagymérvű kereslet-visszaesés az *agrárrolló növekedésével* járt együtt. (1970-1990 között az ipari árak 46 %-kal gyorsabban nőttek, mint a mezőgazdaságiak.) (Mocsáry: 1990.) Ez a tendencia 1990 után tovább

gyorsult. 1991-ben mintegy 40 %-kal nőtt a mezőgazdaságban felhasznált iparcikkek ára, miközben az agrártermékek felvásárlási ára némileg csökkent. (HVG 1993. február 13.) A költségvetés agrárágazatnak juttatott támogatása a kieleződő egyensúlyi zavarok és a fokozódó bel- és külföldi eladósodás miatt jelentősen visszaesett, az elvonások nőttek. *A mezőgazdaság nettó költségvetési befizetése 1987-ben 1970-hez képest több tízszeresére növekedett!* (Társadalmi Szemle: 1989.) A mezőgazdaságnak a termelés ciklikus és szakaszos jellege miatt égetően szüksége lenne hitelekre. Bár hitelben nincs hiány, (HVG 1991. február 23.) a mezőgazdaság egyre labilisabbá váló helyzete miatt nehezen jut a szükséges kölcsönökhöz. A kereskedelmi bankok óvatos hitelpolitikát folytatnak és másfél-kétszeres vagyoni fedezetet követelnek meg. A bankok óvatossága érthető, hiszen pl. az Agrobank mezőgazdasági ügyfeleinek 10 %-a csődbe megy, akik a felvett hitelt képtelenek visszafizetni. A bankok a bizonytalan piaci helyzet miatt a terményt nem fogadják el hitelfedezetként. Hasonló a helyzet a nagyüzemek eszközeivel is, mert a most folyó vagyonnevesítés, kiválasztás, átalakulás körülményei között ezek az egyébként nagy értékű eszközök sem felelnek meg hitelfedezetként. Magyarországon a második világháború előtt (mint ahogy Nyugat-Európában ma is) a föld volt a legfontosabb hitelgarancia. "Jelenleg azonban a magyar mezőgazdasági üzemek termőföldjei a jogszabályok szerint jelzáloggal nem terhelhetők, erre csak abban az esetben kerülhet sor, ha földnek piaci értékük lesz, ami közgazdasági törvényszerűségek alapján alakul ki." A mezőgazdaság hitelhelyzete 1993 tavaszán rosszabb, mint 1-2 évvel ezelőtt (Magyar Hírlap 1993. április 8.)

A mezőgazdasági termelés piaci és közgazdasági feltételei hihetetlen mértékben romlottak. Ezek már önmagukban is elegendőek lettek volna ahhoz, hogy padlóra küldjék az ágazatot. *A termelési feltételek romlásával párhuzamosan kezdetét vette a mezőgazdaság tulajdon- és üzemi viszonyainak (egyébként változtatásra már jócskán megérett) átalakítása.* Sajnos az átalakítás most sem mentes a politikai felhangoktól és a mezőgazdaság ügyeibe való kicsinyes, az utóbbi években már majdnem elfelejtett kézivezérlés-szerű beavatkozásoktól. A gyorsított ütemű, politikai alkuknak és kompromisszumoknak alávetett, időnként teljesíthetetlen határidőket tartalmazó, emiatt és bizonyos politikai csoportok nyomásának engedve gyakran módosított, a végrehajtás során nem egy esetben a törvényesség határát súroló törvénykezés *állandósította*

a bizonytalanságot a falun. A következmény: katasztrofális termelés-visszaesés a növénytermelésben, még inkább az állattenyésztésben.

A mezőgazdaság össztermelése 1989-1992 között 30 %-kal csökkent. (Keserű: 1993.) A növénytermelés 1991-ben lényegében az 1986. évi színvonalnak felel meg, míg az állattenyésztés ugyanebben az évben az 1980. évinél is mintegy 7-8 %-kal alacsonyabb volt. Az 1991. évi szarvasmarha- és sertésállomány a tíz évvel korábbinak 73, illetve 72 %-át tette ki. A juhek és tyúkfélék esetében a megfelelő mutató 58, illetve 56 %. (Statisztikai Szemle, 1992. 2.sz. 615-616.old.) A mezőgazdaság kibocsátása 1992-ben tovább csökkent. A termékértékesítés ebben az évben az 1988. évének 57 %-ára, a foglalkoztatott állományi létszám pedig az 1988. évének 52 %-ára zuhant. Különösen drasztikus volt az állatállomány apadása. 1992. december 31-én a szarvasmarha-állomány a megelőző évi 1571 ezer darabról 1159 ezer darabra, a sertésállomány 8 millióról 5,4 millióra csökkent. Vágómarhából 20,9 %-kal, tehéntejből 6,9 %-kal, vágósertésből 44,1 %-kal vásároltak fel kevesebbet, mint az előző évben (Laczka: 1992. és Kisalföld 1993. február 17.)

A termelés visszaesése esetenként már a lakosság korábban megszokott biztonságos ellátását is veszélyezteti, hiszen helyenként és termékenként megjelent az időszaki hiány. (Józsa-Pálffy: 1993.) A mezőgazdasági kivitel 1992-ben 2,5 milliárd dolláros volument ért el 1,8 milliárd dolláros aktívum mellett. A Keletre irányuló kivitel 67 %-kal nőtt, miközben az OECD-országokba szánt export összességében csökkent, mivel a nehézkes alkalmazkodás, a lassan változó termelési szerkezet, a minőségi, szállítás-ütemességi, csomagolási kifogásokon túl a recesszió miatt a kiviteli árualap sem bizonyult elegendőnek. Többek között ez az oka annak, hogy az EK társulási szerződésből adódó kedvezményeket nem tudtuk maradéktalanul kiaknázni. (HVG 1993.február 6.) A parlagon hagyott területek nagysága az 1991. évi 100 ezer ha-ról 1992-re 300 ezer ha-ra nőtt, ami a szántóterület 7 %-át teszi ki. A vetetlen területek aránya Szabolcs megyében a legnagyobb, 17 %, ahol a foglalkoztatási gondok amúgy is a legsúlyosabbak. (HVG 1992. szeptember 5.)

A nyereséges termelőszövetkezetek száma 1200-ról 490-re csökkent, a veszteségeseké 104-ről 913-ra emelkedett az elmúlt évben, miközben a veszteség összege 1,1 milliárdról 20,7 milliárdra nőtt, a nyereség pedig 17,5 milliárdról 4,6 milliárd Ft-ra csökkent. A csődbe jutott közös gazdaságok száma elérte a 463-at. A szövetkezetek nagy része a folyó

mezőgazdasági munkákat vagyonfeléléssel és a józan észnek, az elemi gazdálkodási szabályoknak ellentmondó kényszerszertakarékossággal (kevesebb fémzárolt vetőmag vásárlásával, kényszerűségből kihagyott talajmunkákkal, elhanyagolt növényvédelemmel, bizonytalan eredetű tenyészállatokkal) tudták csak elvégezni. Egyes számítások szerint a szövetkezetekben csupán a vagyonfelélés 60 milliárd Ft-ot tesz ki az elmúlt három évben. (Keserű: 1993.) A kényszerszertakarékosság miatt jelentősen romlott a mezőgazdasági termékek minősége. (HVG 1993. február 6.)

A krónikus jövedelemhiány miatt természetszerűleg elmaradtak a fejlesztések, gyakran az elhasználódott eszközök pótlására sem került sor. 1991-ben például a beruházások folyó áron számított értéke még az amortizáció 16,7 milliárd Ft-os összegét sem érte el. (Sipos-Halmi: 1993) 1991. I. félévében a traktorvásárlásra fordított összeg a megelőző év hasonló időszakához képest 46,4, a kombájnvásárlásra fordított összeg pedig 26,6 %-ot tett ki. (Romány: 1991.)

A mezőgazdaság leépülésének áthúzódó hatásaként végnapjait éli a magyar műtrágyagyártás, az egy hektárra eső felhasználás a legutóbbi években a korábbi felére-negyedére esett vissza. Helyét keresi az agrárfelsőoktatás, leépülőben van az agrárkutató, vegetál a mezőgazdasági gépgyártás. A Repülőgépes Szolgálat legutóbb háromszáz embernek volt kénytelen felmondani a mezőgazdasági megrendelések visszaesése miatt. (Népszabadság, 1992.február 12, 1993. január 14.)

Miközben egyesek a rendszerváltás kezdetén arról ábrándoztak, hogy az 1947. évi tulajdonviszonyok helyreállítása a mezőgazdaságban csökkenti vagy egyenesen megszünteti az ipari munkanélküliséget és a falura való visszaáramlás enyhíti a nagyvárosok zsúfoltságát, a lakásínséget, a szomorú valóság ezzel szemben az, hogy a mező- és erdőgazdaságból kikerülő munkanélküliek száma 1992 végére elérte a 100 ezret, ami az előrejelzések szerint ebben az évben további 60-80 ezer fővel növekedhet. Az 1992 decemberében és 1993 januárjában regisztrált munkanélküliek közé újonnan belépők között a mező- és erdőgazdaságból elbocsátott munkavállalók voltak legnagyobb létszámban. A mezőgazdasági munkanélküliség leginkább azokra a depressziós

körzetekre koncentrálódnak, ahol egyébként is magasabb a munkanélküliségi ráta az országosnál. A mezőgazdasági munkanélküliség szempontjából a legkritikusabb térség Szabolcs, Borsod, Nógrád, Békés és Bács-Kiskun megyék. (Zsuhár: 1993. 6-7.old.) A mezőgazdaságban dolgozók keresete 30-35 %-kal marad el a többi ágazatban foglalkoztatottak béréétől.

A nehezedő gazdasági helyzet miatt a szövetkezetek egyre kevesebb pénzt fordítanak szociális és településfejlesztési célokra. Ennek legfőbb vesztesei a mezőgazdasági nyugdíjasok, akiknek a száma 602 ezer és közel 80 %-uk 8000 Ft alatti nyugdíjból él. (Keserű: 1993 és Zsuhár: 1993.2, 7-10.old.)

HIVATKOZÁSOK

Enyedi György: A magyar falu - nyertes, vesztes
Társadalmi Szemle, 1992. 8-9.sz. 39-47.old.

Józsa István - Pálffy Gyula: A magyar mezőgazdaság helyzetének bemutatása és igényei az agrárpolitika megújítására Budapest, 1993. (Kézirat) 23. old.

Keserű János: Rendszerváltás az agrárágazatban
Társadalmi Szemle, 1993.3.sz.14-35.old.

Laczka Sándorné: Gondolatok a mezőgazdasági statisztikáról
Statisztikai Szemle, 1992.11.sz. 964-973. old.

Lenkovics Barnabás: Földosztás - hatalomosztás
Valóság, 1990.5.sz.77-83.old.

Mocsáry József: A földkérdésről
Valóság, 1990.4.sz. 26-32.old.

Orbán Sándor: Agrárgazdaság. Ki kit győz le?
Társadalmi Szemle 1992.6.sz. 68-71.old

Oros István: Új tendenciák a mezőgazdasági kistermelésben
Statisztikai Szemle 1992.10.sz. 797-810.old.

Romány Pál: "Magyar út" és jövő képe mezőgazdaságunkban
Társadalmi Szemle 1991.11.sz.13-23.old

Romány Pál: Föld, ember, falu
Valóság 1992.6.sz. 13-32.old.

Sipos Aladár-Halami Péter: Jelenkori agrárproblémák
Magyar Tudomány 1993.2.sz.121-135.old.

Szakács Sándor: Reform (?) az agrárszektorban
Aula, 1992.2.sz.67-81.old

Vida József: A reform hatása Borsod-Abaúj-Zemplén megye mezőgazdasági termelősövetkezeteire. Kandidátusi értekezés Miskolc, 1992.

Zsohár András: A mezőgazdasági szövetkezés jövője Budapest,1933.(Kézirat) 23.old.

Az agrárátalakulás sajátosságai Zala megyében

Közismert tény, hogy 1980 után hazánkban a nagyüzemi rendszerű mezőgazdaság egyre mélyülő válságba került. Megállt a fejlődés, a gazdálkodás eredményessége jelentősen visszaesett. A rendszerváltással megváltozott gazdasági környezet további válságmélyítő hatásokat hozott felszínre, s ma már az agrárválság az egész nemzetgazdaság működését veszélyezteti. A recesszió különösen mély nyomokat hagy egy olyan régió mezőgazdaságában - s ide tartozik Zala megye -, ahol a kedvezőtlen domborzati, talaj és éghajlati viszonyok közepette a más területekkel azonos hozamszínvonalakat mindig is jóval nagyobb ráfordításokkal lehetett elérni.

A válság jelei

Folyamatosan csökken a termelés a megyében, a mezőgazdaság gazdálkodó szervezetei termelésének értéke két év alatt (1989-1991 között) 15 %-kal esett vissza. A hasznosított terület egyre zsugorodik, jelenleg a szántóhasznosítás - beleértve a kárpótlási földalappal kapcsolatos bizonytalanságokat is - csupán 70 % körüli. Visszaesett a termelés színvonala, a termelők visszafogták ráfordításaikat; ez a tápanyagvisszapótlás, a növényvédelem, valamint a vetőmag-felújítás területén egyaránt megmutatkozik.

Felerősödött a korábbi években elkezdődő létszámfogyás a szarvasmarha- és sertésállományban, előre vetítve a következő időszaknak az élelmiszer- és alapanyag-ellátás területen jelentkező gondjait. A korábban a vállalati eredmény jelentős részét biztosító kiegészítő tevékenységek volumene drasztikusan visszaesett, maga után vonva a munkanélküliség nagymértékű emelkedését.

A csökkenő kibocsátás emelkedő termelési költségek mellett ment végbe, amely egyenes következménye a termelőráfordítások árszínvonala markáns növekedésének. A kedvezőtlen tendenciák oda vezettek, hogy

1991-ben a gazdálkodás eredménye egy év alatt több, mint 1 milliárd Ft-tal esett vissza a gazdálkodó szervezetekben, s évtizedek óta első ízben vált összességében a megyében negatív előjelűvé. Az 1992-es évet még rosszabb eredménnyel zárták, még nem áll teljes körű információ rendelkezésre ugyan, de ismert, hogy a gazdaságok kb. 85 %-a veszteséggel zárta az előző évet, a fennmaradó hányadban - egy kivételével - a nyereség mértéke rendkívül kevés.

A gazdaságok általános pénzhiánnyal, likviditási gondokkal küszködnek, ezeket vagyonfeléléssel igyekeznek enyhíteni. A nagyüzemek 18 %-ában folytatnak, illetve jelentettek be ez ideig csődeljárást, a felszámolás alatt állók számaránya ugyanennyi. A nagygazdaságok közel 40 %-a a teljes ellehetetlenülés állapotában van.

Magángazdaságok

A mezőgazdasági termék-előállításban a kisméretű magángazdaságok eddig is jelentősen kivették részüket. Az 1991-es általános mezőgazdasági összeírás adatai szerint - amelyek még a változásokat megelőző üzemszert jellemezték - a megye mezőgazdasági területének közel egynegyedét művelték. Mivel igen jelentős e régióban a zártkertek területe, az intenzív művelési ágakban igen magasak a kistermelői hasznosítás arányszámai, gyümölcs esetében 63, szőlő művelésében 89 %. A mintegy 50 ezer gazdálkodót jelentő körben több, mint 90 %-uknál melléktevékenységben folyt a termelés, amely döntő hányadában mind ez ideig az önellátást szolgálta. Az országos egyharmadnyi aránnyal szemben Zala megyében csupán 18 %-uk értékesített 1991-ben mezőgazdasági terméket. A főfoglalkozású bejelentett mezőgazdasági vállalkozások száma 1992 őszén 100 körül alakult. Mint tudjuk, ez a szám napról napra változik.

Érdekességképpen megemlíjtük, hogy az 1991-es összeírás során a megyében az akkori kistermelők 4 %-a jelezte, hogy a kárpozlással és a később megszerezhető vagyonával mezőgazdasági magánvállalkozó kíván lenni. Ekkor még a gazdálkodók többsége a korábban kialakult termelési méreteit nem készült számottevően növelni.

Az önálló, főfoglalkozású családi gazdaságok perspektíváiról nem változott alapvetően a megítélés egy év múlva, 1992 nyarán sem, ezt

bizonyítják azok a kérdőíves felmérések, amelyet nagyüzemek fizikai dolgozói és vezetői körében végeztünk. A megkérdezettek kettős minőségben is nyilatkoztak; egyrészt mint foglalkoztatottak, másrészt mint részmunkaidőben folytatott magántermelők. A felméréssel a tulajdonváltással kialakuló új birtokstruktúra várható alakulásához kívántunk információt kapni.

A megkérdezett 400 főből a kárpótlásra jogosultak aránya együttesen 40 %-ot tett ki, közülük 85 % élt a jogával. Szembetűnő eltérést tapasztaltunk a kárpótlási jegyek hasznosítási terveit illetően a fizikai dolgozók és a vezetők között. Míg a vezetők esetében 76 %, addig a fizikai dolgozóknál 47 % a jegyekért földet kérők aránya. A földigénylők kevesebb, mint fele nyilatkozta azt, hogy a földet önállóan kívánja művelni (fizikaiaknál 47, vezetőknél 36 %, a kárpótoltak arányában az előbbi sorrendben 21, illetve 27 %). Az igénylők jelentős része hagyyná a nagyüzemben a földjét bérbe adva, a fizikai dolgozók egyharmada jegyeiért készpénzt akart.

További potenciális egyéni termelők számbavétele céljából tudakoltuk a földvásárlási szándékot is. A fizikai dolgozóknak csupán 13%-a látja esélyét, illetve értelmét a földvásárlásnak, de zömmel csak olyan mértékben, amely egy háztartás ellátásához szükséges termelés méretének felel meg.

E felmérést megelőzte 1991-ben egy másik. Az eredmények egybevetése felszínre hozta azt a tendenciát, hogy a fizikaiak körében erősen visszaesett az egyéni formában való mezőgazdálkodási szándék. Pesszimizmusukat indokolták is. A vállalkozásindítás fő akadályát a saját források hiányában látják, az értékelhető válaszok 60 %-a ezt tette első helyre a fontossági sorrendben. A hátráltató körülmények rangsorában második helyre a piaci bizonytalanság, a harmadik helyre a hitelek magas kamatlába került.

A válaszokból kicsengő pesszimizmus ellenére nem állítható, hogy a falusiak elvesztették volna termelési kedvüket. A megkérdezett fizikai dolgozók 40 %-a gondolt arra, hogy esetleg beruházna valamit a saját gazdaságba. Több, mint felük úgy érzi, a talajművelést megérné saját géppel végezni, ők traktort vennének ekével és egyéb munkagéppel. Itt jegyzem meg, hogy az egyéni gazdálkodás élénkülését jelzi az a tény (és ez tény), hogy a FM által meghirdetett gabonavetési támogatásért a megyében közel ezer gazda adta be igényét.

Mindemellett a közös gazdálkodásban látták sokan a jövőben is megélhetésük biztosítását, a válaszok 75 %-a egyértelműen igenli a szövetkezetek jövőjét. A szövetkezést helyeslő fizikai dolgozók között a legnagyobb arányt azok tették ki, akik jónak tartják a termelőszövetkezeti formát, sorrendben ezután a Hangya-típusú beszerző-értékesítő szövetkezettel szimpatizálók következtek. A vezetői körben a preferálási sorrendben egyik forma sem tűnt ki.

A szövetkezés jövőjére voksolók zöme véleményét érvekkel is alátámasztotta. A változatos válaszokból 3 csomópontot lehet felismerni. Érdekes módon a fizikaiaknál a leggyakoribb vélemény az volt, amely elismeri a nagyüzemi termelés előnyeit (nagy táblákon, nagy gépekkel korszerűbb termelés). A másik fő érv a szövetkezet nyújtotta biztosabb megélhetés, rendszeres jövedelemhez jutás volt, jelezve a munkanélküliségtől való félelem tényét.

Más tendenciák körvonalazódtak a vezetői körben. Jelentősen megnőtt azok aránya, akik földet igényelnek kárpótlásként és nagyobb 1992-ben a földet vásárolni szándékozók száma. A vásárolni tervezett szántó átlagos értéke 34 hektárt tesz ki, ha leszámítjuk az egy-két hektáros területigényeket, az átlagos vételi szándék mérete 42 ha. E körben tehát körvonalazódni látszanak a jövő családi farmgazdaságai.

Tulajdonosi átalakulás a nagyüzemi vagyonban

Az agrárátalakulási törvényeknek megfelelően e régióban is megtörténtek a vagyonnevesítések, amelynek - valamint a kárpótlási törvény végrehajtása - során százezrek váltak (válnak) a mezőgazdasági erőforrások körében tulajdonossá. Kérdés, hogy ez a magántulajdon forrást jelent-e, illetve milyen forrást a magánvállalkozáshoz. Ha a tulajdon nagyságából indulunk ki, úgy tűnik, e tulajdonlás nem teremtette meg egyértelműen a vállalkozás anyagi lehetőségét, a vagyonnevesítés során ugyanis nem jutottak jelentős üzletrészhez az érdekeltek. Az egy főre jutó vagyonjegy értéke országosan 216 ezer, a régióban 185 ezer Ft, az aktív tagok esetében 342 ezer Ft, s ez nem tér el az országos átlagtól annak következtében, hogy a volt tagok és örököseik kis értékű üzletrészt kaptak. A felosztott üzletrészek egy főre jutó értéke ebben a körben e

megyében 80 ezer Ft, ők a vagyon 17 %-át kapták az országos 20 %-kal szemben.

Néhány gazdaságban lehetőségünk volt arra, hogy megvizsgáljuk egyedi adatok alapján az érintettek üzletrészek nagysága szerinti megoszlását, illetve a differenciáltságot. A számítások azt jelzik, hogy a gyakoriság-összpontosulás az alacsonyabb értékkategóriákra jellemző, a vagyonból részesülők felénél az üzletrész nagysága 15-20 %-kal elmarad az átlagtól. Egyébként e szövetkezetekben az átlagtól való eltérések igen nagyok, a 70 %-ot is meghaladta az átlagos különbség.

E körben a 30-35 %-os számarányú külső tulajdonosok döntő többsége (70-80 %) a szövetkezet székhelyén, illetve vonzáskörzetében, a korábbi elődszövetkezetek székhelyén él, 85-90 %-uk lakhelye Zala megyében van, a távolabbi régiókban lakó tulajdonosok aránya viszonylag csekély. Mindez a távolban élő, külső tulajdonosokkal kapcsolatos aggályokat némileg mérsékli.

Különböző ökonómiai számítások szerint egy családi farm berendezésének tőkeigénye az 5-10 milliót is eléri. A juttatott vagyon ezen szükségletnek csupán 3-4 %-át teszi ki. Nem nagyon csodálkozhatunk azon, hogy a szövetkezetek kis hányadában (a megyében kb. 20 %-uk) kezdeményeztek vagyonkivítelt, s az esetek többségében az ilyen szándékú személyek száma is csekély, gazdaságonként 1-10 fő. A nagyobb létszámú vagyonkiváltást az egyik szövetkezetben a szomszédos településen egy új szövetkezet megalakulása követte, egy másikban jogi eljárást kellett kezdeményezni, mivel a termelő infrastruktúra, illetve a legértékesebb vagyontárgyak a kiváltók egy szűkebb csoportja kezébe kerültek. Érdekességként megemlíjtük, hogy a megye egy szövetkezetét, annak minden vagyontárgyát - beleértve a termőföldet is - megvásárolta egy más megyében működő gazdálkodó szervezet. Az érintettek kézhez kapták földjük és üzletrészüik forint értékét.

Az átalakulás során a gazdaságok nagy részében úgy döntöttek a tagok, hogy szövetkezeti formában kívánnak tovább dolgozni. Valószínűsíthető, hogy a szövetkezetekben az elaprózott tulajdonrészekkel rendelkező tagok elsősorban a munkavállalói érdekeiket kívánják érvényesíteni, s csak azután a tulajdonosit. Számos új szövetkezeti modell kialakulása várható, ígéretesek és követendőek azok a megoldások, amelyek során a termelőtevékenységet egyénileg, vagy csoportos vállalkozás keretében

végzik a dolgozók; a koordinálást, szaktanácsadást, különböző szolgáltatásokat a központ végzi.

A földigénylés terén - ahogy ezt a bejelentések kis száma és a nehezen induló licitálások jelezték - elég mérsékelt volt az érdeklődés. Helyileg és a művelési ágak tekintetében változatos a kép, a városkörnyéki földekre, illetve az erdőre nagy az igény. Ez a helyzet a most zajló részaránytulajdon megszerzésénél is. Az eddigi tapasztalatok azt jelzik, hogy a tárgyasult vagyonkivétel, illetve a földszerzés sok esetben nem gazdálkodási szándékú. Sokan a kivitt vagyon felélésével próbálnak egzisztenciálisan nehéz helyzetükön segíteni, mások spekulatív célzattal szereznek földet, kérnek ki vagyontárgyakat.

A gazdálkodási szándékok egy része kényszerhelyzetből adódik (pl. munkahely elvesztése), sajnos ezen vállalkozások jövője eléggé kérdéses, aminek a méretbeli problémákon, valamint a tőkehiányon túl számos oka van. Azok a vállalkozások tekinthetők életképesnek, amelyek a tradicionális termelésre alapozottan korábban is jól prosperáló kisgazdaságként, megfelelő tőkeakkumulációt tudtak megvalósítani. Esetükben a megszerzett föld és vagyon életképes méretű családi gazdaság kialakulásának lehetőségét teremti meg.

Az átalakulás folyamatának olyan szakaszába érkeztünk, amikor a korábbi állami és közös tulajdon részekre bomlott, magántulajdonba került. E szakasz végén egyre markánsabban fogalmazódik meg a kérdés: a technikailag önmagukban racionálisan nem hasznosítható tulajdonrészek milyen gazdálkodási alapokat jelentenek a jövőre nézve. Úgy tűnik, a legcélszerűbb megoldás - ha átmenetként is - a társasági formában történő hasznosítás, olyan nagyobb vállalkozási forma, amelyet az egyes magántulajdonosok működtetnek a döntésre, ellenőrzésre, osztalékra jogosító tulajdonrészükkel. A célként kitűzött farmstruktúra kialakulásának ösztönzését - s ez egyben az agrárválság leküzdéséhez is kínál megoldásokat - sokan a törvényi szabályozás mielőbbi rendbetételében, egy megfelelő agrárpiaci rendtartás jó működésében látják, valamint abban, hogy mindenekelőtt az agrárágazat jövedelem pozíciójának javulását kell elősegíteni. Mindezek mellé nehéz lenne további érdemi tényezőket felsorakoztatni.

IRODALOMJEGYZÉK

"Gazdálkodás" Szerkesztő Bizottsága 1992. Az egyéni magángazdaságok szerepe és esélyei Magyarországon (A kompolti tanácskozás anyaga). MTA Miskolci Akadémiai Bizottság

Herbst Árpád 1993. Földaprózódás. Heti Világgazdaság 10.sz. 8-10.old.

Kerek Zoltán 1993. Csőd és felszámolás. Gazdálkodás 3.sz. 52-57.old.

Lányi Kamilla 1992. A hazai agrárgazdaság válságának természetéről Budapest, Gazdaság 2.sz.83-86.old.

Az erdő- és fafeldolgozó gazdaságok átalakulása

Visszatekintés

1970-ben az állami erdőgazdálkodás és (a lényegében fűrésziparra korlátozódó) elsődleges fafeldolgozás területén az irányítási és a *vállalati rendszer átszervezésére* a vertikális integráció a fagazdaság keretében került sor, de jelentős tevékenységek (üzemágak) és gazdálkodók kívül maradhattak. *Éves nyereségérdekeltségi formában működő Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaságokat* (EFAG-okat) alapítottak, célul tűzve:

- a nyersanyagtermelő erdőgazdálkodás és a faipari feldolgozás között több évtizedes, jelentős aránytalanság felszámolását,
- ehhez az erők koncentrációját (a faipar fejlesztésének finanszírozásába az erdő, az erdőgazdálkodás bevonását).

A vállalatok megszervezésekor a tudományos szervezési, vezetési alátámasztás háttérbe szorult, *igazgatási kombinát típusú szervezeteket* hoztak létre (s működtetnek ma is) igazgatási központok irányításával. A piaci viszonyok hiányában a csekély elméleti előnyök sem érvényesültek, hanem a létrehozott szervezet

- a természetes - volumen alapú autark irányítás továbbéléséhez,
- az alapanyagok - félkésztermékek - késztermékek forgalmi piaci viszonyai kialakulásának elodázásához (a fűrészrönk piaci megítélés alóli kivonásával) vezetett.

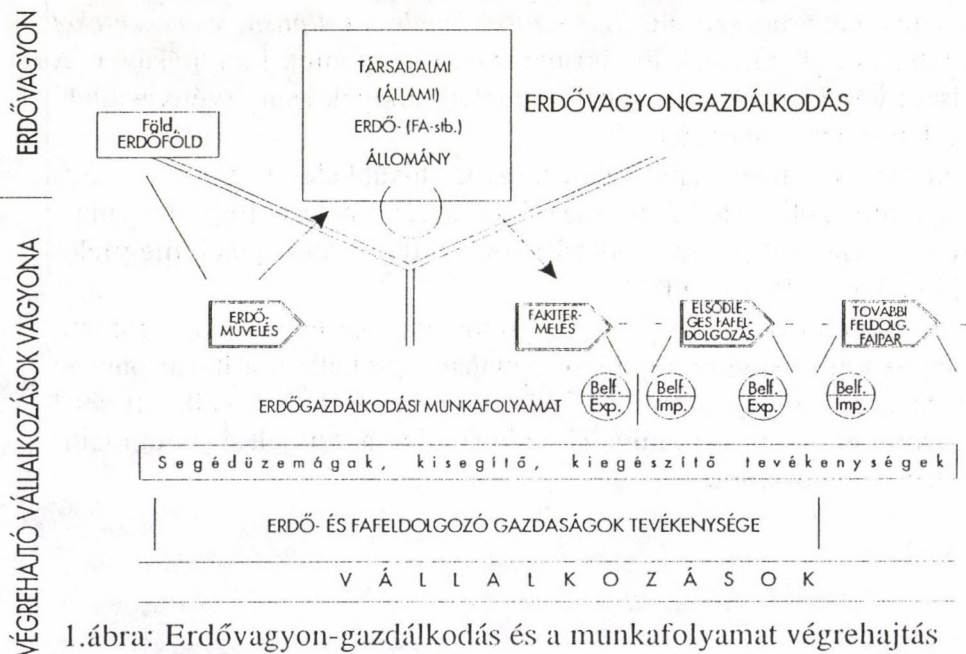
A túlnyomórészt szovjet fenyőimport kezelése, a farost-, forgácslapgyárak országos (regionális) alapanyag-ellátása, a hazai papírfafeldolgozást, cellulózgyártást elvető központi döntések és a vállalati saját belső továbbfeldolgozás minimális aránya utal a termelési integrációs elgondolás kidolgozására.

Az erdővagyon-gazdálkodás és a munkafolyamatok végrehajtása

A vertikum áttekintéséhez az erdő(fa)állomány vagyongazdálkodás, illetve a munkafolyamatok (ezen belül az erdőgazdálkodás és a fafeldolgozás) végrehajtását érzékeltető vázlat alkalmas (1.ábra). A korábbi szervezetek az erdőgazdálkodásra, illetve a fafeldolgozásra szakosodtak. A vertikális integrációval a gazdaságokon belüli folyamatok a fatermékek termesztésére és a fahasznosításra (fakitermelésre és fafeldolgozásra) differenciálódtak.

Mindkét változatban az erdővagyon-gazdálkodást a *rövid távú törekvések* megelőzik

- a szükséglet kielégítésére, a gazdaság és a lakosság faigényére való hivatkozással,
- az autark szemlélettel, az önellátási elképzeléssel,
- a külkereskedelmi, a fizetési mérleghez hozzájárulással.

1.ábra: Erdővagyon-gazdálkodás és a munkafolyamat végrehajtás

A szervezetek számára a tevékenység évi nyereségét és állandó fokozását állítják az érdekeltség centrumába, a kezelt erdővagyonérték változásának kimunkálása nélkül. A szervezeti viszonyok váltása tehát nem (csak, elsősorban) a mostani fatermesztés - fahasznosítás elvetéseként a korábbi erdőgazdálkodás illetve a fafeldolgozás elhatárolásának visszaállítását jelenti (még kevésbé egyszerűen a faipar leválasztását).

A *súlypontot az erdővagyon-gazdálkodás, annak szervezeti megalapozása képezi.* Az erdővagyon-gazdálkodás a tevékenység jellegében (vagyonmegtartó, közszolgáltató kezelés), az illetékességében (erdőterület, -állomány), az eredményben (erdővagyon-érték) és az idő horizontjában (tartamosság) alapvetően különbözik a munkafolyamatot végrehajtó, termelő - forgalmazó profitorientált vállalkozástól. A váltásban a központosított irányítású munkafolyamat-végrehajtás differenciálódik a magántulajdonú vállalkozásokhoz. Az adott tőkével rendelkező vállalkozás nyereségcélja megvalósításának eszköze a szervezeti tevékenység szélessége, s a munkafolyamatok a többletráfordítás hatékonysága szerint kombinálódhatnak.

A fűrészipari alapanyagok termelése, forgalma és feldolgozása

Az igazgatási kombinátok fahasznosítása az EFAG-ok egy részének *fűrészipari alapanyag feldolgozására korlátozódott.* Az erdő-és fafeldolgozó gazdaságokban kiemelt fahasznosítás alapján

- a gazdaságok helyzetét az alapítás körülményei determinálták,
- a vállalati vertikális integráció a természetes irányítás eszközeként autarkióra ösztönzően funkcionált,
- a gazdasági racionalitás szerinti döntések csak az EFAG-csoport egészével biztosíthatók, egyes gazdaságok forgalmi kezdeményezése kudarcra volt ítélve.

A fűrészipari alapanyag-termelés és feldolgozás a közelmúlt változásaival lényegesen módosult (1.táblázat):

- 1989-ben magas fakitermeléssel, a választék-összetétel eltolásával, az alapanyag értékesítésével (exportjával), s így természetesen a faipari kapacitások kihasználtságának csökkentésével kísérelték meg a gazdaságok jövedelmi pozíciójuk stabilizálását,

- 1990-ben a körülmények összhatásaként meghatározóvá vált a fakitermelés visszaesése, de a zuhanó fakitermelés mellett is nőtt az értékesítés, csökkent a beszerzés s természetesen a feldolgozás.

Az eladás és a vásárlás különbsége mutatja a forgalom arányosságát, illetve az egyre növekvő ágazati aránytalanságot, (a fűrészipari alapanyag) értékesítés előtérbe kerülését a vállalatcsoport és az egyes vállalatok (átlaga) szintjén. A vertikálitási mutató csökkenése jelzi a fakitermelés - fafeldolgozás vállalati összefüggésének oldódását, a vertikumi szorítás lazulását, a *fapiac erősödésének* lehetőségeit. (A fűrészipari alapanyagok termelésénél, forgalmazásánál gazdaságonként és a sajátos magyar erdőviszonyok szerinti fafajoknál erősen differenciált a kép.)

Megnevezés	Termelés	Vásárlás	Értékesítés	Feldolgozás	Vásárlás	Értékesítés	Feldolgozás	Forgalom-nagys.	Forgalom-nagys.	Vertikálitás
	E.m3	E.m3	E.m3	E.m3	V %	E %	F %	N %	I %	K
1975/76. Összesen	920.9	221.3	184.0	953.3	24.0	20.0	103.6	43.9	9.1	2.36
Átlag					39.5	22.8	116.6	51.1	80.5	4.31
1982/83. Összesen	957.7	188.8	221.4	944.6	19.7	23.1	98.6	42.7	8.0	2.31
Átlag					31.1	29.1	103.7	53.2	59.2	3.15
1985/86. Összesen	965.2	223.9	239.2	934.5	23.2	24.8	96.8	48.0	3.3	2.02
Átlag					32.4	30.6	101.1	57.6	50.0	2.99
1989 Összesen	1008.0	216.6	311.3	953.4	21.5	30.9	80.7	52.0	18.1	1.63
Átlag					32.6	33.2	92.6	60.1	57.0	2.67
1990 Összesen	928.2	208.0	329.3	831.6	22.4	35.5	89.6	57.1	22.9	1.57
Átlag					30.2	38.8	93.6	62.7	60.2	2.45
1991 Összesen	836.7	128.7	337.8	644.5	15.4	40.4	77.0	52.8	47.3	1.46
Átlag					21.5	44.7	87.0	54.1	78.4	2.04

1.táblázat: Az erdő- és fafeldolgozó gazdaságok vertikálitása

A tevékenységi kör főüzemágai

Az erdő- és fafeldolgozó gazdaságokban (2.táblázat)

- a termelési értékben, a fedezeti összegben a fakitermelés előtért, a fatermesztés és a fafeldolgozás is visszaesett;
- az összehangolt érdekeltiséget biztosító termelési érték arányos fedezeti összegek differenciálódtak. A fakitermelés hozzájárult az

erdőfenntartási járulékon át a fatermesztés és a felhasznált alapanyag önköltsége révén a fafeldolgozás nyereségéhez is;

- a munkabérhányad csökkentésében a fafeldolgozás is elmaradt a fakitermeléstől. Meghatározó a munkabéregységhez tartozó fedezet.

A főüzemágak kapcsolatát, minőségét meghatározza, hogy

- a fakitermelés és a fafeldolgozás hasznosításként összevonva az igazgatási kombinátokban kiemelt feladattá vált;
- a fatermesztés elszigetelődött, a vadgazdálkodással való kapcsolata is rendezetlen;
- a lényeges eltérések szerkezeti, szemléleti változásokhoz vezettek. Az egymutatószerű (éves eredményt hangsúlyozó) értékelést befolyásolja az üzemági összetétel módosítása.

Fatermesztés			Fakitermelés			Fafeldolgozás		
1972-73	1982-83	1989-90	1972-73	1982-83	1989-90	1972-73	1982-83	1989-90
A termelési érték összetétele (%)								
11.7	7.9	8.6	31.9	34.1	35.7	45.4	48.1	44.3
A fedezeti összeg összetétele (%)								
14.5	4.7	-2.3	31.3	51.5	55.5	45.1	38.9	33.9
Termelési érték - arányos fedezet (%)								
23.9	11.0	-5.5	18.9	28.0	31.6	19.2	15.0	15.6
Munkabérhányad a termelési értékben (%)								
30.0	26.4	23.4	16.6	9.8	7.9	10.7	7.6	7.6
Egységnyi munkabérré számított fedezet								
0.80	0.42	-0.23	1.14	2.85	3.98	1.79	1.97	2.04

2. táblázat: Az üzemágak gazdálkodási mutatói

A vertikális integráció fafeldolgozásánál

- a termelési érték aránya (továbbfeldolgozással) fejlesztetősége dacára nem növekedett, inkább csökkent;
- a termelési értéktől elmaradó fedezeti összeg aránya komoly, a jelenlegi szervezetben aligha feloldható gondokat jelez;
- a folyamatos (további) befektetést igénylő faiparba az erdőből, az erdőgazdálkodásból átcsoportosítás nem lehetséges.

A faipari kapacitások üzemeltetésének garantálása már meghaladta az igazgatási központok lehetőségeit s ezzel a *vertikumok szétesése, az igazgatási kombinátok átstrukturálódása a döntő szakaszába jut.*

A szervezeti átalakulás és gazdasági kényszerűsége

Az EFAG-ok termelési tevékenységének volumenértékei az elmúlt időszakban csak kissé bővültek, inkább stagnáltak. Az erdőgazdálkodásban és az elsődleges fafeldolgozásban az erőfeszítések a mennyiségi teljesítés szinten tartására irányultak, a minőségértés esélyei lanyhultak. A meghatározó jelentőségű üzemágak, erőforrások mennyiségi adatai szerint a gazdaságok reáltevékenysége stagnál, s extenzív növekedési lehetőséggel a szervezetek aligha rendelkeznek.

Az erdővagyon-gazdálkodás és a munkafolyamati végrehajtás (a fatermesztés-fakitermelés-fafeldolgozás) elkülönülése spontán módon, ellentmondásoktól terhesen, kezeletlenül folyt:

- alapvetően a bérszabályozási rendelkezések, terhelések hatására az erdészetek munkásaikat vállalkozóként foglalkoztatták;
- a vállalkozókká tett dolgozók termelőeszközökhöz juthattak a gazdaságoktól (vásárlással, bérlettel);
- a legkorábban és a legerősebben a fahasználatban jelentkező folyamatot tartósította, hogy az így mutakozó hozam-költség különbséget nem hagyhatták figyelmen kívül;
- ezeknek és egyéb tényezőknek a következtében az EFAG-ok javítóbázisai, mély- és magasépítési, szakipari kapacitásai kihasználatlanná váltak, s az igazgatási központok a gazdaságos működésről való gondoskodást (a kényszerhelyzetben) az egységeknek delegálták.

A vázolt tendenciának logikusan újabb (de jellegénél fogva nagy jelentőségű) állomása a *fafeldolgozás szervezeti, tulajdonosi és kapcsolatrendszeri átalakulása* a gyáregységek önállósodási kísérleteivel, a fafeldolgozási egységek társaságba ajánlásával.

Az EFAG-ok belső felhasználásánál az értékesített faanyagéval azonos költségarányos fedezeti összeggel (nem piaci átadási árral) hozzávetőlegesen is kalkulálva (amely túlzottan középtávon nem tekinthető), a fafeldolgozás eddig is alacsonyabb árbevétel arányos

fedezeti összege kevesebb, mint felére csökkenne (az erdőgazdálkodásé ezzel nem növekszik), amely az árbevétel arányos általános költség szintjétől is lényegesen elmarad (3.táblázat)

	1986	1987	1988	1989	1990.
	M.Ft. %	M.Ft. %	M.Ft. %	M.Ft. %	M.Ft. %
Ért. faterm. árbevétele	3761.6	4168.1	4278.1	4958.5	5299.0
Ért. faterm. fedezete	1612.5	1802.9	1647.5	1964.5	2072.4
Fakit.árbevétel.ar.fed. (%)	42.9	43.3	38.5	39.6	39.1
Ért.fatermk.önktg.	2149.1	2365.2	2630.6	2994.0	3226.6
Fedezet/Közv.önktg. (%)	75.0	76.2	62.6	65.6	64.2
Term.érték-Árbevétel (B.F.)	911.9	839.5	994.4	1216.2	1309.4
Belső felh.ált.fedezete	683.9	639.7	622.5	797.8	840.6
Ért.fafeld.árbevétele	4559.8	4975.3	4898.9	6110.1	6072.8
Ért.fafeld.fedezete	1133.2	1398.4	1000.6	1368.4	1100.9
Fafeld.árbev.ar.fed. (%)	24.9	26.1	20.4	22.4	18.1
Ért.fafeld.korr. fed.	449.3	658.7	378.1	583.0	260.3
Fafeld.korr.ár.b.ar.fed. (%)	9.9	13.2	7.7	9.5	4.3
Árbevétel összesen	10904	12166	12866	14949	15699
Általános ktg. összesen	1833	1969	2235	2639	3029
Árbev.ar. ált.ktg. (%)	16.8	16.2	17.4	17.6	19.3

3.táblázat: A fafeldolgozás korigált árbevétel arányos fedezete

A vállalatok s az erdőgazdálkodás belső gondjait felerősíti, hogy a kedvező elszámolás, az arányost meghaladó investíciók mellett is a fafeldolgozás mennyiségi, érték, teljesítmény, jövedelem adatai, mutatói sem hosszú, sem rövid távon nem javulnak, határozottan elmaradók. A fafeldolgozás üzemi jövedelmezősége az eddigi jövedelem-átcsoportosítással (a saját alapanyag olcsóbb közvetlen önköltségén) sem volt kedvező, az eszközarányos nyereség, a rentabilitás még hátrányosabb lenne.

Az erdészeti gondokat fokozó csomópontok

- a közvetlen költséget növelő szervezeti viszonyokra;
- a gyenge hatékonyságú, folyamatos (további) tőkebefektetést igénylő faiparra utalnak.

Az erdőgazdálkodás jövedelmezősége volumentartási problémái közepette ezek ellensúlyozására nem képes, s (a jelenleg valószínűtlen) külső segítség hiányában a változások kikényszerítődnek.

Az átalakulás problémái nem lekicsinyelhetők. Az erdő- és fafeldolgozó gazdaságok beteljesülő *átstrukturálódásának sikerében* az erdészet természetesen erősen érintett, érdekelt.

Az erdőgazdaság jövedelmezősége; az oktatás-kutatás támogatásának lehetőségei a rendszerváltást követően

A *Tanulmányi Állami Erdőgazdaságnak* 1953. évi alapítása óta elsődleges feladata az Erdőmérnöki Főiskola (ma Erdészeti és Faipari Egyetem), a Soproni Erdőgazdasági Technikum, a Soproni Erdőipari Technikum, a Soproni Erdészeti Szakiskola (ma Roth Gyula Erdészeti és Faipari Szakközépiskola), valamint a támogatandó intézmények sorába később belépő Erdészeti Tudományos Intézet részére *biztosítani a gyakorlati oktatás széles körű lehetőségeit*, továbbá a kutatás terepi, üzemi feltételeit.

Már az állami erdőgazdaságok főigazgatójának a soproni székhelyű tanulmányi erdőgazdaság szervezéséről és szervezeti működési szabályzatának meghatározásáról szóló 67/E/1953. számú utasítása kimondja, hogy az előzőekben megfogalmazott feladatok eredményes ellátása érdekében a Soproni Fűrészüzemet a Soproni Tanulmányi Erdőgazdasághoz kell csatolni. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy az állami erdőgazdaságokban a 60-as évek végén, a 70-es évek elején *kiépült a teljes termelési vertikum*, ami magába foglalja a szaporítóanyag termeléstől kezdve, az erdőnevelésen és fakitermelésen keresztül, a faanyag bizonyos szintű feldolgozását is; a tanulmányi erdőgazdaság esetében, éppen annak tanulmányi jellege miatt, már jóval korábban kialakult.

Az erdőgazdaságnak a tanulmányi feladatok ellátása mellett, alapításától napjainkig, *üzemi körülmények között* kellett működnie. Szervezete az idők folyamán többször változott, de a tanulmányi jellegű feladat, illetve az említett intézmények részéről a feladat ellátására irányuló igény a mai napig megmaradt.

A továbbiakban a kutatás és a gyakorlati oktatás kiszolgálásának tapasztalatairól, jövőbeni lehetőségeiről szeretnék szólni, különös tekintettel annak szervezeti, tulajdoni kérdéseire.

A tanulmányi Állami Erdőgazdaság egészen 1992. január 1-ig a földművelésügyi tárca alá rendelt *költségvetési intézményként működött* oly módon, hogy gazdálkodását különböző szintű minisztériumi utasítások alapján az állami vállalatokra vonatkozó szabályok szerint kellett folytatnia. Ez gazdaságilag egyértelműen kedvező volt az erdőgazdaság számára. Egyrészt - a tanulmányi cím miatt - komoly összegű, elsősorban a beruházásokat finanszírozó *állami támogatásban* részesült, másrészt élvezte mindazokat az adózási és egyéb közgazdasági szabályozórendszerbeli *kedvezményeket*, melyek a költségvetési intézményeket megillették. Ennek következtében az erdőgazdaság az erdőterületéhez viszonyított komoly eszközállománnyal rendelkezett, továbbá sosem voltak áthidalhatatlan finanszírozási gondjai.

Ebből a felemás szervezeti helyzetből azonban az is következett, hogy a rendelkezésre álló erőforrások felhasználása sem a gazdálkodás, sem pedig az oktatás, kutatás szempontjából *nem volt a leghatékonyabb*. A *gazdálkodás oldaláról* azért nem, mert számos beruházás olyan *túlméretezett kapacitásokat* teremtett, melyek racionális hasznosításának nem voltak meg a vállalaton belüli fedételei. Ezen túlmenően jellemzőek voltak a pusztán bemutatási céllal vásárolt, az országban üzemszerű körülmények között sehol nem működtetett egyedi gépbeszerzések is. Az oktatás, kutatás szempontjából eddig a legnagyobb gondot az okozta, hogy az érdekelt intézményeknek a szervezeti keretek hiánya miatt az említett beruházási döntésekbe nem sok beleszólása volt, s így *a gazdálkodás és az oktatás-kutatás eltérő*, egymástól független szervezetek által megtestesített *érdekei* úgymond elementek egymás mellett. Mindezek következtében nem alakulhatott ki egy olyan mintagazdaság, amely üzemszerű keretek között képes lett volna bemutatni az erdőgazdálkodás és elsődleges faipar élenjáró technológiáit, alkalmazható eszközeit, működtetésük ajánlott szervezeti kereteit, ökológiai és ökonómiai összefüggéseit stb.

Az erdőgazdaság ebben az időszakban gazdaságilag igen eredményesen működött. Meggyőződésem azonban, hogy alapítási céljának ezzel szemben egyre kevésbé tudott megfelelni.

A TÁEG néhány fontosabb gazdasági mutatója 1986-1992 közötti időszakban (eFt-ban)

1.sz. táblázat

Megnevezés	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Mérleg szerinti eredmény	15.427	32.264	41.233	52.613	27.516	-14.055	2.600
Nettó árbevétel	230.544	263.523	298.077	386.695	422.843	413.221	409.133
Halmazott termelési érték	296.565	328.840	395.233	508.892	587.105	576.034	550.135
Árbevétel arányos nyereség (%)	6.7	12.2	13.8	13.6	6.5	-3.4	0.6
Foglalkoztatott létszám (fő)	758	694	691	694	668	629	542
Keresetszínvonal (Ft/fő/év)	65.348	75.683	101.832	134.159	173.467	183.252	199.763

A táblázatból kitűnik, hogy a 90-es évek elejétől a gazdasági eredmény is folyamatosan visszaesik. Ennek döntő oka a gazdasági környezet drasztikus változása.

- 1.) A fenyőpiacon a feldolgozási alapanyag és a fűrészáru közötti árolló az alapanyagot vásárlók szempontjából kedvezőtlen irányba erőteljesen kinyílt. A TÁEG 1991. évi vesztesége döntően erre a tényre vezethető vissza. Amint azonban azt az 1992. évi eredmény is mutatja, az erdőgazdaság ezt a problémát lekezelte.
- 2.) Támogatások jogi lehetőségeinek megszűnése azáltal, hogy az erdőgazdaság 1992-től államigazgatás felügyelet alatt álló állami vállalként működik.

A második ponttal kapcsolatban megjegyezném, hogy az új helyzethez igazodó elképzelés a probléma megoldására a feladatfinanszírozás lett volna, ami a közjóléti feladatok esetében megvalósult, az oktatás-kutatás vonatkozásában nem. Véleményem szerint a feladatfinanszírozás - megvalósulás esetén is - csak egy ideiglenes áthidaló megoldást jelenthetett volna. Az elmondottak következtében ma ott tartunk, hogy erdőgazdaságunk bízva a gyakorlati oktatás és a kutatás szervezeti finanszírozási kérdéseinek jövőbeni rendeződésében, saját költségei terhére vállalja ezen feladatok ellátását. Nyilvánvaló azonban, hogy ez az

állapot csak átmeneti lehet, s viszonylag rövid időn belül minden érintett fél számára elfogadható megoldást kell találni.

Az egyik, általunk és az érintett intézmények által egyaránt támogatott megoldás, a *közalapítványi működési forma*. Sajnos ennek jogi *feltételei ma még nem adóttak*. A közalapítványi működés lényege a következő:

- A közalapítványba átadott vagyon tulajdonosi jogai átkerülnek az alapítvány kuratóriumához. A kuratóriumban a vagyon működtetéshez fűződő érdekeik súlyának arányában azok kapnak helyet, akik közvetlenül érdekeltek az alapítványba rendelt vagyon célirányos és eredményes működtetésében. A mi esetünkben szóba kerülő intézmények: Erdészeti és Faipari Egyetem, Erdészeti Tudományos Intézet, Roth Gyula Erdészeti és Faipari Technikum, Fertő-tavi Nemzeti Park, a városi erdők kapcsán a helyi önkormányzat. Alapítványi működés esetén a különböző érdekek egy szervezeti egységben történő integrálásával megoldódna a korábbi időszak legnagyobb problémája.
- A vagyont a kuratórium társasági formában működteti, ahol nem kizárt bizonyos területeken a részleges privatizáció sem. Az oktatás szempontjából ez azért fontos - szemben egy klasszikus tangazdasági működéssel - mert a tanulóknak, hallgatóknak bemutatandó termelési folyamat olyan szervezeti, irányítási közegben zajlik, amivel az iskolapadból kikerülve majdani munkahelyükön találkozni fognak.
- A közös tulajdon pozitívuma, hogy a felek megőrzik önállóságukat, a végeredményben azonban mindnyájan érdekeltek. Így nagy a valószínűsége annak, hogy az oktatási, kutatási intézményekben felhalmozódott szellemi tőke, illetve a gazdálkodó gyakorlati tapasztalata érdekütközés nélkül, a közös cél érdekében ötvöződik.
- Az alapítási célra nemcsak a vagyon működtetéséből származó nyereség használható fel, mint ahogy az a klasszikus értelemben vett alapítványoknál szokásos, hanem az alapítási céloknak alárendelve működik az év folyamán az egész vagyon. Ez annyit jelent, hogy a vagyont működtető gazdasági társaság és az érintett intézmények között - szemben a feladatfinanszírozás kemény piaci viszonyaival - napi munkakapcsolat alakul ki, aminek mind az eredményben, mind pedig a gyakorlati oktatási és a kutatási feladatok színvonalasabb ellátásában meg kell mutatkoznia.

A másik lehetséges megoldás csak a legutóbbi időben, az I. országos erdészgyűlés határozatában foglaltak megismerése után vált ismertté számunkra. Ennek technikailag nagy előnye az előzővel szemben, hogy az FM-en belül megalakuló Országos Erdészeti Hivatal, mint tulajdonos, jogi lehetőséggel bír arra, hogy kimondja a TÁEG jelenlegi vagyonának elsődlegesen gyakorlati oktatási és kutatási célú hasznosítását. Ezzel *feloldhatja a profítékényszer és a tanulmányi jelleg között* a mai napig *megelevő ellentétet*, ami természetesen nem azt jelenti, hogy a Tanulmányi Erdőgazdaságnak a továbbiakban nem kell eredményesen gazdálkodnia. A TÁEG a kezelésében lévő vagyont ebben a rendszerben köteles - meggyőződésem szerint képes is - úgy működtetni, hogy a rá háruló oktatási és kutatási feladatokat állami támogatás nélkül, a korábban már említett, de ez idáig még meg nem valósult, *mintagazdasági szinten megoldja*.

A közlekedés átalakítása

Az átalakítás szükségessége

Abból kiindulva, hogy a közlekedésben az állami beavatkozás, állami szerepvállalás, központi irányítás, tervezés, összehangolt fejlesztés, közösségi költségvállalás stb. számos fejlett tőkés országban is jelentős szerepet játszik, fel lehet tenni a kérdést, hogy ezen a területen is szükség van-e a gazdaság többi részéhez hasonlóan átfogó, teljes körű változtatásra, - ami már rendszerváltásnak nevezhető - vagy csak kisebb reformértékű lépésekre van szükség.

A politikai rendszerváltás időpontjában a közlekedés a következő főbb, a piaci rendszerrel össze nem egyeztethető jellemzőkkel rendelkezett.

a.) *Jelentős mértékű állami tulajdon és részesedés a közúti áruszállítási szolgáltatásokban*

A közúti áru fuvarozást mindenképpen versenyszférának kell tekinteni, ezen a területen a szolgáltatások fajtáját, minőségét, árát a versenyviszonyoknak kell kialakítani, állami közreműködésre nincs szükség. Ezzel szemben Magyarországon az állami tulajdon túlsúlyban volt, párosulva a központi díjszabással, ami a nagyvállalati struktúrában működő állami fuvarozók költségeit tükrözte. A 80-as évek második felében megindult liberalizálás eredményeként már számottevő magánszféra alakult ki ezen a területen, de ez részesedését tekintve még kisebbséget képezett. A nagyvállalati költségre épülő díjszabás igen kedvező helyzetet teremtett a magánszféra számára, a közúti áruszállítás ezért igen vonzó területnek tűnt. Az állami tulajdon súlya ebben a szektorban mindenképpen gyökeres változást igényelt.

b.) *Közúti személy- és áruszállítás összefonódása*

A egyes profilú (áru- és személyszállítás) közúti közlekedési vállalatok tipikusan a szocialista berendezkedésre jellemző képződmények voltak, az ezekben megvalósuló, sokszor rejtett keresztfinanszírozás nem tette lehetővé a tisztánlátást és az áruszállításban szükséges versenyegyenlőséget.

c.) *Kétfajta reguláció a városi tömegközlekedésben*

Az úgynevezett "tanácsi" (önkormányzathoz tartozó) és a miniszteriális városi tömegközlekedés irányítási, felügyeleti szintje különböző volt, a döntési hatáskörök is eltérően voltak meghatározva és különbözött a finanszírozás rendszere is. Tekintettel arra, hogy a kétfajta vállalat ugyanazt a tevékenységet végezte, ezen különbségek elvi alapon nem voltak indokolhatók.

d.) *A vasút és az állam túl erős összefonódása*

A vasút nem tudott önállóan, kereskedelmi szellemben működni, ugyanakkor nem kapta meg azt a szükséges pénzügyi támogatást, ami a versenyképességhez szükséges korszerűsítést lehetővé tette volna. A felsorolt tényezők indokoltá teszik, hogy azt mondjuk, a közlekedésben is nagymértékű, rendszerváltozásnak számító változtatásra volt szükség.

Dilemmák a közlekedési piacgazdaság körül

Afelől nincs kétség, hogy az áruszállítás versenyszféra, annál több kétség merül fel a személyszállítás körül. Egyrészt jogosan állítható, hogy az állami tulajdonban lévő és állami irányítás alatt álló nagy közlekedési vállalatok túlbürokratizáltak, nem vevőorientáltak, költségérzékenységük alacsony és a versenyhelyzet volna az, ami ebben a tekintetben pozitív változást eredményezhetne.

Másrészt lehet úgy is érvelni, hogy a személyszállítás sajátosságai mellett a verseny károkat okozna és a versenyviszonyok bevezetésével a közlekedési ellátottság és színvonal nem javulna, hanem romlana. Ennek az érvelésnek az egyik döntő eleme az, hogy a gyenge forgalmú területek és időszakok közlekedése csak belső keresztfinanszírozással oldható meg, ami azt kívánja, hogy a jól jövedelmező területeken és időszakokban a vállalatnak monopolhelyzetet kell biztosítani. Ezenkívül közlekedés-

szakmai érvek is felhozhatók arra, hogy a kívánatos integrált és egységes közlekedési rendszer, a közlekedési alágazatok, módok és közlekedési eszközök optimális együttműködése versenyalapon nem valósul meg, az csak centralizált tervezéssel érhető el.

A fejlett országok közül az úgynevezett jóléti államokra (Németország, Hollandia, Svédország stb.) inkább jellemző, hogy a piaci viszonyok csak erősen korlátozottan érvényesülnek, Nagy-Britanniában ugyanakkor az autóbusz közlekedésben a magánvállalkozók részvételén alapuló szabad versenyes rendszer került a 80-as években bevezetésre (dereguláció). A brit dereguláció eredményei nem egyértelműen kedvezőek, ugyanakkor egy egész sor államban tettek, illetve terveznek a piaci viszonyok erősítése irányába mutató lépéseket.

Magyarország - a hazai konkrét körülményeket tekintve szerintem helyesen - nem a brit példa követése mellett döntött. A választott megoldás - az erős állami szerep fenntartása - ugyanakkor továbbra is nyitva hagyja azt a kérdést, hogy mi fogja a verseny jótékony hatását pótolni.

A végrehajtott átalakítás

Az elmúlt három év legfontosabb változásai a következőkben foglalhatók össze:

- A közúti áruszállítást szervezetileg leválasztották a személyszállításról, a Volán vállalatok áruszállítási tevékenységüket társaságokba vitték át, amelyekben az állam már csak résztulajdonnal rendelkezik.
- A koncessziós törvénnyel összefüggésben módosításra került a vasúti és a közúti közlekedési törvény is. A módosítás leglényegesebb eleme, hogy azzal a koncesszió intézménye bekerült a magyar közlekedésbe. A koncessziós jogot a helyi közlekedésben az önkormányzat, a helyköziben a Közlekedési Minisztérium gyakorolhatja. A koncessziós rendszer másrészt a most működő vállalatok számára védeltséget biztosít mindaddig, amíg új vállalkozó a - meglehetősen hosszú - koncessziós eljárás során működési lehetőséget nem kap.
- A törvénymódosítás eredményeként a helyi tömegközlekedésben a menetrend-jóváhagyás és a tarifamegállapítás joga az önkormányzatokhoz került, az önkormányzatok feladata egyben a

tarifamegállapítással összefüggésben a szubvenció meghatározása és folyósítása is.

- Megkezdődött a vasút működési rendjének új alapokra helyezése.

A jelenlegi helyzet ellentmondásai, további teendők

a.) A helyi tömegközlekedésben az új szabályozás sem oldotta fel azt az ellentmondást, ami a jogkörüket gyakorló helyi önkormányzat és a minisztériumhoz tartozó, gazdaságilag önálló (január 1. óta részvénytársasági formában működő) Volán-vállalatok egymáshoz való viszonyában fennáll. A helyi és helyközi közlekedést egyaránt végző Volán vállalat gazdasági érdekeit nem mindig mérlegelik kellőképpen az ebben tulajdonképpen érdektelen önkormányzatok. Az önkormányzatok fő érdekelttsége a közlekedési viszonyok javításában és a tarifaemelés fékezésében érhető tetten, emellett a leromlott eszközparkkal, rossz anyagi feltételek mellett dolgozó vállalatok jogos anyagi érdekei háttérbe szorulhatnak. A másik oldalról szemlélve, az önkormányzatok ugyanakkor kiszolgáltatottnak érezhetik magukat a vállalati áremelési törekvésekkel szemben, mivel a vállalatok gazdálkodását befolyásolni nem tudják, sőt, a költségviszonyok áttekintésére sincs igazán módjuk. Ebből az ellentmondásból fakad, hogy több városban törekszik az önkormányzat saját, kizárólag helyi tömegközlekedéssel foglalkozó vállalat létrehozására, általában a Volánnal történő közös alapítás révén. Ezzel a törekvéssel alapvetően két okból sem lehet egyetérteni:

- a saját vállalat védettebb, költségérzékenysége, hatékonysága alacsonyabb, ezt mutatják a tapasztalatok;
- az önálló helyi közlekedési vállalat létrejöttével csökken a városi és a városkörnyéki közlekedés oly kívánatos integrációjának lehetősége.

A megoldás inkább a közlekedés tervezésének és az üzemeltetési funkciónak a szétválasztásában lenne kereshető, aminek eredményeként a vállalkozók a megtervezett közlekedési rendszer egyes részeinek (pl. vonalak) üzemeltetési jogáért versenyeznének. Az üzemeltetésért a várossal kialakított költségtérítést kapnák, ami nem függne az utasoktól származó díjbevételtől. A díjbevétel az önkormányzathoz folyna be,

alapját képezve az egyes üzemeltetőknek szerződés szerint adandó költségterítésnek.

- b.) A helyközi autóbusz-közlekedés döntési szintje nem tekinthető megfelelőnek. A jelenlegi szabályozás szerint valamennyi menetrendi döntéshez a minisztérium jóváhagyása szükséges. Ez túlcentralizált rendszernek tűnik, nem valószínű, hogy az ország távoli részeinek közlekedési igényeit illetően a minisztériumban megfelelő informáltsági szint elérhető.
- c.) A távolsági autóbusz-közlekedésben a verseny lehetőségei korlátozottak, új szereplő a piacra csak akkor léphet, ha a minisztérium által kiírt koncessziós pályázatot elnyeri. A kérdés persze az, hogy ilyen pályázat egyáltalán kiírásra kerül-e. A jelenlegi gyakorlat inkább arra utal, hogy ez csak elméleti lehetőség, új vállalkozás ily módon versenyt nem teremthet. A meglévő vállalkozók (Volán-vállalatok) közötti versenyt pedig nagymértékben korlátozza a még érvényes területi illetékesség elve. Új járatot csak a területileg illetékes vállalat hozzájárulásával közlekedtethet, ami természetesen a versenyt fékező hatással jár.
- d.) A vasút helyzetének rendezése még csak kezdeti stádiumban van. A tervezet szintjén ismertté vált megoldás eredményessége nem tűnik igazán biztosítottnak. A tervezet szerint ugyanis a pálya kezelése nem a vasút feladata lenne, de ezt állami megrendelésre továbbra is a MÁV végezné. Hasonlóan nem különülne el a vonattovábbítás a MÁV szervezetétől, így konkurens vasúti szolgáltatást nyújtó szervezetek létrejöttére kicsi az esély.

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY, POLITOLÓGIA

SZILÁGYI ISTVÁN

Európaizálódás - Maastricht jegyében

Az Európai Unió Maastricht után

Kelet-Közép-Európa és Magyarország számára a rendszerváltás teremtette meg a világgazdaság egyik centrumát alkotó Európai Közösséghez¹ való közeledés és szorosabb kapcsolódás lehetőségét.

Az "Európai Unió" 1992.február 7-én Maastrichtban vázolt menetrendje 1999. január elsejére teszi a közösséget alkotó tizenkét ország gazdasági és pénzügyi egysége végső szakaszának beindulását. A holland kisvárosban aláírt szerződés megerősíti és tovább konkretizálja az 1957-es Római Egyezményben (Az Európai Gazdasági Közösség Alapító Szerződése. In: Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye. 1. Alapintézmények 1992. 33-73.) és az 1986 februárjában Luxemburgban és Hágában elfogadott Egységes Európai Okmányban² (Egységes Európai Okmány. In: Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye. 1. Alapintézmények 1992. 120-133.) vázolt célokat.

A tagállamok az olasz fővárosban meghirdetett "négy szabadság" - az áru, a munkaerő, a szolgáltatások és a tőke - szabad mozgásának biztosítása, valamint a Közösség világgazdasági és világpolitikai súlyának növelése céljából a nemzeti-állami kompetenciák széles köréhez tartozó területeken teszik lehetővé az "egységes intézményi keretek között" megvalósuló integrációs mechanizmusok érvényesülését, érvényesítését.

"A Magas Szerződő Felek - olvashatjuk a Maastrichti dokumentum Közös Rendelkezések A cikkelyében - a jelen szerződéssel létrehozzák az Európai Uniót, amelyet a továbbiakban Uniónak neveznek." (Revista de Instituciones Europeas 1992.1.320.)

A második cím G cikkelyének első bekezdése ezzel összhangban megszünteti az 1957-ben bevezetett és meghonosodott Európai Gazdasági Közösség fogalmát, s azt az Európai Közösség kifejezéssel helyettesíti.

"Jelen szerződés - hangsúlyozza a maastrichti egyezmény - új szakaszt nyit az Európa népeit mind szorosabban összekapcsoló Unió-teremtő folyamatban, amelyben a döntések meghozatala a lehető legközelebb kerül az állampolgárokhoz." (Revista de Instituciones Europeas 1992.1.320.)

A mondat második felében megfogalmazott kitétel nem fordítási hiba vagy félrehallás eredménye. A tizenkettek Maastrichtban az Unió-állampolgárság bevezetése mellett döntöttek.

A felvilágosult, művelt európai polgár eszménye idealizált formában magyar írók alkotásaiban is felbukkant (Márai 1990.). Maastricht esetében azonban másról, az Európai Unió jogvédelmét élvező, a szupranacionális szervezethez tartozó jogalany megjelenéséről van szó. Ez a természetes személy egy meghatározott ország és az Európai Közösség állampolgára is, aki a nemzeti választási rendszerek különbségeinek ellenére (lásd: *Revista de las Cortes Generales* 1985.6.341-416.) szavazataival konstitutív módon hozzájárul nem csupán a helyi, az országos, de az Európai Parlament³ létrehozásához is.

Milyen célokat fogalmaz meg az Unió alkotmányának tekinthető Maastrichti Egyezmény?

A Közös Rendelkezések B.cikkelye öt prioritásról rendelkezik. A dokumentum megfogalmazása szerint "a kiegyensúlyozott és tartós gazdasági és társadalmi fejlődés előmozdításáról, van szó elsősorban a belső határok nélküli térség létrehozásával, a gazdasági és szociális összefogás erősítésével és a hosszú távon egységes valutát is magában foglaló gazdasági és pénzügyi unió megteremtésével".

Az Unió második célja "identitásának nemzetközi szintű megvédése mindenekelőtt közös kül- és biztonságpolitikával, amely hosszabb távon a közös védelmi politika meghatározását is magában foglalja". Harmadikként "az Unió-állampolgárság bevezetésével a tagországok polgárai jogainak és érdekeinek fokozottabb védelmében" állapotok meg. Az alapokmány negyedik célként "az igazságügy és a belügy területén törekszik a szorosabb együttműködés fejlesztésére". Végezetül a tagállamok a közösségi tulajdon megőrzését és továbbfejlesztését hangsúlyozták és állást foglaltak "a jelen szerződésben létrehozott politikai és együttműködési formák ellenőrzésében, a kialakított mechanizmusok és közös intézmények hatékony működése biztosítása céljából". (*Tratado de la Union Europea. Revista de Instituciones Europeas* 1992.1.320.)

A Maastrichti Alapokmány az Uniót a közpolitika területén mindenre kiterjedő általános kompetenciával ruházta fel. Az illetékesség fokának egyes területeken történő részletes szabályozása viszont rendkívül heterogén. Az ebből, valamint a nemzeti szuverenitás elvesztésének félelméből fakadó ellentmondások kezelésére a tagállamok bevezették az

Unió szubszidiaritásának elvét. Eszerint: "Azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos illetékességi körébe, a Közösség a szubszidiaritás elvének megfelelően csak akkor avatkozik be, ha a figyelembe vett célok a tagállamok által megfelelően nem érhetőek el, következésképpen terjedelmük vagy kihatásaik miatt közösségi szinten jobban kezelhetőek". (Tratado de la Union Europea. Revista de Instituciones Europeas 1992.1.323.)

Az Unió jelzett funkcióinak megvalósítását intézményrendszerén keresztül kívánja elérni. A legfontosabb szervezetek az *Európa Parlament*, az *Európa Tanács*, a kormányfők testülete, amely évente legalább kétszer ülésezik, a Miniszterek *Tanácsa* "az Európai Közösség legfőbb döntéshozó szerve" (Fontaine-Malosse 1992:47), a *Bizottság*, "amit Végrehajtó Bizottságnak is neveznek, s amely a közösségi intézményrendszer egyik kulcsszervezete" (Fontaine-Malosse 1992:42), a *Bíróság* és a *Számvevőszék* tekinthetők. A Tanács és a Bizottság munkáját az apparátuson kívül *Gazdasági és Szociális, valamint Regionális Bizottság* segíti. A közös valutapolitika kialakítása céljából a Maastrichti Szerződés a *Központi Bankok Európai Rendszerének* (KBER) kialakításáról, *Európai Központi Bank* és *Európai Befektetési Bank* létrehozásáról is rendelkezik. Már működik az 1990. május 29-én Párizsban felállított *Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank*.

Az Európai Unió gazdasági, szociális, agrár, területkiegyenlítő, kulturális, oktatási, tudományos, fejlesztési, környezetvédelmi célkitűzései megvalósításában nagy szerepet játszanak a különböző alapok. Az *Európai Regionális Fejlesztési Alap (FEDER)*, az *Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciális Alap (FEOGA)*, és az *Európai Szociális Alap (FSE)*. E három szervezet rendelkezésére álló elosztható pénzüsszeg az 1987-es 7 milliárd 233 millió ECU-ról 1993-ra 14 milliárd 466 millió ECU-re nőtt. A summát az Európai Közösség Reformbizottsága által 1989-ben megállapított öt fő cél érdekében használják fel.

A jelzett prioritások:

- 1.) A kevésbé fejlett régiók fejlesztése és strukturális beillesztése;
- 2.) A iparilag lemaradó régiók felzárkóztatása;
- 3.) A munkanélküliség elleni hosszú távú küzdelem és a fiatalok átképzése;
- 4.) Az agrárstruktúrák adaptációja;
- 5.) A falusi zónák fejlesztése.

Magától értetődő módon a felsorolt alapok nyolcvan százalékát Görögország, Portugália, Írország, Dél-Olaszország, Korzika, a tengerentúli francia területek és Spanyolország kapta, kapja. Hispánia esetében a FEDER, a FEOGA és a FSE révén 1991-ben folyósított összeg meghaladta a hárommilliárd ECU-t (Europa: Un Orden Jurídico para un fin politico 1992:27).

Az egységes (Nyugat-)Európa Victor Hugo által 1849-ben megfogalmazott álma a Maastrichti Egyezmény aláírásával megvalósulásához közeledik. A tagállamok azonban tisztában vannak e folyamat nehézségeivel is. Ezért a szerződést aláíró felek az 1996-os évet határozták meg olyan időpontként, amikor egy újabb kormánykonferencia keretében több területen átfogóan felülvizsgálják az eddig megtett utat, helyzetfelmérést készítenek a gazdasági és valutaunió állapotáról az integráció utolsó szakaszának kezdetére, s áttekintik a közös védelmi politika kérdéskörét is.

A kilencvenes évek második felére tervezik a közösség néhány EFTA-országgal (Ausztria, Málta, Svédország) történő kibővítését és a döntést Magyarország, Csehország, Lengyelország és Szlovákia felvételével kapcsolatos tárgyalások beindításáról.

Az európaizálódás fogalma és feltételrendszere

Magyarország történelmének utolsó százötven évét a gazdasági-társadalmi-politikai struktúrák átalakításának, az elmaradottság leküzdésének, Európa fejlett térségeihez való felzárkózásnak a problémája jellemzi. Három sikertelen modernizációs kísérlet (Ránki: Világosság 1987.10.611-621.) után a kilencvenes évek nehezedő feltételrendszere kínál újabb esélyt a centrumországok külső köréhez való csatlakozásra. Az adaptív struktúrák kialakításának igénye és vágya a rendszerváltozás és rendszerváltás időszakában a Kárpát-medencében és környékén az *"európaizálódás" paradigmában öltött testet.*

Hazai elméleti előzményei a nyolcvanas években előtérbe került modernizációs megközelítésekhez nyúlnak vissza. Sarokpontjai (külső mintakövetés" westernizáció; easternizáció; adaptáció; unilinearitás; centrum; periféria; félperiféria; szerves-szervetlen fejlődés stb.) is akkor kristályosodtak ki.

Megítélésünk szerint az európaizálódás fogalmában a nyugat-európai centrumhoz való közelítés, csatlakozás, illeszkedés önálló modellje

keresésének és kialakításának igénye, szándéka sűrűsödik össze, a fejlettség és a modernség színvonalára, egyben összekapcsolódása jut kifejezésre. Nem a társadalomtudományokban gyorsan meghonosodott kategória hibája, hogy a magyar politikai színvonal különböző mezőin elhelyezkedő és felvonuló közszereplők (személyek, pártok, szervezetek) ellentétes tartalmakat hordozó kedvenc hivatkozási pontjává vált.

Az európaizálódás - felfogásunk szerint - a pluralista demokratikus politikai, társadalmi berendezkedés és a szociális piacgazdaság értékrendszerének és gyakorlatának elfogadását, az annak kialakítására irányuló törekvést, a nyugat-európai régióhoz való szerves csatlakozást, illeszkedést jelenti. Az európaizálódás történelmi körülmények által meghatározott folyamat és eredmény egyszerre. Hasznosítja más államok átvehető tapasztalatait és megoldásait, de kizárja a mechanikus külső mintakövetés westernizációban és easternizációban megnyilvánuló eseteit. Ez ellentétben áll az Európai Unió törekvéseivel is.

A Maastrichti Egyezmény ugyanis fenntartotta az Európai Gazdasági Közösség Alapító Szerződésének az Egységes Európai Okmány által módosított 237. paragrafusban megfogalmazott felvételi feltételeit. Ez két formális elemhez - a jelölt állam európaiságához és az Uniót alkotók egyhangúan hozott döntéséhez - köti a kérelem teljesítését. "Bármely európai állam kérheti felvételét a Közösségbe - olvashatjuk. Kérelmét a Tanácshoz kell benyújtania, amely - a Bizottság meghallgatását, illetve az Európai Parlament abszolút többségű határozatán alapuló hozzájárulást követően - egyhangú határozatban dönt.

A felvétel feltételeit és az e szerződésben szükségessé váló módosításokat a tagállamok és a kérelmező ország közötti egyezmény szabályozza. Az egyezményt minden szerződő államnak az alkotmányjogi előírásai szerint ratifikálnia kell." (Az Európai Gazdasági Közösség Alapító Szerződése In: Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye. 1. Alapítványok, 1992:71)

Az idézett paragrafus második mondata azonban már lényeges tartalmi kérdéseket vet fel. "Kétséget kizáróan léteznek bizonyos magától értetődő kritériumok, melyek egyértelműen meghatározzák egy harmadik ország lehetséges választását" - fogalmaznak "Az európai intézmények" című könyv szerzői. Álláspontjuk szerint ilyenek tekinthetők "a politikai intézmények demokratikus és pluralista jellege, a közösségi szabályok

összessége felvállalásának képessége és az alapító szerződésben meghatározott fő célok elfogadása." (Fontaine-Malosse:1992:15)

A csatlakozási szerződés ratifikálása után az új tagállamnak egy öttől tíz évig terjedő átmeneti periódussal kell számolnia. Ezalatt alakítják ki, teremtik meg a teljes körű gazdasági és szociális adaptáció feltételeit.

Az Európai Közösség Nagy-Britanniával, Írországgal és Dániával 1972 novemberében írta alá a csatlakozási egyezményt. Számukra 1973. január elsején kezdődött az ötéves átmenet időszaka. A tizedik tag, Görögország négyesztendőes illeszkedési periódussal számolt. Spanyolország és Portugália 1977 júliusában, illetve márciusában jelentkezett a közösségbe. Gazdaságuk illeszkedési problémái és Franciaország fenntartásai miatt csaknem tízéves várakozás után, 1986-ban lehettek tagjai az Uniónak. Törökország 1987 áprilisában nyújtotta be csatlakozási kérelmét. A Bizottság azonban fenntartásait hangoztatta Ankarával szemben. Ausztria és Málta is kinyilvánította csatlakozási szándékát. 1990-ben, a rendszerváltozás és az átmenet beindulásakor a közép-európai államok is bejelentették integrációs igényüket.

Időközben Dániában 1992-ben népszavazás döntött a maastrichti szerződés elutasításáról. Ezzel szemben a nemzeti szuverenitás önkéntes korlátozásáról megtartott referendum csekély többségű győzelmet aratott Franciaországban.

Az 1951-ben az Európai Szén- és Acélközösség létrehozásával beindult folyamatok 1993-ra egy 2.368.150 km² kiterjedésű, 344 millió lakost számláló, a világkereskedelemből 40 %-kal részesedő, a növekedés nehézségeivel küzdő, de erősödő Európai Uniót eredményeztek.

Továbbra is nyitott marad azonban a kérdés: Maastricht egységesülő Nyugat-Európát és félperifériális, leszakadó Kelet-Közép-Európát jelent-e? Csupán egy dolog látszik biztosnak: a remélhetően negyedik és a siker lehetőségével kecsegtető modernizációs kísérlet küszöbén álló Magyarországnak évtizednél is több időre van szüksége az Európai Unió teljes jogú tagságához.

Jegyzetek

1. Az Európai Közösség összefoglaló néven az 1951-ben létrejött Európai Szén- és Acélközösséget, az 1957-ben alapított Európai Atomenergia Közösséget és a szintén 1957-ben a Római Szerződéssel megteremtett Európai Gazdasági Közösséget értik.
2. A magyar nyelvű szakirodalomban elterjedt Egységes Európai Okmány helyett megfontolandónak tartjuk az Európai Egységokmány kifejezés használatát.
3. Az Európai Parlamentnek 518 tagja van. Képviselőit általános, közvetlen és titkos választójog alapján az adott országban érvényes rendszer szerint delegálják. 1993 elejéig három (1979 július; 1984 június; 1989 június) Európa Parlamenti választást tartottak. A mandátumok száma az országok nagyságától függ. Franciaország, Németország, Olaszország és az Egyesült Királyság 81 képviselői hellyel rendelkezik. 60 mandátumot mondhat magáénak Spanyolország, 25-öt Hollandia, 24-et Belgium, Görögország és Portugália, 16-ot Dánia, 15-öt Írország és 6-ot Luxemburg. Németország egységének megteremtése óta a volt NDK-t alkotó keleti területek 18 megfigyelőt küldhetnek az Európai Parlamentbe.

Hivatkozások

Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye. I. Alapintézmények. Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. Budapest, 1992.

Európa: Un orden jurídico para un fin político. Fundación Cánovas del Castillo. Madrid, 1992.

Pascal Fontaine - Henri Malosse: Las Instituciones Europeas. Ediciones RIALP, S.A. Madrid, 1992.

Márai Sándor: Egy polgár vallomásai I-II. Akadémia és Helikon Kiadó, Budapest, 1990.

Ránki György: A magyarországi modernizáció történetéhez. Világosság, 1987.10. 611-621.o.

José Luis Ruiz-Navarro Pinar: El Parlamento Europeo: sistemas electorales de los diez y alternativas de la futura Ley Electoral Española. Revista de las Cortes Generales 1985.6.sz. 341-416.o.

Tratado de la Union Europea. Revista de Instituciones Europeas 1992.1. 319-437.o

A gazdasági - társadalmi átalakulás jellemzői és az általa kiváltott társadalmi konfliktusok természete

Az embereket elsődlegesen létkérdéseik foglalkoztatják: a gazdaság és az általa létrehozott életszínvonal.

Történelmileg vizsgálva, a mai állapotok kialakulásához vezető folyamat közel 3 évtizedes tendencia menetében érzékelhető világosan. *A 60-as években volt egy igen kedvező irányú fellendülés, ami a gazdaságirányítási reform előkészítéséhez és bevezetéséhez, a termelészövetkezeti mozgalom magyar útjának, továbbá a "magyar modellnek" nevezett állapotokhoz kapcsolódott és azt az érzést keltette: Magyarországon lehet élni, van áru az üzletekben, lehet világot látni, a diktatúra puhává szelídült.*

1972 táján a társadalom gazdasági fejlődése - a mezőgazdaságot kivéve - megtorpant és lassú hanyatlásnak indult. A gazdasági nehézségek érezhetővé váltak. Csökkent az emberek szabadideje, a korábban megszokott életnívó fenntartásához másodállásokat, különmunkákat kellett vállalniuk. A középrétegek, az úgynevezett "középosztály" helyzete az évek során fokozatosan romlott. Növekedett a veszélyeztetett helyzetűek száma és aránya.

A magyar fejlődés jellegzetessége, hogy az MSZMP által irányított reformfolyamatok hatására a "létező szocializmus" rendszerében rejlő lehetőségeket hasznosította. A 80-as évek közepére azonban végleg kiderült: a sokszor ellentmondásos folyamatok nem képesek az ország modernizációját megoldani, a gazdasági fejlődést biztosítani, ezért *rendszerváltásra van szükség.*

A lakosság döntő többségének a Kádár-rendszerhez való viszonyát az határozta meg, hogy milyen életszínvonalat tud biztosítani. Minthogy a már elért életszínvonal nem volt tartható, hanem évről évre romlott, a tömegek megvonták a rendszertől a támogatást, elfordultak tőle, a kapitalista útban reménykedtek.

Az 1990. tavaszi választásokkal kiépülő, demokratizálódó politikai rendszer azonban nem hozott kedvező gazdasági fordulatot, hanem a hanyatlás tovább folytatódott, sőt még fel is gyorsult.

Az emberek vágyai - melyeket rövid időn belül elérhetőnek hittek -, nem valósultak meg. Nem jött el az a világ - s hosszabb távon sem látszik realizálódni a remény -, hogy az embereket képességeik és munkájuk alapján értékeli. Igen nagy a veszélyeztetett helyzetűek száma. Rájuk az a jellemző, hogy nincs kialakult életvitelük, sem értékrendjük.

Ennek - a létviszonyok romlásán túl - az a negatív hatása, hogy jelenleg az utóbbi évtizedekhez képest a társadalom labilisabb, bizonytalanabb, ily módon védtelenebb a diktatúrákkal szemben.

A mai magyarországi helyzet mégis kedvezőbb a közép-kelet-európai régió más országaihoz képest, ami nagyrészt annak köszönhető, hogy a gazdasági rendszerváltás már jóval az Antall-kormány színre lépése előtt megindult. A Világbank magyar ügyeinek szakértője, V.N.Rajagopalan véleménye szerint "Magyarország volt az első, amely piacorientált reformokkal kísérletezett. Ezek az előzmények - a korabeli politikai és gazdasági korlátok ellenére - előkészítették a talajt, hogy a rendszerváltás után az ország az átalakulás első vonalába kerülhessen... Ebben van érdeme az előző kormánynak is, amely a demokratikus átmenet útját egyengette és közrejátszik az a szerencsés körülmény is, hogy az ország etnikailag szinte homogén." (Rajagopalan, 1992.)

Amögött például, hogy nálunk a fogyasztói árak 1991-ben "csak" 35 %-kal, 1992-ben 23 %-kal emelkedtek, egy 1968 óta folyamatosan tartó állandó árszint- és arány-kiigazítás húzódik meg. 1968-hoz képest a fogyasztói árszínvonal-növekedés 1991. végéig a magyar gazdaságban is megközelítette a 600 százalékot. A KGST-ből is - fölismerve annak hátrányos hatásait - már 1987-ben megkezdtük a kiaraszolást. A külföldi tőke is azért kedvelt leginkább bennünket, mert a sorozatos reformok révén itt haladt leginkább előre az áru-, tőke- és munkaerőpiac intézményeinek kiépülése és szellemének elsajátítása. (Petschnig Mária Zita 1992.)

Az 1990. márciusi és áprilisi választások legitimálták a rendszerváltást. A választók a múlt ellen szavaztak és csak másodlagosan voksoltak azok mellett, akiktől mást, jobbat vártak, döntően az életszínvonal tekintetében.

Amikor a tömegek a *demokráciára* szavaztak, arra vágytak, hogy szabad és jól működő országban éljenek, ahol létük biztonsága annak

ellenére sem kerül veszélybe, hogy a szabadság nem csak az érvényesülés, hanem a lecsúszás lehetőségét is jelentheti. Ez utóbbi lehetőségre a legtöbben egyáltalán nem is gondoltak, hiszen a kapitalizmus iránt illúziók voltak; azt hitték: az egyszerre a demokrácia, a szabadság, a jólét és a szociális biztonság világa.

Az egyértelmű, hogy a piacgazdaságra való teljes átmenetnek az eredeti tőkefelhalmozásnak, a tulajdonviszonyok alapvető megváltoztatásának végbe kell mennie. Azonban a rendszerváltásnak elkerülhetetlenül *sok vesztese van már ma is*, félő, hogyha a gazdasági-társadalmi-szociális folyamatok a jelenben elindult úton haladnak, - belátható időn belül - a társadalom többségének nem lesznek megfelelő életesélyei.

A Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézetének adatai szerint a rendszerváltást megelőzően az országban létezett egy igen szűk és rejtőzködő *gazdag* réteg. Ugyancsak szűk réteg tartozott a *szegények* közé (15 %). Együttesen mintegy 20 %-ot tettek ki.

A társadalom többi része (80 %) a *középosztály* különböző csoportjaiba tartozott. A *felső* középosztály jellemzői voltak a következők: jó lakás, biztos állás, gyermekeik gondtalan iskoláztatása, a művelődési igények színvonalas kielégítése. Rendelkeztek egy Ladával és értékes hétvégi telekkel. Az *alsó* középosztály kondícióihoz tartozott az elfogadható nagyságú és berendezettségű lakás, egy Trabant vagy Wartburg, a gond nélküli étkezés. Állampolgári jogon járt a betegségi ellátás és a nyugdíj biztonsága, nem okozott gondot gyermekeik középfokú oktatása. (Ékes Ildikó, 1993:14.)

A rendszerváltás nagy reményeket keltett. Az 1990-ben hatalomra került koalíciós pártok sokat ígértek, mert maguk is meg voltak győződve arról, hogy az átalakulás gyors és kevésbé fájdalmas lesz.

A társadalomban 3 év alatt erőteljes polarizálódás ment végbe. A *jómódúak* körébe tartozik a lakosság mintegy 10 %-a. Köztük található a nagyon gazdagok, a százmilliókkal, sőt milliárdokkal rendelkezők szűk csoportja. A *jómódúak* nagy részét az egykori középosztály meggazdagodott, sikeres rétege alkotja.

A másik póluson a *szegények* egyre szélesedő csoportjai állnak. 3 évvel a rendszerváltás kezdete óta arányuk 15 %-ról minegy 35 %-ra duzzadt.

A széles értelemben vett *középosztály* mára már 80 %-ról 50-55 %-ra csökkent. A kedvezőtlen folyamat tovább tart. A munkanélküliség a vártnál jobban növekszik, emelkedik a csődök száma, megingott több

bank. Az infláció mérséklődésében annak van fontos szerepe, hogy csökken az életszínvonal, romlik a vásárlóerő, azaz a kereslet-kínálat piaci viszonyai között nincs árfelhajtó hatása. Nem sikerült megtartani sem a családi pótlék, sem a nyugdíjak értékállóságát. Mindez tovább rontja a gyerekes családok és nyugdíjasok társadalmi helyzetét és életesélyeit. Közben egyre többen lesznek azok, akik már nem kapnak munkanélküli járadékot, de valamiből élniök kell. Az emberi munka egyre értéktelenebbé válik, mert mind többen lesznek, akik feketén, egyre kevesebért vállalnak el bármilyen munkát. A még nem kilátástalan, de egyre romló helyzetbe kerülők, *a lecsúszástól rettegők* azok, akik politikailag a leginkább frusztráltak, a legagresszívebbek.

Ilyen körülmények között természetes, hogy a társadalom érdeklődésének homlokterében a gazdasági-szociális kérdések állnak.

A gazdasági stratégiával nem rendelkező kormány első gazdasági lépéseit viszont *politikai megfontolások vezérelték*.

A kormány számára sajnos ma sem evidencia, hogy a magyar gazdaság a gazdasági élet szereplőiből áll, s nem politikusokból. Az igazi gond, hogy *a kormány nem rendelkezik egységes gazdasági koncepcióval és társadalmi kapcsolatrendszerrel sem*.

Objektíve is nehézséget jelent az, hogy Magyarországon *egyszerre kell megoldani a demokratizálás és a szociális piacgazdaság kiépítésének feladatait*. E bonyolult kérdéskomplexum megoldása során nem lehet a nemzeti, magyar érdekek szolgálatát és az európai modernizációs feladatokat szétválasztani vagy egymással szembeállítani.

E tennivalók megoldása és egész társadalmat próbára tevő feladat. Ezért van az, hogy *a társadalmi válságtípusok összetorlódása soha nem látott feszültségeket és indulatokat provokál a politikai életben és a társadalomban egyaránt*.

Igen érzékletes, *hogyan éli meg a magyar lakosság a nagy társadalmi átalakulást*. Erre szemléletes választ kapunk a Eurobarométer elnevezésű, az Európai Közösség döntése alapján a közép- és kelet-európai térség 18 országában lefolytatott közvélemény-kutatásból. A vizsgálatot a londoni Gallup Intézet és a budapesti Modus Kft végezte 1992 októberében és decemberében. A felmérésekből csak a magyar vonatkoztatásokra térhetünk ki, s abból is csak konferenciánk témakörét érintő viszonylatokra. Arra a kérdésre: "Érzése szerint az Ön országában a dolgok általában jó vagy rossz irányban haladnak?", kiderül, hogy a

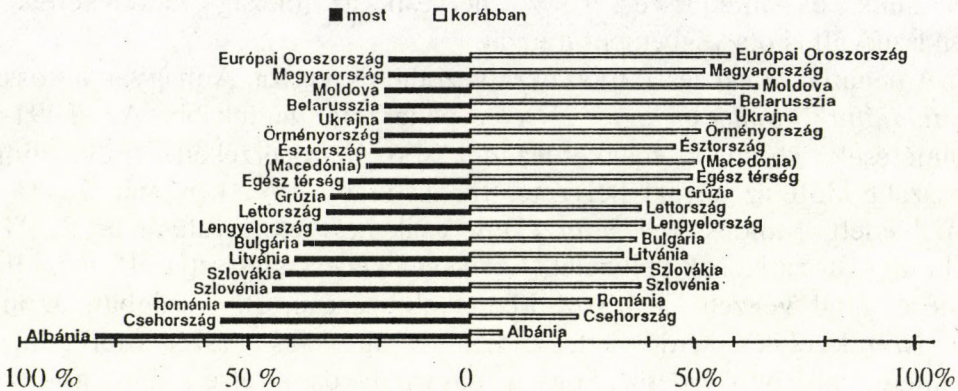
magyar lakosság több, mint 2/3-a, 67 %-a úgy véli, rossz irányban haladunk és mindössze 20 % helyesli az ország fejlődésének a rendszerváltás óta végbement irányát.

A negatív vélekedések több okra vezethetők vissza. A magyar lakosság *családjának romló anyagi helyzetét* panaszolja leginkább. Az 1991-es felmérések során a megkérdezettek 66 %-a érzékelté úgy, hogy rosszabbodott az anyagi helyzete. Ez az arány 1992-ben már 71 %-ra emelkedett. Mindössze 4 % érzékelté csak helyzete javulását és 25 %-a tekinti változatlanak helyzetét. Ezt a vélekedést támasztja alá a Gallup Intézet által végzett Health of Planet elnevezésű, 30 országban azonos módszerekkel és kérdőívvel, a felnőtt lakosság egészségét reprezentáló felmérés is. Ebből kiderül, hogy a magyar lakosság első számú gondnak ítélte a magas megélhetési költségeket, az ezt követő másik komoly problémának a bűnözés súlyos állapotát említette.

A *közvetlen jövő kilátásait* családja anyagi helyzetének javulására 13 % prognosztizálta kedvezőnek. A többség (57 %) romló élethelyzetre számít 1993-ban is. 27 % a stagnálást tekinti valósnak. Az élethelyzet megítélésében az egész régióban a magyar lakosság a leginkább elégedetlen.

A magyar lakosság - a megkérdezettek szerint - úgy vélekedik, hogy saját helyzete a jelenlegi politikai rendszerben rosszabb, mint az előzőben volt. Ez a véleménye 53 százalékuknak és mindössze 18 százalékuk véli úgy, hogy helyzete az új rendszerben jobb lett. E véleménnyel 18 ország közül a 17.helyen állunk az elégedettségi mutatót illetően.

POLITIKAI RENDSZER - MOST JOBB VAGY KORÁBBAN VOLT JOBB?

(Forrás: Eurobarometer/Gallup/Modus - 1992.)

A magyar közvélemény politikai érettségét mutatja, hogy bár pontosan tudja: a piacgazdaságra való átmenet árát a kisemberek fizetik meg, miközben a gazdaság a recesszió-depresszió állapotában van, s ebből adódóan a társadalom növekvő része jutott már el a tűréshatár küszöbéig, mégsem akar "visszarendeződést". Ugyanakkor a piacgazdasághoz fűződő naiv illúziók jelentősen visszaszorultak. Ezt az is jelzi, hogy az 1990 novemberi vizsgálathoz képest (Bruszt-Simon, 1992:POLITIKAI 83.) az akkori 78 százalékkal szemben 1992 őszén 56 százalék nyilatkozott a piacgazdaság hívének. Ezalatt a piacgazdaságot ellenzők nagyságrendje is csökkent. A korábbi 22 százalékkal szemben 1992 őszén már csak 17 százalék ítélte el a kapitalizmus bevezetését, mint a jövő gazdasági rendszerét. A lakosság többsége tehát továbbra is a piacgazdaság híve.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyar társadalom nagyobbik fele - az átmeneti állapotok sok keserű tapasztalata ellenére is - egyetért a rendszerváltással, hiszen a társadalmi tulajdon dominanciáján alapuló gazdasági modell fejlődésképtelennek bizonyult. A kapitalizmusban előbb-utóbb kibontakozó dinamizmust lát, s arra törekszik, hogy lenyesegeesse vadhajtságait; szociálisan megalapozott versenytársadalomban kíván élni.

HIVATKOZÁSOK

Bragyova András 1992. Az igazságtétel legalitása. Magyar Tudomány 1992.2.sz.

Bruszt László-Simon János 1992. A Nagy Átalakulás. Elméleti megközelítések és állampolgári vélemények a demokráciáról és a kapitalizmusról. Politikatudományi Szemle 1992.1.sz. 75-98.

Ékes Ildikó 1993. Zsugorodó középosztály trabanttanul. Népszabadság, 1993.jan.29.

Health of the Planet 1992. A Gallup Intézet felmérésének tanulságai. Magyar Hírlap 1993.febr.23.

Lengyel László 1992. Berendezkedés 2000. 1992. jún.3-13.

Petsching Mária Zita 1992. Mérlegen az 1991-es év. Napló 1992. febr.28.

Rajagopalan, V.N. nyilatkozata Serény Péternek. A Világbanktól jó osztályzatot kaptunk. Népszabadság, 1992.máj.23.

Értelmiségi elképzelések és a gazdasági rendszerváltás

Az értelmiség viszonya a Kádár-rendszerhez

Még 1988-ban, a Demokrata Fórum, egyik Jurtaszínház-beli vitáján Kis János kemény szavakkal illette *a magyar értelmiséget*. Mondván - *tisztelet a kevés kivételnek - beleépült, belerohadt a Kádár-rendszerbe*. Olyannyira, hogy még 1968 Csehszlovákiája sem döböntette rá a valódi helyzetére és éppen csak valamivel előbb ébredt, mint maga a nép.

E helyzet és önmagunk ismeretében könnyedén aligha lehet átsiklani e szemrehányás fölött, melyből - ha elfogadjuk - lényeges következtetésekre juthatunk e mai, e "második kiegyezés" korunkat illetően.

E "*kádári alku*" lehetséges okainak taglalása most nem lehet a feladatunk. A magyar értelmiséginek az elmúlt rendszerhez való (például a lengyel értelmiségi magatartástól némileg elütő) konform viszonyát magyarázhatja - más mellett - az 1956-os forradalom brutális leverése és forradalom utáni kegyetlen represszió, megfélemlítés. "Hiába minden, az oroszok itt vannak, nincs értelme, úgysem sikerülhet. Láttuk mi történt, Jalta él, Nyugat ismét megcsalt, elhagyott bennünket, a szomszédaink pedig reánk úszulhatnak: nincs mit tenni, - pestiesen szólva - ez van" - vont le a lelki kiegyezés felé vezető útján 1956 egyik szomorú tanulságát a kor magyarja. "Szeretem - nem szeretem, ez van, ezt kell elfogadni." - gondolta, akár az ősei is 1848-49 után.

A megtipratás, gerinctörés után aztán már könnyű volt kiegyezni a kádári megpuhuló "ahhoz képest" szocializmussal, amely "ahhoz képest", hogy a többi milyen, tényleg elfogadhatóbb volt - "a legvidámabb barakk" - bár végül is nagy árat fizettünk-fizetünk mindezért. (Megjegyzem, *a Sors, a sorsunk, a történelem csele, fintora, hogy most itt egy másik, de lényegében ismét "ahhoz képest"-rendszer van, "ahhoz képest-ország"*. Bár aligha lehetünk annyira igényesek, itt Kelet-Közép-Európában, ahol Esterházy szerint a gerincek mindig puhák és a WC-papír kemény.)

A magyar értelmiségi - ha már '56 után itt maradt - *csekély kivétellel beépült a rendszerbe*, elfogadva - akár a történelmi passzív rezisztencia

alapján - tolerálta, vagy aktív résztvevőként. Pár tucat, legfeljebb száz fő azok száma, akik a hatvanas és a hetvenes években, a nyolcvanas évek elején cselekvőleg is szembefordultak a pártállammal, a Kádár-érával.

Megállapíthatjuk: Magyarországon '56 után *csak szűk értelmiségi csoportok politizáltak az államszocialista rendszer megváltoztatása, a politikai demokrácia megteremtése igényével.*

Vázlatos jellemzésükül: kis létszámú ellenzéki értelmiség publikál az illegális sajtóban (Beszélő), vagy Nyugaton (Szabad Európa). A honi ellenzék '56 forradalmában, annak törekvéseiben találta meg a maga előképét, törekvései eredőjét, az eredendően különböző ellenzéki irányzatok a konszenzust.

Valamint az úgynevezett "demokratikus ellenzék"-re a rendszerkritika volt a jellemző, a politikai küzdelmei fókuszában a pártállami diktatúra elleni fellépést, a politikai szabadság kivívását és a jogállam megteremtésének igényét állította.

Ezért értelemszerűen kevesebb figyelmet fordított a gazdasági vonatkozásokra, megállapítva, hogy a szovjet mintájú tervutasításos centralizált-bürokratizált gazdálkodást föl kell hogy váltsa a magántulajdonú (vegyes tulajdonú) piacgazdaság.

A rendszerváltozás sodrában

A magyar értelmiség jelentősebb csoportjai *már csak akkor aktivizálódtak, amikor a világpolitikában beállott változások - áttrendeződések, megegyezések - és a gorbacsovi reformpolitika Kelet-Közép-Európában korszakos változásokat indukáltak: 1987-88-ban.* Ekkorra már megjelenik az a két alapvető irányzat is, az a két értelmiségi csoportosulás, amely - nem előzmények nélkül - megfogalmazza a jövőendő Magyarország - az egymástól több vonatkozásban eltérő - felzárkózási stratégiáját, modernizációs programját. Hangsúlyozzuk, itt két - előképekkel is bíró - modernizációs elképzelés vitázik a magyar polgárosodás követendő útjáról, nem jelezve most egyéb (kulturális, szokásbeli, hagyománybeli, ízlésbeli) eltéréseket.

A magyar modernizáció (felzárkózás, polgárosodás) *liberális* alternatíváját az úgynevezett "demokratikus ellenzék" fogalmazza meg. Elképzeléseikkel a 80-as évek úgynevezett szamizdat-irodalmában

szembesülhetünk, majd nézeteik koherens összefoglalását adja 1989-ből a Szabad Demokraták Szövetsége programja (1).

A markáns liberális program célja a békés rendszerváltozás, mivel "a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia és a magántulajdonra épülő, a tulajdonformák szabadságát biztosító rendszer megteremtéséhez nem elegendő a jelenlegi viszonyok "megújítása".

Az "Elvi Nyilatkozat" összefoglalja az SZDSZ vállalt szellemi előzményét, örökségét, hivatkozási alapját. A magyar reformkor, Széchenyi, Kossuth, Eötvös József szellemi öröksége. A magyar liberalizmus, "mely korlátozni akarja az állam hatalmát a társadalommal szemben, meg akarja szüntetni az emberi személyiség kiszolgáltatottságát, meg kívánja valósítani a gazdasági élet önelvűségét." A századelő polgári radikalizmusa, Jászi Oszkár és társai szellemi öröksége. Az európai és a magyar szociáldemokrácia, "mely először talált hatékony politikai eszközöket, hogy a szegény embert megvédje a kizsákmányolástól, tudatosítva jogát a jólétre..."

A két háború közötti népi mozgalom Bibó István és Szabó Zoltán szellemi öröksége. Az 1953-1956 közötti pártellenzék és legjelentősebb képviselője, Nagy Imre öröksége. Örökösei a Charta '77 mozgalom törekvéseinek is a demokráciáért vívott küzdelemben.

Jellemző és érthető, hogy az SZDSZ - e kezdeti formálódó helykereső időszakban - törekedett minél szélesebb szellemi tartományt magához kötni.

A rendszer van válságban, ez azt jelenti, hogy a társadalom egészének és részterületeinek integrációs mechanizmusa működésképtelen. Ezért új integrációs mechanizmust kell létrehozni a gazdálkodás, a szociális biztonság, a kulturális és a politikai értékek szférájában egyaránt - szögezik le.

Az emberi tevékenységek összemérésének területe a piac. Annak megfelelő társadalomszerveződés központi értéke az esélyegyenlőségre épülő verseny. Ennek feltétele a monopolhelyzetek kiküszöbölése és az, hogy a társadalom minden intézménye megjelenjen a piacon is. (Különben a piac szegmentálódik és a társadalom integrálását hatalmi mechanizmusok veszik át.) Ha nem alakítunk megfelelő új intézményeket és szervezeteket, a jelenlegiekkel a piacon is csak a meglévő hatalmi szerkezetet és szegregációt konzerválhatjuk.

Az anyagi értékek megteremtésének, forgalmának és felhasználásának szférája a *gazdálkodás*, melyhez piackonform eszközökkel kell kapcsolódnia.

A *szociális biztonság* feltétele az ember civilizált létezéséhez való jogának. E nélkül egy társadalom menthetetlenül szembenálló csoportokra esne szét és a gazdálkodásban a piac feltételei tiszta lelkiismerettel nem lennének érvényesíthetők. Így lehet az emberek gazdasági-társadalmi szerepvállalását segíteni, a gazdálkodás versenyében alulmaradók esélyeit megújítani.

Az emberi szuverenitás, a méltóság, a másság és a másik ember tisztelete, vagyis a tolerancia lehet csak a *kulturális* és a *politikai* szféra meghatározó értéke. Ez biztosítja, hogy a konszenzus és ne a hatalmi kényszer legyen a társadalmi integráció mozgatója.

Mindez az alapértékeiben egységes Európa választását jelenti nekünk és a kelet-közép-európai régióknak.

Alapvető, hogy e régió nagy történelmi pillanatait az jelentette, amikor az Európához (Nyugat-Európához) való felzárkózás itt politikai programmá vált. Közép-Európa mint kulturális egység tradíció, ám mint politikai egység megvalósulatlan és gazdasági egységként is csak bizonyos részei funkcionáltak. Az elmúlt évtizedekben az egyik fele Nyugat-Európával lépett frigyre, a másik (a miénk) pedig Európát kerülő útra kényszerült.

Kelet-Közép-Európa ma kihordatlan politikai konfliktusokkal terhes... ám jövőnk mint szabad polgároknak csak egy tágas, demokratikus Európában lehet.

Az SZDSZ programját meghatározó értelmiségi elit - bár vállalja a két háború közötti népi mozgalom örökséget - vállalva annak társadalomkritikáját, plebejus demokratizmusát - elveti a mozgalom talaján kisarjadt *"harmadik utas"* társadalmi-gazdasági elképzeléseket - azt illúzióknak és eredendően zsákutcának minősítve. Szerintük a magántulajdonon, a parlamenti demokrácián alapuló modern társadalmak nagyon messze távolodtak a múlt századi kapitalizmustól, amelynek tagadásából a szocializmus marxi illúziója keletkezett. E kettő elutasításából született meg a "harmadik út" reménye... Az az *ábránd*, hogy Európa közepén egy másfajta szocializmus is megvalósítható, mint "Keleten". "Nem osztjuk a népi mozgalom utópiáját, a "kapitalizmus" és a "szocializmus" ellentmondásait egyszerre meghaladó "Kert-

Magyarország" megteremthetőségéről, mert nem létezik a piaci és a bürokratikus integrációt egyaránt helyettesíteni tudó társadalom- és gazdaságkoordináló módszer."

A liberális konklúzió, hogy a régió és azon belül Magyarország reális modernizációs programja csak a magántulajdonon alapuló modern piacgazdaság kiépülésével történhet, az átmenetiségből eredő összes nehézség, nyűg vállalásával. Megállapítva, biztatásul, hogy a *magántulajdonon alapuló piacgazdaság nagyon messze távolodott attól a múlt századbeli gazdasági és kulturális mintákat őrző, kezdetleges kapitalizmustól*, amelynek ébren tartott emléke sokakat visszariaszt a radikális tulajdoni reformtól. A tőkepiacnak, a finanszírozásnak, az állami gazdaságpolitikának olyan sokrétű eszköztára alakult ki, amelyek révén elkerülhetők a visszatérő válságok. Megerősödtek a szakszervezetek, kiépültek a dolgozók jogi védelmére, a munkanélküliek segélyezésére, a piaci erők egyéb káros következményeinek kordában tartására hivatott intézmények és eljárások, *kiépült a jóléti állam*.

1988-89-ben kelt, társadalom és gazdaság-átalakító, "rendszeráltó" elképzelések alkotói (bevallva-bevallatlan) *számoltak annak a Nyugatnak a hathatós anyagi és erkölcsi támogatásával* (szinte az új Marshall-terv léptékű támogatásával), ahová ez a régió felzárkózni kíván a modernizáció egyébként is göröngyös útján elindulva. A politizáló magyar értelmiségi különösen számolt ezzel, annál inkább, mivel először és kezdetben egyedül, kezdeményezően Magyarország vállalta az eltávolodást, majd kiszakadást a Varsói Tömbből, valamint a német egység elősegítését. Egyébként is: "mi ütöttük az első rést a sztálinizmus hajóján 1956-ban, mi vertük ki az első téglát a berlini falból."

Ez az- innét nézve már nyilvánvaló - zöld illúzió bizony bennünk volt, mindazokban, akik tevékeny részt vettek a rendszerváltozás megindító folyamataiban. E jóhiszemű és reménykedő tábor az első hidegzuhanyt a Bush-látogatáskor kapta, amikor is az elnök biztató szavakat és húszmillió dollárt hozott nekünk. Az eltelt évek különösen bizonyossá tették, hogy a megváltozott helyzetben a *régió és benne Magyarország lényegében magára maradt*, a gazdasági válságtól, recessziótól sújtott, egyáltalán nem barátságos világban. Lehetőségeink e környezetben rendkívüli módon beszűkültek: a magántulajdonon alapuló piacgazdaságba történő átmenet megnyúlik, a korábbi elképzelésekhez képest erősen megnehezedik, ennek minden társadalmi, szociális következményeivel.

A történelem fintora, hogy az a jóléti fogyasztói társadalmi modell, amelyre oly áhítattal, irigységgel, vágyakozással néztünk innét a "vasfüggönyön" (az irigység és a gyűlölet furcsa keverékével); a nyugati jóléti állam most roppant meg, szemünk láttára átalakult a válság következményeként.

Amikor már elvileg nem lenne "semmi" akadály, hogy Kelet-Közép-Európa borzolt és meggyötört népei is fölkapaszkodjanak a kényelmes nyugati pullman-kocsikra - a vonat itt megy el az orrunk előtt.

A mi régióink ma is válságövezet és a pénz sem és politikai akarat sem igen mozdul e térség akut gazdasági, társadalmi, etnikai stb. bajai orvoslására. A fő gond, a nagy veszély a volt Szovjetunió, Oroszország és az utódállamok: az orosz válság kezelése most a legfontosabb az Egyesült Államok és Nyugat-Európa számára. Azután: a válsággal küzdő amerikai gazdaságnak nem érdeke az erős, egységes Európa, egy gazdasági és politikai rivális. Így nem fűződik különösebb érdeke Európa e "lány alteste" stabilizálásához. Mindez bár 1988-89-ben nem látszott ennyire világosan, kényszerű átgondolásra, újragondolásra készíthet bennünket a liberális gazdasági elképzeléseket illetően is.

A "civilizált piacgazdaság", a jóléti állam távolabb van, mint gondoltuk, a válság a térségben mélyülő, az átmenet elhúzódik, a társadalom kettészakítottsága növekvő, a feszültségek úgyszintén. A doktrinerség gyanúja nélkül egyre reménytelenebbnek tűnik az ajánlott nyugati licenc orvosságként mélyülő, súlyosodó gondjainkra. A térség - ezen belül Magyarország - hosszú és bizonytalan menetelés előtt áll, lehet, hogy újra zsákutcás lesz ez a modernizációs kísérlet is, a kelet-közép-európai kis népek történetének ezen újabb fejezete.

Pedig "történelmileg a demokrácia vereségei Magyarországon erős párhuzamosságot mutatnak a polgárosodás nehézségeivel és kudarcaival."
(2)

Az úgynevezett népi-nemzeti ajánlatról, a gazdasági alternatíváról

A sikeres modernizációt, a polgárosodást a magyar társadalom felemás, torz polgárosodásának, a társadalom történelmi kettészakítottságának és a tömeges szegénységnek a meghaladását (az államszocialista kísérlet csődje után) a népi-nemzeti (jobb elnevezés híján) értelmiségi tábor a magántulajdonon alapuló *szociális piacgazdaság megteremtésétől várja.*

Vigyázó szemeik előtt Nyugat-Európa, mindenekelőtt a Német Szövetségi Köztársaság II. világháborút követő sikeres gazdaság- és társadalomépítő tevékenysége áll. (3)

"A MDF vallja, hogy a gazdasági átalakulás és gazdálkodás ésszerűsítése, a *szociális piacgazdaság* megteremtése nélkül csak politikai légvárakat lehet építeni." (Politikai alapelvek)

"...A program részletesen tárgyalja azokat az intézményeket, gazdasági elvárásokat és megoldásokat, amelyek esélyt adhatnak a modern, versenyképes, de egyben demokratikus és szociálisan érzékeny piaci gazdaság felé való sikeres átmenetre.

A külföldi minták szolgálai másolását elvetjük... Magyarország csak a nemzeti azonosságtudatának és sajátosságának a megőrzésével találhat vissza a fejlett államok közösségéhez... Az MDF a gazdaság modernizálására, a vállalkozások ösztönzésére, a fejlett piaci gazdaság intézményeinek kiépítésére törekszik, mivel a megújulást nem visszafogástól és megszorításoktól várja..."

Az MDF, a kormánykoalíció meghatározó pártja a legutóbbi értékelésben (4) megállapítja, hogy *Magyarország visszafordíthatatlan lépést tett a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet útján.*"

- Bekövetkezett a külgazdaság irányváltása (a magyar munka több, mint nyolcvan százaléka fizetőképes nyugati piacokon érvényesül),
- biztosított a világpiaci integráció,
- helyreállt az ország fizetőképessége,
- megtört az eladósodás évtizedes trendje,
- a külkereskedelem egyenlege egyensúlyba került, a szerkezete is egészségesebb,
- a Kelet-Európába áramló külföldi tőke hatvan százaléka hozzánk jön,
- az ország gazdaságában a kormány döntései nyomán uralkodó lett a piaci logika.

Ugyanakkor:

- veszélyes méreteket öltött a költségvetési hiány,
- a társadalom mind földrajzi értelemben, mind egyes csoportjait tekintve
 - sokak számára elfogadhatatlan - polarizáción esett át,
- paradox módon az a középréteg kénytelen a legnagyobb terheket viselni az átalakulásért, amely a legjobban igényelte a változást és szavazataikkal kormányra juttatták a mai erőket.

Néhány záró gondolat

Dolgaink alakulásából, itt, Kelet-Közép-Európában arra is következtethetünk, hogy ez az újabb nekirugaszkodás, *ez a polgárosodási kísérlet lehet kudarcos, zsákutcás, szerencsésebb esetben is féloldalas: Magyarországon is, tőlünk keletre és délkeletre pedig szinte reménytelennek tűnik.* Ez új kényszerpályát, kényszerpályákat jelenthet, "muszáj saját utakat", miután a fentiekben ajánlott használható megoldások mind a liberális nyugati "licenc-megoldás", mind a nép-nemzeti, kereszténydemokrata "szociális piacgazdaság" megfenekelhet. Ez egyben annak a beismerése is, hogy a reánk kényszerített pálya, belső gyengeségeink, mulasztásaink miatt nem közeli lehetőség a kelet-közép-európai társadalmak - így a magyar társadalom - torz szerkezetének korrekciója, a társadalom kettészakítottsága és a tömeges szegénység felszámolása. Ami a Magyar Demokrata Fórum eredeti programja és értelme is volt.

Fennáll a történelmi veszély, hogy a polgárok elesettsége és érdektelensége miatt is gyenge - weimarizálódó - demokráciáink megroppanjanak, a politikai élet polarizálódjék. Illetve visszajöhet a "régiszemét", amit azt hittük, kidobtunk az ablakon. Vívjuk tovább az osztályharcot, a harcot az anyagi javak újrafelosztásáért a hamis alternatíva elé állított zsákutcás rendszerekben.

HIVATKOZÁSOK

1. **Szabad Demokraták Szövetsége:** A rendszerváltás programja (Elfogadta az SZDSZ közgyűlése, 1989. március 19., április 16.)
2. **Kende Péter:** Mi maradt érvényben az 1944 utáni négy és fél évtizedből? (Beszélő, IV. évfolyam 13. szám)
3. **Konrad Adenauer és Ludwig Erhardt** nézetei a szociális piacgazdaságról
4. **A Magyar Demokrata Fórum** programja, 1989. október
5. **Félúton - 1992.** A Nemzeti Megújulás Programja első két éve
6. **Számvetés.** Vitaanyag a Magyar Demokrata Fórum VI. Országos Gyűlése elé

Az állam aktív szerepe a piacgazdaságra való áttérésben

A tervezett előadás több vonatkozásban eltér az eddig megszokottaktól. Nem egy aprólékos gonddal összeállított empirikus elemzést kívánok bemutatni, hanem csupán egy közgazdasági kérdést kívánok precízen megfogalmazni. A kérdés lényege az állam gazdasági szerepvállalására vonatkozik. A kérdésre adható válaszban még bizonytalan vagyok. Ugyanis a válasz modell szerinti tesztelése még várat magára.

Ahhoz, hogy a megfogalmazott kérdés tiszta és világos legyen, óhatatlanul is ismétlésekbe kell bocsátkozni az állami gazdasági szerepvállalás vonatkozásában. Az állami szerep felvetése különösképpen izgalmas abban az esetben, ha azt vesszük figyelembe: a tervgazdálkodást lebontó nemzetgazdaságok milyen állami beavatkozásokon alapuló gazdaságpolitikát alakítsanak ki. Vegyék át és szigorúan alkalmazzák a fiskális vagy a monetáris elveken, vagy éppen a kettő kombinációján alapuló - ha egyáltalán lehetséges ez - gazdaságirányítási modellt? Vagy esetleg létezik egy más út is a gazdasági változások levezénylésére?

A téma bővebb kifejtése előtt azonban szeretnénk egy rövid kitérőt tenni, ami elsősorban a mai magyar nemzetgazdaság állapotát elemzi.

- a.) Az elmúlt időszakban hazánkban is megjelenő munkanélküliség gyötrelmes kihívás a magyar lakosság és a kormányzat számára. Egyfelől a munkavállalók hosszú távon hozzászoktak a teljes foglalkoztatottsághoz és talán emiatt alkalmazkodásuk a munkanélküliség intézményéhez ellentmondásos. Másfelől a kormányzat részéről ez idáig erőtlen lépések történtek, amit leginkább a munkanélküliségi ráta fokozatos emelkedése is igazol.
- b.) A munkanélküliség megjelentése mellett azonban az inflációs ráta már eleve magas a nemzetgazdaság átalakítása kezdeti időszakában. Ebben a helyzetben a keynesi elveken alapuló állami magatartás vélhetőleg a vágtató infláció irányában mozdítaná el a gazdaságot. Itt ugyanis arról van szó, hogy a foglalkoztatás növelése, a munkanélküliségi ráta csökkentése érdekében az államnak jelentős szerepet kell vállalnia. A foglalkoztatás növelésére tett állami intézkedés forrásául vagy az állami

adósságállomány növekedése vagy az adók emelése szolgálna. Azonban mindkét eszköz az inflációs nyomást erősíti.

- c.) Nehezíti a helyzetet, hogy a munkanélküliség és az infláció együttes kezelésekor a kormányzat a gazdaság egészében - nevezetesen a gazdaság struktúrájában, a tulajdonviszonyokban, a külkereskedelem orientációjában és egyéb területeken - szándékozik gyökeres változásokat véghez vinni. Mindezt olyan eredménnyel, hogy a lakosság várakozásai a lehető legkisebb mértékben szenvedjenek csorbát.
- d.) Azonban a fenti gazdasági problémák kezelése egy sajátos társadalmi, gazdasági környezetben történhet. Ennek a gazdasági környezetnek leginkább az a jellemzője, hogy a gazdaság szereplői (a háztartások, a vállalkozások és az állam) még nem járták végig azt a fejlődési utat, amely biztosítja a piac szerveződéséhez és hatékony működéséhez szükséges magatartásformát.

Tehát a dilemma óriási. Az ilyen természetű és egyben átfogó gazdaság probléma kezelése újkeletű. Maga az újszerűség is abban erősít meg bennünket, hogy gazdasági gondjaink kezelésében elsősorban és kizárólagosan saját magunkra számíthatunk. A gazdaság átállítását saját magunknak kell levezényelnünk. Más, fejlett árutermeléssel rendelkező nemzetgazdaságoktól átvett válságkezelő módszerek alkalmazása nem kecsegtet túl sok jóval.

Az állam gazdasági szerepvállalása

Az állam mindig is fontos szerepet töltött be a gazdaság összerendezésének mechanizmusában. Azonban az állami szerepvállalásnak jól elkülöníthető és frappánsan körülhatárolható területei vannak. Azt mondhatjuk, hogy az állam gazdasági szerepvállalásának következő területei vannak:

- a nemzetgazdaságok közötti kapcsolatteremtés és -tartás;
- a gazdasági működés törvényes kereteinek a megteremtése;
- a gazdaságba történő állami beavatkozás.

Az előadásban a megjelölt első két területtel nem kívánunk foglalkozni. Bennünket elsősorban a harmadik, a gazdaságba történő állami beavatkozás érdekel. Azonban annyit szeretnénk leszögezni, hogy a három

területet nem célszerű összemosni, mert mind a három terület eredményes művelése más-más eszközöket igényel.

Jó tudnunk, hogy a gazdaságba történő állami beavatkozás is többféle lehet. A modern árutermelő gazdaságok gyakorlatában létező állami beavatkozás hosszú történelmi utat járt be, míg jelenlegi formájában kialakult. A gazdaságba történő állami beavatkozás a következő elméleti alapokon történhet:

- fiskális,
- monetáris,
- tervgazdálkodási alapon.

A három forma közül a tervgazdálkodási modellel nem kívánunk foglalkozni. Bővebben az első két formát elemezzük.

A fiskális állami beavatkozás lényegét úgy foglalhatjuk össze, hogy az állam biztosítja azt az ösztönző erőt a gazdaságban, amely képes a foglalkoztatottság növelésén keresztül emelni az összes kínálatot. A kiinduló összefüggést az alábbi egyszerű egyenletrendszer támasztja alá:

$$\text{jövedelem} = \text{fogyasztás} + \text{beruházás}$$
$$\text{megtakarítás} = \text{jövedelem} - \text{fogyasztás}$$
$$\text{megtakarítás} = \text{beruházás}$$

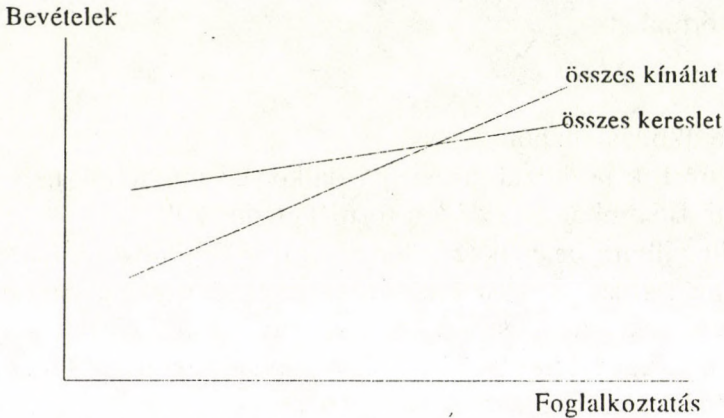
Az összefüggés nem szorul különösebb kiegészítésre. Csupán a lényegre hívjuk fel a figyelmet. A megtakarítás = beruházás összefüggés a gazdaságban nem alakul ki automatikusan, mert a két kategória indítéka más tőről fakad. A megtakarítás a megtakarítási hajlandóság függvénye és a beruházás a profitkilátásoktól függ. Ha két kiváltó ok erőteljesen eltér egymástól - ami a gazdasági gyakorlatban eléggé sűrűn előfordul -, akkor a gazdasági egyensúly tartósan felborul.

A gazdasági egyensúly megőrzése érdekében az államnak aktív szerepet kell vállalni a gazdasági folyamatok koordinálásában. Mégpedig annak érdekében, hogy a kedvezőtlen profitkilátások miatt megghiúsult beruházásokat pótolja.

A gazdaságban történő állami beavatkozás munkahelyteremtő beruházások révén valósul meg az alábbi összefüggés alapján:

I.sz.ábra

A hatékony kereslet

Forrás: J.M.Keynes: Az általános elmélet 1965. Bp. 45.old.

A fiskális keynesiánus elmélet kiinduló feltételezése, ha a várt bevételek meghaladják az összes kínálatot, akkor a gazdaságban kell lenni egy olyan ösztönző erőnek, amely arra készíti a vállalatokat, hogy növeljék a foglalkoztatást. Még akkor is, ha a termelési tényezők megszerzéséért egymással versenyezve emelik a költségeket, amíg az egyensúlyi állapot kialakul.

Amennyiben a foglalkoztatás növelése az állam aktív - munkahelyteremtő - szerepvállalása következtében megvalósul, akkor csökken a munkanélküliségi ráta, s vele szemben nő az inflációs nyomás. Vagyis a fiskális elveken alapuló állami beavatkozás az egyik gazdasági rosszat a másikkal orvosolja és fordítja.

A monetáris alapon történő állami beavatkozás más logikát követ. Az állam a különböző eszközök igénybevételével a forgalomhoz szükséges pénzmennyiséget szabályozza. Az állam a gazdaságban mesterségesen alakít ki "pénzbőséget", illetve "pénzhiányt". A forgalomhoz szükséges pénzmennyiség szabályozása a következő eszközökkel történhet:

- nyílt piaci műveletek,
- rediszkontláb szabályozás,
- kötelező tartalékráta előírás révén.

A pénzmennyiség-szabályozás lényege abban áll, hogy a pénz bőőség, illetve pénzhiány hatással van a pénzhasználati díj nagyságára, a kamatlábra. A kamatláb alakulása viszont befolyásolja a pénzfelhasználás területét, végső soron a beruházások terjedelmét és azok területeit. Az alábbi igen egyszerű összefüggés áll fenn. A viszonylagos pénzszűke emeli a kamatlábakat, ami csökkenti a beruházások terjedelmét és szelektálja azok irányát. A viszonylagos pénz bőőség a beruházások alakulására ellenkezőleg hat, vagyis nő a beruházások terjedelme és bővül az irányultság is.

Fontosnak tartjuk aláhúzni, hogy mind a fiskális, mind a monetáris alapon történő állami beavatkozás végső soron a beruházások alakulására hat. A fiskális esetben a munkahelyteremtő beruházások, a monetáris esetben pedig a kamatláb változtatása révén. A beruházások változása a fiskális alapon közvetlenül, a monetáris alapon pedig közvetve valósul meg.

Egy új típusú beavatkozás lehetősége

Szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a beruházások változására hozott állami intézkedés - akár közvetve, akár közvetlenül valósul meg - azért is fontos, mert az állam a jelen és a jövő fogyasztását befolyásolja. Vagyis ha beruházásösztönzés valósul meg, akkor a megtett intézkedés csak azon az alapon történhet, hogy a jövőbeli fogyasztás nőjön. Egy beruházást visszafogó állami intézkedéssorozat mögött implicite ott áll a jövő fogyasztásának visszafogása.

A nagyolva összefoglalt állami beavatkozást alátámasztó elvek bemutatása után jutottunk el kérdésünk megfogalmazásához. Azonban a kérdés megfogalmazása előtt érdemes ismételtelen tanulmányozni az 1.sz. ábrát. Ennek az ábrának a lényegét abban látjuk, hogy egy adott időpontban egy meghatározott bevétel mellett az összes kereslet meghaladja az összes kínálatot. A foglalkoztatás növelése érdekében tett állami beavatkozás hatására az összes kínálat nagyobb növekedését az az ösztönző erő biztosítja, amit az állam gazdasági beavatkozása kivált. A foglalkoztatottság növelésére tett állami intézkedés növeli az összes keresletet, de még ennél is nagyobb mértékben növeli az összes kínálatot. Ebből a felismerésből vezethető le kérdésünk is, amely így hangzik:

Milyen típusú állami intézkedéssorozattal érhető el az, hogy az összes kínálat növekedése nagyobb ütemű legyen, mint az összes kereslet növekedése olyan körülmények között, hogy biztosítva legyen a piaci szereplők döntési szabadsága?

A kérdésre adható válasz megfogalmazásánál két jelenséget célszerű gondosan megvizsgálni. Egyrészt ajánlatos gondosan elemezni annak lehetőségét, hogy az összkínálat milyen fő szegmensekből tevődik össze, másrészt viszont az összes kereslet növekedésének milyen feltételei vannak.

Az összes kínálat vizsgálatánál azt tapasztaljuk, hogy a kínálati piac nem lehet homogén. Bármely pillanatban is elemezzük az adott nagyságú összes kínálatot, akkor számolnunk kell azzal, hogy a gazdaságban különböző eredetű monopolisztikus nyomás fejt ki hatását.

Monopolisztikus nyomáson azt a magatartásformát értjük, amely tartós jelenlétével megakadályozza a gazdaság résztvevőinek szabad döntését. A döntési lehetőség beszűkülésével viszont nem érvényesülhet az előny-kiegyenelítődés elve.

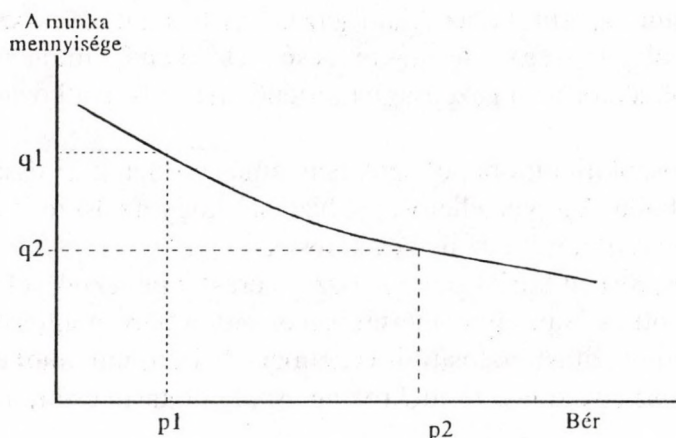
Az összes kínálatot megtestesítő termék- és szolgáltatástömeg egy része monopolisztikus nyomás érvényesítésének segítségével kerül piacra. Emiatt az összes kínálat növekedést alapvetően befolyásolja a monopolisztikus nyomás terjedelme. Minél nagyobb a monopolisztikus nyomás, annál inkább megvan a lehetőség az összes kínálat stagnálására, illetve az összes kereslettől történő elszakadásra.

Az összes kereslet növekedésének feltételeinél abból célszerű kiindulni, hogy az összkereslet és összkínálat ollójának szűkülésére megvan a lehetőség akkor is, ha az összkeresletet az állam szabályozza. Ebben az esetben is összes kínálat jobban nőhet, mint az összes kereslet. Ismételten a kérdés úgy vetődik fel, hogy milyen állami beavatkozással lehet az összes kínálatot erőteljesebben növelni, mint az összes keresletet.

Ehhez a következőket célszerű végiggondolni. Az összefüggések áttekinthetőbbé tétele miatt lássuk a 2. ábrát.

2.sz.ábra

A munka keresleti görbéje

Induljunk ki abból, hogy a p_1 fogyasztásra szánt jövedelemszinthez egy q_1 nagyságú munkamennyiség tartozik. A q_1 mennyiségű munka felhasználásával biztosított a lakosság bizonyos szintű ellátása. Nem változik még a termelés és a szolgáltatás terjedelme. Ahhoz, hogy a lakosság ellátása növedjék, nőni kell a személyi fogyasztást biztosító jövedelemnek is, mert csak a növekvő jövedelem tesz lehetővé nagyobb fogyasztást. Mihelyt megdrágul a munka, beindul a munka helyettesítése tőkével. Ennek következtében nyilván nőni fog a munka termelékenység. A folyamat végeredménye az, hogy a p_2 magasabb jövedelemszinthez alacsonyabb q_2 munkamennyiség tartozik. Vagyis a nagyobb fogyasztást kevesebb munkamennyiség felhasználása biztosítja.

Ha ezt az általános összefüggést az egyes termékekre vetítjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy egy termék esetében csökken a termék előállítására felhasznált munka mennyisége. Nem juthatunk más következtetésre abban az esetben sem, ha vizsgálódásunkba bekapcsoljuk az innováció által biztosított fogyasztás bővülését is. Az innováció bekapcsolása az

elemzésbe még szembetűnőbbé teszi az egy termék előállításához felhasznált munkamennyiség csökkenését.

A 2. ábrán bemutatott összefüggés csak abban az esetben áll fenn, ha létezik a szabad piaci mozgás és a gazdaság szereplőinek magatartását nem befolyásolja a monopolisztikus nyomás.

Véleményünk szerint, ha az állam gazdasági beavatkozása számon kéri a gazdaságtól az egy termékre eső csökkenő munkamennyiség felhasználását, akkor az a gazdaságba történő állami beavatkozás

- egyrészt beszűkíti a monopolisztikus nyomás területeit az összes kínálaton belül. Vagyis lehetőséget biztosít, hogy az összes kínálat gyorsabban nőjön mint az összes kereslet;
- másrészt ésszerűen korlátozza az összes kereslet növekedését azzal, hogy csak ott és csak olyan mértékben engedi a bért - pontosabban a személyi fogyasztást biztosító jövedelmet - kiáramolni, ahol és amilyen mértékben az egységnyi termékre vagy szolgáltatásra eső munka csökken.

Előadásunkban erre az összefüggésre kívántuk felhívni a figyelmet.

Az önkormányzati vagyon - a vagyonátadás tükrében

A mai magyar önkormányzatok működésének hiányosságait, az önkormányzatiság kibontakozásának akadályát - különösen az önkormányzatok vezetői, de minisztériumi felelősök is - igen gyakran abban látják, hogy az önkormányzatok nem kapták, nem kapják meg az autonómiájukhoz szükséges vagyont és más anyagi javakat, nincs gazdasági függetlenségük.

A legújabbkori önkormányzatiság gondolata ("talpáról a feje tetejére állítva") az 1971. évi I. törvényben, az úgynevezett harmadik tanácstörvényben jelent meg. Eszerint a tanács, mint a szocialista állam helyi szerve, önállóan dönt a lakosság életkörülményeit erőteljesen befolyásoló város- és községpolitikai kérdésekről, a kommunális és egyéb szolgáltatások fejlesztéséről, a lakosság egészségügyi, szociális és kulturális igényeinek egyre magasabb szintű kielégítéséről, s mindezekhez rendelkeznek a szükséges anyagi eszközökkel, személyi, szervezeti feltételekkel.

Hogy ez mennyire valósult meg, ne vizsgáljuk, csupán arra figyeljünk, hogy az elméleti szándék szintjén ennek a tanácsai önkormányzatnak is feltétele a helyi ügyek ellátásában az anyagi eszközök biztosítása. A törvény erre adott garanciája az volt, hogy a tanács rendelkezett a rábízott állami tulajdonnal. A rendelkezési jog ez esetben olyan széles körű volt, hogy az gyakorlatilag tulajdonosi jogot jelentett. Az állami tulajdonban tanácsai kezelésben lévő földek, intézményi ingatlanok, egyéb vagyontárgyak birtokában törekedtek a tanácsok a helyi, területi igények kielégítésére. A társadalom gazdasági teherbíró képességéhez képest - mint ez közzismert - az igény kielégítése magas színvonalon történt meg. Kimondhatjuk tehát, hogy *a tanácsok, mint decentralizált és dekoncentrált állami szervek, a rájuk bízott állami vagyonnal jól gazdálkodtak.*

Az önkormányzatiság lényege álláspontunk szerint éppen abban van, hogy nem állami, hanem *társadalmi képződmény, a társadalom önszerveződése, öngazgatása és maga kormányzása.* Ennek

megvalósulása jelentené a rendszerváltozást a korábbi tanácsrendszerhez képest. Az önkormányzatiság jellemző vonásait különböző szerzők, különféleképpen határozzák meg. Álláspontunk szerint az önkormányzat elengedhetetlen feltétele a jogalkotási hatalom, a kormányzás joga, pénzügyi felségjogok és a személyzet kiválasztásának joga.

A vagyonnal való gazdálkodást a pénzügyi felségjogok körébe utaljuk, melyek összességében arra hivatottak, hogy az önkormányzatok kiadásait ne állami támogatásból fedezzék - hiszen az egész relatív önállóságukat illuzórikussá tenné -, hanem saját bevételeikből. Ha a decentralizált és a dekoncentrált népképviselői-önkormányzati tanácsok - melyek állami szervek voltak - költségvetési helyzetét megvizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy a tanácsok saját bevételeinek aránya a tanácsrendszer utolsó öt évében magasabb volt, mint jelenleg az önkormányzatok saját bevételeinek aránya. A megyei tanácsok újraelosztó funkciója saját költségvetésük 2 % körüli összegére terjed ki, 1992-ben a parlamenthez centralizált címzett és céltámogatások aránya az önkormányzatok költségvetéséhez viszonyítva lényegesen magasabb (6-8 % körüli).

Miután finanszírozási önállóság - melynek jogszabályi feltételei javultak - ténylegesen kisebb, mint korábban, különösen fontos szerep jut annak, hogy az önkormányzatok vagyona miként keletkezik, a korábbi tanácsai kezelésű vagyontárgyak milyen növekménnyel kerülnek az önkormányzat tulajdonába. A kérdés vizsgálata abból az aspektusból külön figyelmet is érdemelne, hogy az önkormányzati vagyon jogszabályi megteremtésének időpontjában még a működését saját vállalkozói tevékenységéből (részben) finanszírozó önkormányzat megteremtése volt a cél, mely napjainkra már nem mint a fejlődés fő iránya, hanem mint hamar leküzdött gyermekbetegség aposztrofálható.

Az önkormányzatok vagyonhoz, az önkormányzati törvény, a vagyontörvény, az átalakulási törvény és a kárpótlási szabályok szerint juthatnak. Az utóbbi két esettel nem foglalkozunk, hiszen ezek alapján a vagyonhoz jutás egyrészt esetleges (időben), másrészt a vagyonhoz jutás alárendelt szerepű vagyoni értékű jog, mely gyakorlatilag nem biztosít lehetőséget a vagyon működtetésére, az más tulajdonoson (ez idő szerint többnyire az államot képviselő ÁVÜ) múlik. Ez a beruházásban vagy intézmény működtetésben kerül felhasználásra.

Az önkormányzati törvény:

- a.) a tanácsok kezelésében, illetőleg tulajdonosi irányítása alatt álló oktatási, kulturális, egészségügyi, szociális, sport és egyéb intézmények vagyonát;
- b.) a középületeket (bizonyos korlátozással) és a hozzájuk tartozó földeket a központi állami feladatokat szolgáló épületek kivételével;
- c.) a tanács valamennyi pénzvagyonát, értékpapírját és más vagyoni jogát;
- d.) a tanács és szervei, valamint intézményei kezelésében lévő állami ingatlanokat, erdőket, vizeket - a természet- és műemlékvédelem alatt állók kivételével -, pénzt és értékpapírokat adta az önkormányzatok tulajdonába.

Az önkormányzatok az egészséges vízellátásról, az alapfokú oktatásról, az egészségügyi és szociális alapellátásról, a közvilágításról, a helyi közutak és köztemetők fenntartásáról kötelesek gondoskodni. Látható, hogy *a biztosított vagyon és a kötelező feladatok nem teljesen fedik egymást*. Egyrészt a tulajdon köre nagyobb, mint a kötelező feladat. Nevezetesen a kulturális és sport intézményi vagyon a települési önkormányzatoké lett, e feladatot azonban nem kötelező ellátnia. A két feladat az ún. önként vállalt feladatok körébe tartozik. Ismereteink szerint - különböző mértékben - az önkormányzatok mindegyike felvállalta ezt a feladatot. Továbbá az oktatási, az egészségügyi, szociális alapellátás lett kötelező feladat, de a középfokú ellátás intézményeinek vagyona is zömében a települési önkormányzatoké lett. A választásokat követően a települési önkormányzatok a középfokú ellátás intézményeit működtetésre igyekeztek maguknál tartani. Jelenleg olyan törekvés tapasztalható - a testületeik helyzetfelismerése és elszegényedése következtében -, hogy *a középfokú intézményrendszer működtetését egyre inkább a megyei önkormányzatra bízzák*. Eltekintve attól a feszültségtől, hogy a megyei önkormányzatnak forrás oldalon a működési feltételek nem állnak rendelkezésre, ismét az az eredeti, nem kívánt helyzet állt elő, hogy az intézményi vagyon alanya legalább két személyes (tulajdonos és működtető).

Másrészt a tulajdon köre szűkebb, mint a kötelező feladat. Nevezetesen: kötelező feladat lett az egészséges vízellátásról, a közvilágításról való gondoskodás és a temetőfenntartás, ugyanakkor e törvény nem rendelkezett az ehhez szükséges vagyronról. Az egészséges vízellátáshoz, valamint a temetőfenntartáshoz szükséges vagyont a vagyontörvény biztosította, de a közvilágításról való gondoskodás feltételeit semmilyen

törvény nem garantálja. Az átalakuló áramszolgáltató vállalatok számára ez a helyzet monopóliumot jelent, az ellátásszervezésből kiiktatja a versenyt, nem piackomform és a kötelező feladatellátást akadályozza.

Az önkormányzati törvény alapján *vagyónátadással kerülnek a következő vagyontárgyak önkormányzati tulajdonba:*

a.) a tanácsok által alapított és a tanácsok felügyelete alatt álló közüzemi célra alapított állami gazdálkodó szervek, továbbá költségvetési üzemek vagyona és az e szervezetből átalakuló gazdasági társaságokba az államot megillető vagyonrész;

b.) az önkormányzat belterületéhez tartozó állami tulajdonban lévő föld, a kizárólag állami tulajdonba kerülő földek kivételével.

Az a.) pontban írt vagyonkör átadásának részletes szabályait a vagyontörvény állapítja meg, most csupán arra utalunk, hogy a közüzem fogalmát sem az önkormányzati, sem a vagyontörvény nem határozta meg, amelyben zavarokat a gyógyszerári vállalatok átadása - át nem adása kérdésében okozott. Álláspontunk szerint *közüzemi vállalatnak az a vállalat tekinthető, mely közszolgáltatási szerződés alapján teljesíti szolgáltatásait.* Ebben a megközelítésben a moziüzemi és a parképítő vállalatok minősítése legalábbis aggályos. A gyakorlat az államigazgatási irányítás alatt lévő vállalatokat tekintette közüzemnek. Ezen az elvi alapon a gyógyszerári vállalat minősítésében keletkeztek zavarok.

A b.) pontban írt vagyontárgyak önkormányzati tulajdonba kerülésével a korábbi tanácsi vagyonkör kibővült. *A települési önkormányzatok egy része értékes belterületi földhöz jutott.* Megjegyezzük, hogy ezen ingatlanok egy része vállalati teherrel, gyakran az ingatlan értékét elérő teherrel került az önkormányzat tulajdonába, de ez esetben is a rendezési tervek megvalósítására, helyi vállalatok ösztönzésére kedvező hatást eredményeztek.

A vagyontörvény alapján - az önkormányzati törvényhez hasonlóan - kétféleképpen kerülhetett vagyon az önkormányzatokhoz:

a.) a törvény erejénél fogva;

b.) vagyónátadással.

ad.a.) *A törvény erejénél fogva kerültek az önkormányzat tulajdonába a tanács által alapított ingatlankezelő és a városgazdálkodási vállalat kezelésében álló lakóépületekben lévő bérlakások, a nem lakás céljára szolgáló egyéb helyiségek.* Zavart okozott, hogy egyes költségvetési üzemek is láttak el ingatlankezelő feladatot - fenntartottak,

kezelésükben tartottak állami bérlakásokat - de nem minősültek vállalatnak, ugyanakkor a törvény értelmezésében a költségvetési üzem nem minősült tanácsi intézménynek sem, így ezek a lakások a tanács vagyonelejtárában szerepeltek, a Földhivatal közreműködésével tulajdonukká tették ezeket a lakásokat is. Megjegyezzük, hogy a volt tanácsi lakások tulajdonba vétele olyan időpontban történt, amikor éppen a lakások eladása érdekében korábban megkezdődött agitációs kampány elérte célját és az önkormányzatok szinte megalakulásuk időpontjában nagyon kényes döntési helyzetbe kerültek: eladják, vagy sem frissen szerzett tulajdonukat? *A lakosság elvárta, hogy az eladások folytatódjanak*, közgazdaságilag nyilvánvaló volt, hogy a lakásbérbeadás nem gazdaságos tevékenység, az állami támogatás megszűnésével a feltételek tovább romlottak. Ha nem adják el a lakásokat, kiváltják a bérlők haragját és anyagi pozícióikat is tovább rontják. *Ha azonban eladják a lakásokat, akkor szociális mozgásterüket csökkentik*, a lakásproblémák megoldásáról eleve lemondanak. Újabb építési lehetőség vagy annak támogatása hiányában. Danaosi ajándék volt.

ad.b.) Vagyonátadással került az önkormányzatok tulajdonába a *közüzemek vagyona*, a vizek, vízi létesítmények és vízi közművek, egyes műemlékileg védett ingatlanok, védett természeti területek, a földek törvényben meghatározott köre és egyéb vagyonok (pl. temetők). A közüzemek vagyonát a közüzem szolgáltatásában részesülő önkormányzatok kapták azzal, hogy a kizárólag egy település ellátását szolgáló létesítményeket az adott település önkormányzatának tulajdonába, a több települést ellátó létesítmények pedig az érintett önkormányzatok vagy a megyei önkormányzat tulajdonába kerültek. A képlet aránylag egyszerű. Ismert azonban, hogy a megyei alapítású vállalatok nemcsak helyi ellátó létesítmények sorát alakították ki, hanem összefüggő rendszereket. Pl. a városokban fűtőművek üzemeltek, ezek felújítása, raktárigénye, számviteli bázisa, irányítási rendszere megyei szinten került megnevezésre, vagy a filmvetítés városi filmszínházakban történt, de a filmforgalmazás, a vetítőgépek szervizelése a munkamegosztásban központosítva kapott helyet.

Az önkormányzatok számára azonban a központosított vagyon is vonzó volt, hiszen azok nemegyszer regionális, sőt országos igényt is kielégítettek és gyakran a vállalat eredményességének anyagi bázisát

adták. Az önkormányzatok az esetek többségében bonyolult egyeztetési eljárást folytattak le és sok esetben egyezséget kötöttek. Más esetben - érzékelve a probléma bonyolultságát, elfogadták a VÁB döntését. Nem ritka azonban a láthatólag örökös igazságkeresés, melyet véglegesen talán a bíróságok sem tudnak megnyugtatóan lezárni.

A vizek átadásában különös probléma nem volt, az érintett szervek örömmel szabadultak meg a vízfolyások fenntartásának gondjától. Az önkormányzatok szerették volna különböző duzzasztások, egyéb vízi munkák révén kialakult tavak tulajdonjogát megszerezni. Erre azonban a kezelő személye és a Ptk. tiltó rendelkezése miatt nem mindig kerülhet sor. Ez a feladat bevétellel alig jár, azonban jelentős ráfordítást igényel. Nem sokkal jobb a helyzet a vízi közműekkel sem. A víz kitermelése, kezelése, fogyasztóhoz történő továbbítása, a felhasznált víz elvezetése és annak kezelése, tisztítása államilag dotált tevékenység volt. Az önkormányzatok többsége úgy gondolta, hogy az eddigieknél olcsóbb vizet tud adni a lakosságnak. Kiderült, hogy ez csak nagyon kevesek kiváltsága lett. Már az állami támogatás megszerzése sem ment gond nélkül, de a vízszolgáltatással kapcsolatos követelmények is meglepetést okoztak. Tény az, hogy ez a vagyon sem sorolható a jövedelemforrások körébe. Külön gondot jelent a regionális vízművállalatok üzemeltetésébe vont, de önálló vízbázisú vízművek köre. Ezek működtető vagyonát nem kapták meg az érintett önkormányzatok, melyek közül különösen az irányítási rendszer és a működtető infrastruktúra hiánya okoz gondot. Az üzemeltető jó kiválasztásával a probléma áthidalható volt, de mindenképpen méltánytalan helyzetbe hozta az érintett önkormányzatokat.

A műemlékek - az állami tulajdonban maradók kivételével - tulajdonlása sem a vagyont és bevételt növelő események körébe tartozik, mint ahogy a természetvédelmi területek tulajdonlása sem. Ráadásul a tulajdonjogot miniszteri jogosítványok korlátozzák. Az egyéb vagyon körében az intézmények, költségvetési üzemek ingóságait kaphatták meg az önkormányzatok.

Az előzőekből megállapíthatjuk, hogy az önkormányzatok nézőpontjából a volt tanácsi vagyontól való részesedés nemcsak terjedelmében, hanem a közgazdasági tartalmát illetően sem volt előnyös. Kizárólag ebben az összefüggésben - ami az önkormányzathoz nélkülözhetetlen anyagi, gazdasági relatív függetlenséget jelent - nem következett be rendszerváltás. A hatalom helyi szerve helyébe lépő új helyi

hatalmi szerv összetételében nem rendelkezik másfajta vagyonnal, mint elődje. A rendszerváltás lényegét e területen abban az általánosságban ismerhetjük fel, hogy az önkormányzat kedvezményezett alanya a monolitikus állami tulajdon lebontásának és hosszú távon számára ez kedvezményekkel járhat. *Teret nyit az önszerveződéseknek,* ami az önkormányzatiság kiteljesedéséhez vezethet. Sajnos ezt a teret szűkíti az a körülmény, hogy az önkormányzatok ez ideig a hatalomváltásnak nagyobb figyelmet szenteltek, mint a rendszerváltásnak. A hatalmi pillérekre épített gazdasági erő nélküli önkormányzat azonban nem más, mint Berzsenyi korában a magyar (a költő félelme szerint): Rút szibarita váz.

A gazdasági változások a társaságok alapítása tükrében

A gazdasági-társadalmi rendszerváltás folyamatát és tendenciáit napjainkban sokféle megvilágításban és sok nézőpontból kívánják bemutatni. Én a gyakorló jogász elméleti és gyakorlati konfokális nézőpontján keresztül szeretném a címben írottakat vizsgálódás tárgyává tenni.

I.

1.) *Hazai jogunk* ezeresztendőös államiságunk különböző korszakain keresztül folytatódott *fejlődése* nemcsak hazánk alkotmányának, hanem *egész történelmi létünk* - ezen belül kulturális, gazdasági stb. - *fejlődésünk folyamatát is bemutatja*. Vitathatatlan, hogy ezt a fejlődést befolyásolták a szomszédos, de főleg a nyugat-európai államok jogalkotásai, ám a magyar jogalkotás a hazai társadalmi és gazdasági viszonyoknak megfelelően használta fel, de nem vette át szolgai módon.

Eme ezeréves jogfejlődésünk akkor terelődött nem óhajtott irányba, amikor egy mindenki által ismert - közelebbről meghatározva - eurázsiai jogrendszerből ültettek át bizonyos jogintézményeket - főként a gazdasági életet érintően -, különösen az 1948 utáni időben. Ezen jogi transzplantáció hatásaként a tervutasításos gazdasági mechanizmus direkt tervgazdálkodásának bevezetése, a túlzott államosítás következtében az állami vállalatok kialakítása, valamint a szovjet mintájú szövetkezetek létrehozatala valósult meg.

Ezt megelőzően azonban jogrendszerünk már jó korán létrehozta - az 1875. évi XXXVII. tc. (Kereskedelmi Törvény) és az 1930. évi V. tc. megalkotása által - mindazon kereskedelmi társaságokat, amelyeket a többi európai jogrendszerek is ismertek. Ezek viszont nem fértek össze a szovjet jogrendszerből átplántált (inkább: átoperált) gazdálkodó szervezetekkel. Éppen ezért ezeket a keleti intézményi formákat az ősi magyar jogrendszer immunreakciója - mint "corpus externumokat",

vagyis idegen testeket - igazán sohasem akceptálta, szervezetébe nem fogadta be. Ezért is okoztak annyi jogi problémát.

2.) Amikor az állam -a hetvenes, nyolcvanas évekbeli - kompetens szervei és személyiségei kénytelenek voltak belátni, hogy lehetetlen meglenünk csak a "keleti tömbben", s ki kell lépünk a világpiacra, kinyilvánították azt a "felismerésüket", hogy "ki kell építeni a piacgazdaságot". Ennél fogva kénytelenek voltak belátni azt is, hogy ez viszont igényli a "gazdálkodó szervezetek modernizálását", nemkülönben az áru- és munkaerőpiacnak tőkepiaccal való kiegészítését. Végül is a gazdasági kényszerítő körülmények eredményeként létrehívatott a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény (Gt), amely jogalkotói lépés kétségtelenül minőségi változást jelentett a tőkeáramlás, valamint a tőkepiac megteremtésében.

Ezt követték más jogszabályok is, nevezetesen csak a teljesség igénye nélküli hivatkozással:

- a külföldiek magyarországi befektetéséről szóló 1988.évi XXIV.tv.;
- a gazdasági társaságok átalakulásáról alkotott 1989.évi XIII.tv.;
- a pártok működéséről és gazdálkodásáról rendelkező 1989.évi XXXIII. tv.;
- az egyéni vállalkozásról kiadott 1990. évi V.tv.;
- az értékpapírtőzsdéről kiadott 1990. évi VI. tv.;
- a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló 1990: LXXXVI. tv.;
- a csőd eljárásról alkotott 1991. évi II.tv.;
- a szövetkezetekről szóló 1992. évi I.tv. és ennek végrehajtására kiadott 1992. évi II.tv.; azonban a felsorolást itt abbahagyom.

Ezek után azonban már szükségszerűen létre kellett hozni

- a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII.tv.-t, majd később
- a tartósan állami tulajdonban maradó vállalkozói vagyon kezeléséről és hasznosításáról alkotott 1992. évi LIII.tv-t, nemkülönben
- az időlegesen állami tulajdonban lévő vagyon értékesítéséről hozott 1992. évi LIV. tv-t.

3.) A példaként hozott törvények között találhatón a törvényalkotó szervünk először hozta meg - még a rendszerváltás kezdete előtt a gazdasági társaságokról szóló törvényt. Ennek alapján elkezdődhetett a gazdálkodó szervezeti rendszer "korszerűsödése", átalakulása. Megindult a gazdasági társaságok alapítása - nemegyszer karöltve a privatizációval -, sőt az egyes gazdálkodó szervek átalakulása is.

Bár változatosan, de konkrétan szemlélve a privatizációs folyamatot, első kérdésként azt kellett tisztázni, hogy tulajdonképpen mi is az a "privatizáció"? Ma már látjuk, hogy azt kell, illetve kellene értenünk ezen fogalom alatt, hogy az állami tulajdonos helyett teljes körűen a magántulajdonos jelenik meg. Ez azonban - ma már jól láthatjuk -, hogy a szó eredeti értelmében vett privatizálás egy hosszabb folyamatnak egy része, ami tulajdonképpen, hamarosan a társasági törvény hatályba lépése után megkezdődött. E folyamat során merült fel először az, hogy ki legyen az új tulajdonos. Ehhez csatlakozott később az a kérdés, hogy kell-e, avagy egyáltalán szabad-e a privatizáció során is beengedni - sőt behívni - az országba külföldi tőkét? Ha igen, lesznek-e ennek társadalmi, még inkább gazdasági, avagy ma még nem látható, s ki nem számítható kockázata?

A privatizáció a következő programok által ment végbe:

Az *első* az állami privatizációs program volt, amely tulajdonképpen egy lassú, sokfordulós és sokpályázatos program volt. Általa sikerült ugyan a piacra vinni cégeket, de hogy sikeres is volt-e ez, az csak később derülhet ki.

A *második* a "kiürített vállalatok programja" volt. Kiürítés alatt azt kell értenünk, hogy az állami vállalatok a vagyonuk jelentős részét - sok esetben annak 50 %-át is meghaladó részben - gazdasági társaságokba vitték. Ezek - mondjuk meg őszintén - valójában vagyonátmentési programok voltak, s a kezelőként megmaradt központ részéről olyan jövedelemszerzési módokat érhattünk tetten (vagy érhattünk volna tetten!), amelyek mögött ténylegesen igazi vagyonkezelés vagy vállalati központi szolgáltatás nem is volt. Ezeknél a központoknál a privatizálás vagy a felszámolás között kellett dönten.

A *harmadik* a befektetői kezdeményezésű privatizációs folyamat volt, amely szerint külföldi befektető az Állami Vagyonügynökségnél (ÁVÜ) bejelentheti egyes állami vállalatokra vagy azok egy részére vételi szándékát, amelyre figyelemmel az ÁVÜ versenyeztetési eljárást

ír ki, s a legtöbbet, a legnagyobb ajánlatot tevő nyerheti el a pályázat tárgyát. Ez az eljárás nagyon ellentmondásos, éppen ezért sok probléma szülője. Ez az oka annak, hogy nagyon szerény eredményességű mind a privatizált vállalatok mennyisége, mind az ebből eredő állami bevételek terén.

II.

1.) Ezek után lehet vizsgálódás tárgyává tenni a gazdasági rendszerváltás folyamatában a gazdálkodó szervezeteink - ezeken belül a gazdasági társaságok - vállalkozási tevékenységét.

Bár kétségtelen, hogy a törvényalkotó a Társasági Törvény (Gt) létrehívásával - amint ez a törvény általános indoklásából is kitűnik -, a gazdasági verseny kibontakozását, a piaci viszonyok kialakulását veszélyeztető vagy gátló monopóliumok leépítését kívánta előmozdítani, s ennek érdekében még át is vette az 1875. évi XXXVII. tc-ből (a Kereskedelmi Törvényből) a közkereseti társaságot, a betéti társaságot és a részvénytársaságot, valamint az 1930. évi V.tc-ből a korlátolt felelősségű társaságot az egyesülés és a közös vállalat mellé, a "kereskedelmi társaság" elnevezésről "gazdasági társaság" névre való kereszteléssel, mégis be kell látnunk, hogy ezen társasági alakzatoknak a régi - negyven év előtti - jogalkotásból való átvétele nem jelenti valaminek a folytatását. A legutóbbi negyven év általános és gazdasági valamint jogpolitikája ugyanis "leseperte" a jog asztaláról a kereskedelmi jogot, mert az nem fért össze a szovjet modellekkel. Negyven év után tehát nem volt mit, s ezért ma sincs mit folytatni, hanem újra kellett kezdeni. Tehát mainapság is az újrakezdés stádiumában vagyunk.

Ennek azonban más következménye is van, nevezetesen az, hogy a negyven év alatt "elfelejtetteket" - sőt "elfelejtetteket" - az újrakezdők nem tudhatják úgy, mintha negyven éven keresztül is az előbb hivatkozott jogszabályi keretek között - a negyven év előtti jogfejlődésben - dolgoztak volna. Ezért az új jogi alapokra helyezett új, valamint - a tetszhalotti állapotukból életre keltett - régi gazdálkodó szervezeteket alapítóknak nem volt lehetőségük kiktől - ez elődöktől - tanulniok. Ezért már nemcsak a alapításnál mutatkoztak nehézségek, hanem a sikeres vállalkozás megteremtésének a terén is. Miért? Mert a sikeres vállalkozásnak sem a feltételeit, sem pedig az ahhoz szükséges

piaci törvényeket nem ismerik, illetve hiányosan tudják. Ezek a hiányok viszont negatív meghatározó tényezőkké válhatnak a különböző formájú vállalkozások sorsa tekintetében.

2.) Gazdasági életünket szemlélve láthatjuk, hogy tulajdonképpen minden változóban van. A szerkezetváltás keretei között - mondhatnók úgy is, hogy a szerkezetváltás óriási karámjában - egyik helyen veszteséges vállalatokat látunk, amelyeknek rendbetételén fáradoznak, másutt viszont a leépítés zajlik, emitt folyik a privatizáció, amott új társaságokat alapítanak. Látjuk megjelenni az egyéni vállalkozókat is, de látószögünkbe kerülnek olyan területek is, ahol más: vagy a csőd-eljárás, vagy a felszámolási eljárás kínos munkája folyik. A nehézségek ellenére is jó szándékkal, s erős akarattal bár, de még csak botladozva járunk ezen az úton. Sokszor tapasztalhatjuk, hogy már a kezdés is rossz.

Milyen hibák mutatkozhatnak, mit kell tennünk, mire kell vigyáznunk?

a.) Nagyon kevesen tudták, hogy *miként is kezdjenek bele a vállalkozásba*. Sokan voltak, akik előzetes tájékozódás nélkül kívántak társaságot alapítani, vagy akiknek fogalmuk sem volt *az előzetes piackutatás szükségességéről*. A társaság alapítás előtt nem arra törekedtek, hogy megismerjék az igényeket, megtudják, hogy az embereknek mire van szükségük - milyen termékekre, vagy milyen szolgáltatásra van igényük -, hanem igyekeztek a társasági tevékenységi körükbe minél több tevékenységet felvenni arra gondolván, "ha az egyik nem megy, a másikkal majd jobban boldogulnak". Így aztán előfordult, hogy sok olyan társaság jön létre, amelyek tevékenységi köre 30-40-50, sőt ennél is több tevékenységet tartalmazott. Annak pedig halvány jele sem látszott, hogy tisztában lettek volna azzal, hogy milyen piacok léteznek: hogy van a fogyasztói termékek piaca, s létezik az ipari vagy termelői javak piaca, mi több, ez utóbbi még tovább bontható, mégpedig a termelői javak, a viszonteladók és az intézményi megrendelők piacára. Ha tudták volna, hogy szükség van, s miért van szükség a piac ismeretére, sőt egyáltalán tisztában lettek volna a piac igazi fogalmával, akkor eleve ennek figyelembevételével határozták volna meg tevékenységi körüket, s nem szánták volna el magukat oly sok tevékenység felvételére. Azt pedig a legkevésbé

észlelhettük, hogy sokan ismerték volna azt a folyamatot, amellyel a piaci megrendelőket vagy vásárlókat megtalálhatták volna, vagy a piacon való térhódítást. Így nem csodálható, hogy a Magyar Közlönyben sok felszámolási eljárást tesznek közzé. Ezek az eljárások is bizonyítják, hogy sikerre csak hosszú távon lehet számítani, s ezen távlatban is ügyelni kell arra, hogy mit, illetve milyen terméket vagy szolgáltatást vár a piac. Az eddig elmondottak elsősorban csak a társaság alapítóira voltak, vagy lehettek hatással, de a problémák kihathatnak a társadalomra is. A külföldi alapítók legnagyobb része olyan társaságot szeret alapítani, amely által saját külföldi cége termékének magyar piacot tud biztosítani. A hazai munkaerőpiacunknak viszont előnyösebb lenne, ha munkahelyteremtő társaságok alapítása céljából jönnének be a külföldiek. Nem ártana erre ügyelni, különösen az állami részvétel esetén.

b.) Ugyancsak sok társaság alapításánál volt probléma, hogy *mekkora alaptőkével induljanak*. Ez nagyon lényeges kérdés, különösen azért, mert az induló tőke nagysága meghatározó lehet a társaság jövőjére. Ugyanezen körben igen fontos a tőkén belül a pénz és az apport nagysága szerinti összetétel. A helyes arányelosztás jó kezdést adhat, a rossz viszont hátrányosan üthet vissza. Nem elég azt sem alapul venni, hogy egyes társaságoknál (rt., kft.) a törvény meghatározza az alaptőke-minimumot, s hogy ezen belül elég a pénzbeli hozzájárulás 30 %-a. Komoly gazdasági számítások alapján kell eldönteni a pénz és az apport arányát. Sok társaság minimális pénzbeli hozzájárulással kezdett, nem vizsgálván, hogy az induláshoz mennyire tehető a készpénzigény. Általában sokan nem számoltak azzal, hogy egy induló társaságnak először jobbra csak kiadásai lehetnek, s hosszabb idő kell a bevételek megjelenéséhez, számlájukra történő befolyáshoz. Nagyon fontos szempont tehát a likviditás biztosítása és annak megőrzése. Az apport értékelése is szükséges lépés. Ezen a téren több cég igen "nagyvonalú" volt. Túlértékelés ugyanúgy előfordult, mint alulértékelés. Mindkettőnek bekövetkezett a hátránya: a társaságnál igen nagy veszteség állt be. Ilyen esetben szoktak előállni azzal a panasszal - mint elfogadhatatlan kifogással -, hogy "téves volt az értékelés". Fontos a társasági törvény azon rendelkezésének betartása, hogy a nem

pénzbeli betétet - az apportot - azoknál a társaságoknál, ahol könyvvizsgáló működik, nem szabad magasabb értékben megállapítani, mint ahogy azt a könyvvizsgáló elfogadta, illetve megállapította. A könyvvizsgálónak viszont igen nagy felelősséggel kell az értékeléskor eljárnia. Az esetben ugyanis, ha kiderül, hogy a könyvvizsgáló által elfogadott értékelés nem jó, azaz a piaci érték lényegesen kevesebb, mint az elfogadott apportérték, akkor a társaságnak ebből eredő veszteségéért a könyvvizsgáló szakmai felelősséggel tartozik. Mindezekből arra következtethetünk, hogy már a kezdő tőkét is úgy kell létrehozni az alapítóknak, nehogy tőkeelszegényedés álljon be, s ez veszélyeztesse a céget. Ha viszont tőkeelszegényedés tapasztalható, tőkeemeléssel kell gondoskodni a likviditásról.

c.) Gyakori eset, hogy *az alapítók a céget hitel felvételével alapítják.* Igen kockázatos és egyáltalán nem szerencsés alapítási mód. Ugyanilyen szerencsétlen helyzetnek lehet minősíteni, ha a már működő cég tevékenysége folytatásához vesz igénybe hitelt. A hitel ugyanis nagy tehertétel, mert egyrészt a hitelképesség terén okozhat gondot, másrészt az infláció és az adó mellett a hitelkamat nagy mértékben terhelheti a céget, s ezen terhek együttesen a cég működésének sikerességét megkérdőjelezhetik. Ezért célszerű hitel nélkül oly törzstőkével alapítani, amely a társaság első 3-4-6 havi működését, illetve működési kiadásait fedezi.

d.) Szólni kell még a *cégtevékenység tisztességéről.* E tekintetben csak két szempontot emelek ki: az egyik az, hogy a piaccgazdaságban a vevő a legfontosabb. Nemkülönböztetve áll ez a megállapítás a megrendelőkre is. Ma már tehát meg kell szűnnie annak a vállalkozói magatartásnak, amellyel arra akarják oktatni a megrendelőt, vagy a vásárlót, hogy boldog lehet, ha a cég szóba áll vele. Ez éppen fordítva van, illetve kellene lennie. A piaccgazdaságba igyekvő korunk cégeinek mielőbb meg kell tanulniok azt, hogy a sikeres vállalkozás titka:

- a vásárlók, megrendelők kötelezően udvarias, megbízható, gyors kiszolgálása;

- a megfelelően jó teljesítés - ide tartozik a teljesítés módja, minősége, időben való megtörténte;
- a megfelelő - az áru minőségének és egyéb paramétereknek megfelelő - ár;
- a márkanév ismert volta, amit főleg céltudatos - de mértéktartó - reklámmal lehet elérni.

A *másik* a tisztességes verseny. Etekintetben abból induljunk ki, hogy egy piacgazdaságban előbb-utóbb megjelenik egy vagy több konkurens cég. A *konkurencia megjelenése* azonban nem jelentheti az ellenségeskedés kitörését. Tudomásul kell venni, hogy a konkurensok megjelenésével versenyre kényszerülünk. Ezért arra törekedjünk, hogy a konkurensainkat, versenytársainkat minél jobban megismerjük minden téren: a termékeik minőségétől a termelési, szolgáltatási helyeiken át a termelés, szolgáltatás módjáig, valamint a termékeik árának áralakító tényezőig mindent részletes vizsgálódás tárgyává tegyünk, vagyis "versenyanalízist" kell végeznünk. Ha ennek eredményeként nem látunk ésszerű, más tisztességes megoldást, akkor végső soron és szükség esetén saját termékeink árának csökkentéséhez folyamodjunk. Ez az árcsökkentés azonban nem következhetik be a cég alapvető létfeltételei rovására.

A tisztességtelen versenyt mindenképpen kerülni kell. A versenyanalízis során az információkat csakis legális úton szabad megszerezni. A konkurens cég áruját tisztességtelen módon, becsmérően rossz színben feltüntetni, s ezzel emelni ki a saját árunk kiválóságát, még a reklámozás keretei között sem szabad.

III.

Végül - részben az eddigiek összegezéseként is -, még a következőkről szólnunk:

1.) *A gazdasági tevékenység* - tartalmát tekintve - az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló anyagi javak termelésével, elosztásával, cseréjével és fogyasztásával összefüggő tevékenység, amelynek meghatározó mozzanata a termelő tevékenység.

A termelésnek azonban három fő szakasza van, mégpedig:

- az anyag létrehozása - ez az őstermelés;
- az átalakítás - ez az ipar;
- a hely és időbeli érték előállítás - ez a forgalom.

Ezzel ért véget a termelés. A létrejött jószág ezúttal érte el célját: a fogyasztóhoz jutván szükségletet elégít ki. Ebből is levonható az a következtetés, hogy a termelés célja a szükségletkielégítés.

Innen továbblépve, ha azt állítjuk, hogy *a gazdálkodás* a termeléssel, elosztással, forgalommal és fogyasztással kapcsolatos *műveletek céltudatos megszervezése*, a rendelkezésre álló anyagi javak és a munkaerő ésszerű felhasználására irányuló tevékenység, *akkor a gazdálkodás célja abban áll, hogy bizonyos körbeli szükségletek adott alkalomkor rendelkezésre álljanak.*

A vállalkozó a javak termelése, forgalma, szolgáltatása stb. terén az eredményesség vagy az eredménytelenség feltételeivel vagy saját, vagy idegen, avagy vegyesen: saját vagy idegen források befektetésével illetve felhasználásával meghatározott tevékenységet végez, azaz *gazdasági tevékenységet folytat.*

Ezen szükségletkielégítést szolgáló gazdasági tevékenységet végző vállalkozón tehát nemcsak azt a személyt vagy céget kell érteni, aki más vagyonával létesít gazdasági üzemet, hanem azt is, akinek saját üzeme van. Tehát elsődlegesen ügyeljen a vállalkozó arra - legyen az természetes vagy jogi személy -, hogy a vagyonában nem csak saját pénzvagyona, hanem saját üzeme is legyen, mert annak a vállalkozónak, aki idegen vagyonnal tart fenn üzemet, avagy idegen üzemmel dolgozik, az üzemeltetésért járó díjon (bérleti díj stb.) felül ezen idegen dolgokért a felelősség őt terheli, pl. kár bekövetkezte esetén a kár őt terheli.

Nem lehet tovább figyelmen kívül hagyniok a cégeknek, hogy egy-egy cég nem lehet zárt, hanem a többivel organizmust kell alkotnia. Ha

veszünk egy adott céget: egyes cégek neki termelnek, ugyanakkor ő is termel a másik cégnek, illetve egyesek neki forgalmaznak, ugyanakkor ő is forgalmaz másoknak. Az egyes cégek között így nem jön létre különböző termékek alapján a kapcsolat. De létrejön, létrejöhet a kapcsolat azonos termékek alapján is, csak hogy ez esetben nem áruforgalom, hanem az egyes cégek között verseny alakul ki. Végző fokon, tulajdonképpen így jön létre a közgazdaság.

Mindezek után tehetjük fel a kérdést, hogy egy természetes személy, vagy egy jogi személy vállalkozó természetes személy tagjainak milyen sajátosságokkal kell rendelkezniök? Véleményünk szerint ezen sajátosságok a következők:

- általános tudás, különösen az adott szakma terén;
- speciális üzleti, vállalkozói ismeretek;
- tartós, folyamatos, rendszeres cselekvés, amit másképpen tevékenységnek mondhatunk;
- elmélyedő, lelkiismeretes buzgalom a vállalkozás iránt;
- a marketing ismerete;
- bátorság és körültekintés a nehézségekkel és veszélyekkel szemben;
- állhatatosság a vállalkozásban, mellyel nem hagyja magát hátrányosan befolyásolni a konkurencia által.

2.) Itt kell még szólnunk a *kockázatról*, ami nem más, mint minden gazdasági, vállalkozási tevékenységgel együtt járó bizonytalansági tényező, amely magában foglalja a károk és veszteségek lehetőségét is. Előfordulhat az ipari, a mezőgazdasági termelésben ugyanúgy, mint a bel-, vagy a külkereskedelemben.

Lehetséges kockázatok:

- *termelési kockázat*: gépek, anyagok stb. elromlása a termelés befejezéséig;
- *értékesítési kockázat*: a termelt árut el lehet-e helyezni.

A termelési kockázat megfizettetése megengedett és jogos, de: az értékesítési kockázat megfizettetése nem, mert ez utóbbival minden "túlprodukción" át lehetne hárítani a vevőre, azaz a kedves vevő fizetné meg az elmaradt hasznot is. Így a cég biztosítaná magát a vevő kárán minden "túlprodukción" és ízlésfordulás ellen, mely érheti vagy a saját hibájából vagy rossz spekulációjából adódóan.

A külkereskedelemben a kockázatot az eladó számára az áru át nem vétele, a fizetés megtagadása stb., a vevő számára viszont az áru útnak

nem indítása, a nem szerződészerű teljesítés stb. jelenti, illetve jelentheti. Egy jól elkészített és valamennyi tényezőt figyelembe vevő szerződést megfontoltan és nagy körültekintéssel kell elkészíteni, s megkötni.

- 3.) Mindezek után még szólnunk kell arról, hogy a cégeket jogszabályi rendelkezés folytán be kell jegyeztetni a cégjegyzékbe. Így jutunk el a vállalkozás és a cégjog összefüggéséhez.

Abból az alaptételből kell kiindulnunk, hogy *miként a "jog" szó* - mint fogalom - *kétféle értelemben ismert*, mégpedig egyik értelemben - vagyis *tárgyi értelemben* - azon jogszabályok összességéeként, amelyek cselekvési parancsokat tartalmaznak; másik értelemben - vagyis *alanyi értelemben* - viszont ama cselekvési lehetőségként, amely a tárgyi jog által, illetve annak hatásaként áll elő. *Ugyanúgy a cégjog is ezen két értelemben létezik*, mégpedig *tárgyi értelemben* a cégbírósi eljárást magában foglaló eljárási szabályok összességéeként, jelesen in concreto az egyes személyekre vonatkozó külön jogszabályok és a Polgári Törvénykönyv (Ptk) egyes rendelkezéseivel kiegészítendő, s a cégnyilvántartásba való bejegyzés parancsrendszereként; *alanyi értelemben* pedig a mind természetes, mind jogi személyt megillető olyan cselekvési lehetőségként, amelynél fogva nevet - cégnevet - vehet fel, azt használhatja, s ezen név alatt jogokat szerezhethet, s kötelezettségeket vállalhat a gazdasági tevékenysége során; nemkülönben követelheti másoktól ezen jogának tiszteletben tartását s védelmét, sőt e jogát akár át is ruházhatja, továbbá eme joga örökölhető is.

Alanyi jogi értelemben a cégjogon belül a cégnévhez való jog az, ami összefügg a vállalkozással olyképpen, hogy a név nem csupán kötődik az azt viselő személyhez, hanem jelenti ezen adott személy gazdasági tevékenységét, vállalkozását is.

Az adott lehetőségek keretei között a gazdasági folyamat problémáit csak változatosan lehet ismertetni, de talán e vázlat is képet ad arról, hogy jelenleg hol tartunk a cégek "világában".

A termelőszövetkezetek átalakulásának tapasztalatai - az 1992. évi I-es és II-es törvény alapján - Győr-Moson-Sopron és Vas megyében

Egyéni és csoportos szétválások. Csődegyezség utáni átalakulások. A szövetkezeti vezetés munkája az átalakulás szervezetében. A bankok szerepének értékelése. A szövetkezeti átalakulással, működéssel kapcsolatos problémák és megoldási javaslatok.

Az Országgyűlés 1992. évi I. törvénye a szövetkezetekről és az I. törvény hatályba lépéséről, valamint az átmeneti szabályokról 1992. január 20-án jelent meg (1992. évi II. törvény). E törvény szabályozza a szövetkezetek alapítását, önkormányzatának szervezetét, annak működését, a tagok jogait, kötelességeit, felelősségét, a szervezeti változásokat, valamint a szövetkezeti érdekképviselő kérdéseit.

Feldolgozásom az I. törvénnyel keveset foglalkozik, sokkal inkább a II. törvénnyel, mely a hatálybalépésén túl az átmeneti szabályozást teljes mértékben meghatározza.

Legfontosabb fejezetek: Általános szabályok, vagyonnevesítés, termőföldre vonatkozó szabályok, szervezeti változások szabályai, a vagyon megosztása, eljárási szabályok.

A törvény minden fejezete nagy fontossággal bírt, egyes részei, azok értelmezése gondokat vetett fel menet közben. Orvoslásukra a Földművelési Minisztérium kiadványokban javaslatokat adott ki a kérdések megoldására.

Melyek azok a pontok, dátumok, amiket a hitelezők is figyelemmel kísértek?

2. § (3.) a jogszabály 1992. december 31-ig alkalmazható.

3. § (5.) a vagyon nevesítését 1992. április 30-ig kell befejezni.

35. § (2.) ha kivinni szándékozott vagyonrészek összértéke a szövetkezeti vagyon tíz %-át eléri, a 39-47. §-okban szabályozott vagyonmegosztást kell alkalmazni.

39. § (6.) a vagyonszortosításhoz, továbbá a tartozások megosztásához a szövetkezet hitelezőjének hozzájárulása szükséges.

52. § (1.) az e törvényben előírt döntések meghozatalát 1993. január 31-ig be kell jelenteni a cégbírósághoz.

Győr-Moson-Sopron és Vas megyében a törvény előírásainak megfelelően az átalakulások befejeződtek 1992. december 31-ig. Mielőtt az átalakulások tapasztalatira rátérnénk, szükséges értékelnem a mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodását Vas megyében és az agrárágazat teljesítését országosan.

a.) *Vas megye*(1992. év)

A 68 szövetkezetből 13 gazdálkodott eredményesen 74 millió Ft összegben és 55 szövetkezet lett veszteséges 214 millió Ft-tal, mely több, mint kétszerese az 1991. évi veszteségnek. Mindezek mellett 11 szövetkezetben volt csődeljárás, közülük kettőben már a felszámolás folyik.

b.) *Országosan*

Az élelmiszer-ágazat a termelői szférában 40 milliárd Ft veszteséggel zárt. A veszteség mellett aggasztó, hogy tovább folyik a termelő alapok felélése, a tenyészállomány kivágása. A növénytermesztésben a 3. éve elmaradt a tápanyag-visszapótlás és a magasabb fokú szaporítóanyag és vetőmag felhasználás. Az export az 1991. évi 3 milliárd.dollárról 1992-ben 2,5 milliárdra csökkent, 1993-ban várhatóan alig fogja elérni a 2 milliárd dollárt.

A Közös Piac húsvét előtti intézkedése tovább rontja exportszállításaink helyzetét. Mindezek a tények nem a szövetkezeti átalakulások következményei, sokkal inkább a közgazdasági környezet hatásai, a keleti piac összeomlásának tudhatók be. Úgy gondolom természetesen, hogy az ágazatot érintő intézkedések; beleértve az átalakulásokat is, a kormányzatot arra inspirálják, hogy a mezőgazdaságot támogató intézkedéseit mielőbb hozza meg.

Az átalakulások, egyéni kiválások

A két megyében - a kilépő egyének és csoportos kiváló tagok száma nem éri el a tagság 10 %-át. Több olyan szövetkezet van, ahol egyetlen kilépő tag sem volt. Megállapítható az is, hogy a közepesen vagy gyengén gazdálkodó szövetkezeteknél, ahol sok volt a nyugdíjasok száma, alig volt

egyéni kiváló tag. Ezek a szövetkezetek megoldhatatlan feladatok elé kerülnek. Ilyen például a Vas megyei Bögötei Szövetkezet és a Győr-Moson-Sopron megyei Árpási Szövetkezet. Előbbi jelentős adósságot is örökölt. A szétválás kapcsán és az 1993. évi üzleti tervében 49 millió árbevétel mellett 43 milliós kiadással számolnak, 141 nyugdíjas mellett 119 aktív dolgozójuk van, közülük 9 fő vezető. Utóbbi szövetkezet ugyan nem adóssággal kezdte meg az évet, de vagyona, annak állapota, eszközei, leromlott állattenyésztése a mélypontra süllyedt. A 32 millió Ft-os árbevétel mellett 30,5 millió 4 kiadást tervezett. 87 fő a nyugdíjasok száma és 32 aktív dolgozójából 9 fő van vezető minőségben. Mindkét szövetkezetben nagy tétellel szerepel a költségek között a szociálpolitika. Nem terveztek ez évben létszámleépítést sem. Csak a vagyon felélésével működhetnek még egy ideig az ilyen, illetve hozzájuk hasonló helyzetben lévő szövetkezetek.

Az egyéni kiválók minden szövetkezetben hozzájutottak igényelt eszközeikhez, de a kiválás csak ott volt zökkenőmentes, ahol kevés volt a kiváló tagok száma. Igaz, van erre ellenkező példa is. Győr-Moson-Sopron megyében a Kónyi Szövetkezetben. A szövetkezet 1992. március 3-án csődöt jelentett, mely 1992. május 15-én egyezséggel zárult. A csődegyezséggel a szövetkezet megerősödött és 1992. évet pozitív eredménnyel zárta. Csődegyezés alatt leépítette felesleges létszámát (40 %-ot =120 főt) és szigorú költséggazdálkodást folytatott. Likviditásuk biztosítására eladták felesleges gépeiket és eszközeiket, hitelezőktől engedményeket szereztek tartozásaik mérséklésével, illetve a kamatok elengedésével. A maradék 180 tagból az átalakulás során 74 fő egyéni kiváló adta be kérését a törvényes határidőig, közülük csak 2 fő adott be keresetet a bíróságon, kiknek kiválásához sem a tagság, sem a kiváló tagok nem járultak hozzá (előző elnök és helyettese). A nagy létszámú egyéni kiváló ellenére a szövetkezet működőképes maradt. Az átalakulási folyamatokban a szövetkezet új elnökének, főkönyvelőjének és a szakmai csoportnak nagyon pozitív szerepe volt.

Csoportos kiválások

Ott került erre sor, ahol a szövetkezet vezetői közül valaki élére állt a kiválni szándékozónak. Kevésbé volt jellemző csoportos kiválás, pedig az eredményes gazdálkodás egy nagy szövetkezet működőképes

egységével való kiválás esetén a maradó szövetkezetben és a kiváló csoportban egyaránt folytatható lett volna. Több helyen a maradó tagok és a szövetkezet vezetőinek ellenérzésével is meg kellett küzdeni a csoportoknak. Fokozta a nehézséget az is, hogy a kilépő csoportok vezetői általában műszaki beállítottságú vezetők voltak és kevés közgazdász tartozott közéjük.

Így üzleti terveiket, gazdálkodási elképzeléseik rögzítését segíteni kellett ahhoz, hogy működőképeseek legyenek és a vállalt, rájuk osztott hiteleiket visszafizetni tudják. Induló munkájukban segítséget kaptak a TESZÖV munkatársaitól és a bankok vezetőitől. Mindegyik kiváló csoport csak úgy tud eredményesen működni, ha a szövetkezettel, - ahonnet kiváltak - gazdasági kapcsolataikat megtartják és a kezdeti ellenségeskedések után kölcsönös előnyök mellett működnek.

Szétválások

Az 1992. évi II. törvény és az ágazat irányításának egyik célkitűzése az volt, hogy a szövetkezetek, pontosabban a nagy és sok községet magukba foglalók szétváljanak és kisebb egységekben, decentralizáltan, gazdaságosan működjenek! E kormány- és politikai elvárásnak is csak részben tudtak eleget tenni a szövetkezetek. Az OKHB Rt. Győr-Moson-Sopron és Vas megyei szövetkezeti partnereit figyelembe véve négy csoportot tudunk megkülönböztetni a szétválásokat illetően.

- a.) az 1992. II. törvény hatálybalépése előtti (pl. Kemenesmagasi-Szergény) szétválások;
- b.) csődeljárás alatti szétválás (Hosszúperesztég-Bögöte);
- c.) nagyobb hitelek melletti szétválások (Ikervár, Csénye, Pecöl);
- d.) likvid pénzzel, nyereségesen gazdálkodó szövetkezetek szétválása (Rábacsanak, Egyed, Árpás).

Természetesen a felsorolás és csoportosítás önkényes, lehet ezen kívül több csoportosítást is összeállítani. A szétválások, mint a decentralizáció egyik formája, kevés szövetkezet vezetőinek és tagságának nyerte meg tetszését. A szövetkezet vezetői nem tudták felfedezni a szétválásokban rejlő lehetőségeket és azt, hogy a kormányzat támogatási rendszere is azt célozza meg a különböző támogatási formákkal, hogy a kisebb szövetkezetek előnyt élvezzenek, így az elképzelt szétválásoknak csak kisebb hányada valósult meg.

Az 1992. II. törvény hatályba lépése előtti szétválások

Általában kevésbé eredményesen gazdálkodó, vagy nagyon jól gazdálkodók esetén a faluközösségek vezetőinek nyomására 1991. évben kerültek sorra szétválások.

Az OKHB Rt. partnerei közül ilyen volt a kemenesmagasi-szergényi szétválás. Ebben az esetben az eddigi ismereteink alapján, mindegyik szövetkezetre hátrányos következményekkel járt a válás. Szergény jóminőségű, magas aranykorona értékű földjei, a hiányzó üzemek és eszközök miatt a növénytermesztésből nem tudott hatékony gazdálkodást produkálni és várhatóan 1993 májusáig csődeljárás alá kerül. A nagyobb és maradó szövetkezet pedig fejlettebb üzemeivel (tehenészeti telep, szárító-tároló-takarmánykeverő üzem, szőlő-ültetvény) sem tudott megbirkózni a gazdálkodás nehézségeivel és csődeljárás nehezítette 1992-es évét. Jelenleg több csoport tervezi kiválását.

Csődeljárás alatti szétválás

E szövetkezetben két faluközösség az egyesülés óta harcolt egymás ellen és soha nem tudott egy szövetkezet lenni. Hosszúpereszteg és Bögte községek ellentétét nem oldotta fel a közös szövetkezet. A szétválás keserves lett, mert csődegyezséggel párosult. Az egyezés alatti közös megoldások kezelése is elmaradt, még a beszélő viszonyt is felfüggesztette a két vezetőség egymás között. Mivel közösen működtethető üzemeik vannak pl. takarmánykeverő, szárító, valószínű a viszályok addig juttatják a két önálló szövetkezetet, hogy felszámolásra kerülnek.

A nagyobb hitelek melletti szétválások

Vas megye legnagyobb szövetkezete volt az ikervári. Az átalakulás alatt három szövetkezetre vált szét, Ikervári, Csényei és Pecöli szövetkezetre. A volt szövetkezet vezetői dicséretére szól, hogy ha nehezen is, de a vagyon megosztásában megegyezni tudtak és a közgyűléseket úgy készítették elő, hogy a megosztás elfogadásra került. Ebben a szövetkezetben is a specializáció és a koncentráció elfogadott közgazdasági és gazdasági kifejezések voltak.

A székhelyközségben, ahol a legtöbb tag dolgozott és központi fekvése is volt, építették ki a terményszárítót és -tárolót, a takarmánykeverőt, a vetőmagüzemet, a központi javítóbázist és természetesen a központi iroda is itt helyezkedett el. A szétválás után

ezen szövetkezet kapta ugyan vagyonarányosan a legtöbb hitelt, de a termelő objektumok, a képzett szakvezetés, a több lábon állást biztosító üzemek is itt maradtak.

A csényei szövetkezet birtokában van a sertéstelep, de a takarmánytárolás, szárítás, keverés mind pluszköltségbe fog ezután kerülni. A pecöli szövetkezet pedig csak növendékszarvasmarha istállókkal és baromfiteleppel rendelkezik, ahol tojóhibrid előnevelést folytat, ha Ikervár megvásárolja tőle az előnevelt állományt. A jelenlegi helyzet nem rózsás, mert nem egymással összefogva, hanem külön utakon járnak és gazdálkodnak, megegyezések hiányában.

d.) Likvid pénzzel nyereségesen gazdálkodó szövetkezetek szétválása

Jó példa erre Győr-Moson-Sopron megyében a rábacsanaki szövetkezet, a megye egyik legkiválóbb szövetkezete, jól képzett, szinte megszállott szövetkezeti vezetők irányításával. A székhely községben maradt a sertéstenyésztés és feldolgozás, a takarmánykeverő és a vezetés legképzettebb része. A magas aranykoronájú földek is biztosítékot adhatnak, hogy a bankbetétek még ez évben is fennállnak.

Az egyedi szövetkezet, a szinte új szarvasmarha-teleppel és azt kiszolgáló létesítménnyel, képzett vezetőivel, valószínűsíthető, hogy eredményesen fog gazdálkodni. A harmadik szövetkezet, Árpás termelőobjektumok nélkül, kevésbé képzett vezetővel és sok nyugdíjas tagjával nem valószínű, hogy egy évnél többet kibír csődeljárás nélkül. E szövetkezetből kivált új szövetkezetek csak akkor maradhatnak fenn, ha vezetésük összefog és meglévő adottságaikat kihasználják.

Az általam önkényesen választott négy csoport mindegyikére vonatkozik, hogy a jelenlegi szabályozás mellett ekkora tagi, illetve alkalmazotti létszámot nem tudnak eltartani és a nyugdíjasok szociális ellátására sincs módjuk. Az a szövetkezeti vezetés, amely ezt megérti és intézkedéseket vezet be, számíthat arra, hogy tagsága nemtetszését váltja ki maga ellen. Ha nem teszi meg, az általa vezetett szövetkezet hamarosan a veszteségek, vagy a csődeljárás alattiak kategóriájába fog tartozni.

A szövetkezeti vezetés munkája az átalakulás szervezésében

A rendszerváltással sajnos együtt járt, hogy a mezőgazdaság a politikai viták színtere lett. Ezen belül az agrár értelmiség általánosító pocskondiázásával megfélemlítették a szövetkezetek vezetését és az

átalakulás szervezésében ezért a visszahúzó hatás miatt ezen értelmiségi réteg egy része nem is állhatott az események élére. A hivatalos politika azon állításai, hogy a magyar mezőgazdaság drágán termel és elvesztette piacait - nem lehetett igaz, ma már a kormányzat előtt is ismert, de tévedését nem ismeri el.

Sok gátló és visszahúzó erő ellenére, az agrár értelmiség nagyobb része a folyamatok élére állt és irányította azokat a törvények keretein belül.

A szövetkezeti tagságot és a vevőket az ágazat létbizonytalansága és a szakma teljes ellehetetlenülése tartotta össze. Az OKHB Rt. szövetkezeti partnereinek, agrárvezetőinek nagyobb hányada Győr-Moson-Sopron és Vas megyében is segítette az átalakulásokat, de a mezőgazdaság privatizációjában bekövetkezett átgondolatlan intézkedések és koncepcióváltások óriási teherként neheztedek a szövetkezetek vezetőire is. A jelenlegi állapot rossz a termelőknek, a feldolgozóknak, de a banki szférának is hátrányos.

A szövetkezetek élén álló vezetők személyében is bekövetkezett egy váltás. A fiatalabbak, akik vállalkozásképesek voltak, megváltak beosztásuktól. Az idősebb, nyugdíjkorhatárt elérők, vagy ahhoz közelálló nyugdíjba vonultak. Többször előfordult, hogy a mostani szövetkezetek elnökválasztásain nem az lett az elnök, aki rátermett volt, kellő szakértelemmel, hanem több forduló után az, aki elfogadta az elnöki beosztást (szétváló szövetkezeteknél).

Több, még mindig jól működő szövetkezet élén a megfelelő szakember a vezető. Mindezeket akkor is vallom, ha a két megye pár szövetkezetében ez ideig olyan elnökök voltak, kik nem váltak a szakma dícséretére és segítették lejáratni az agrár értelmiséget.

A bankok szerepének értékelése

Látszólag a szövetkezetek átalakulásának évében, de főleg 1992. év elején a magas banki kamatok miatt irigylésre méltónak ítélték meg a bankok helyzetét az agrár szakemberek is. Ugyanakkor elindultak a csődeljárások, melyek kapcsán több nagy pénzüintézet, így az OKHB Rt. is nehéz helyzetbe került. A DEKÓ, az ÁGKER Kft, az Agárdi Mezőgazdasági Kombinát, a Kaposvári Húskombinát és a Szelestei Tsz csődje, illetve előbbieknél nagyobb részének felszámolása nem kis veszteséget okozott. A pénzüintézeti törvényben nagyságrendekkel emelték

meg a biztonsgyalap-képzési kötelezettséget és szigorították meg a hitelezés feltételeit.

A csődök és felszámolások miatt a kormány 150 milliárd Ft konszolidációs alap alkalmazásával volt kénytelen segíteni az 5 nagy bankot. A fentiek ellenére és után a mezőgazdaságban ma is nagy banki prés működik, de ez nem jó a kereskedelmi bankoknak sem. A két megye bankjai közül többen központjaik utasításai ellenére, hitelkihelyezéseiket átütemezik és megvárják, míg a szövetkezetek egy-egy objektumukat értékesíteni tudják és ha késve is, de fizetni tudnak. Természetesen az utóbbi a bankfióknak is jobb, mintha csődjeljárást vagy felszámolást kellene indítaniok.

A szövetkezeti átalakulással, működéssel kapcsolatos problémák és megoldási javaslatok

Az 1992. évi I. és II. törvény módosítására már megfogalmazódott az igény, elsősorban a politika részéről.

Az okok a következők:

- a kiválás lehetőségével kevesen éltek,
- a külső üzletrész-tulajdonosok nem vihetik ki vagyონrészüket és nem szólhatnak bele a szövetkezet működésébe.

A Földművelési Minisztérium speciális szabályozást kíván bevezetni: a csoportos leválást. *Feltételei:*

- a kivonni szándékozott vagyón elérje a szövetkezeti vagyón 10 %-át, vagy 10 millió Ft-ot;
- a kivitt vagyón önálló működőképes gazdasági egység legyen;
- ne veszélyeztessen a visszamaradó egység működőképességét;
- a csoportos leválni szándékozók vállalják a vagyont terhelő kötelezettségek megfizetését vagy átvállalását (ehhez kell a hitelezők hozzájárulása is);
- 30 napon belül gazdasági társaságot kötelesek alakítani;
- a vagyont legalább három évig társasvállalkozásban tartják;
- a csoportos leválást szövetkezeti tag kezdeményezheti, de hozzájuk külső üzletrész-tulajdonos is csatlakozhat;
- a csoportos leválás bejelentésének határideje: 1993. június 30-a lenne;
- a csoportos leválás határnapja pedig: 1993. december 31-e.

Mindezekhez szükséges lenne: adókedvezmény; az üzletrész értékpapír legyen, eladáskor ne névértéken kelljen adót fizetni, hanem csak az árfolyamnyereség után; és ha a kívülállók ingyen felajánlják, adócsökkentést eredményezzen.

A Földművelési Minisztérium elképzeléseit valószínű, törvénymódosítás formájában az Országgyűlés elfogadja. A minisztérium tervezett intézkedései, az eddigi hitelpreferenciák azonban *az ágazatot nehezen vezetik ki a válságból.*

A Közös Piac szakértői azon véleményével lehet egyetérteni, mely szerint a mezőgazdaság állami támogatása hozhat csak megfelelő megoldást, annak nagysága, ha nem is amerikai vagy közös piaci szintű (1/3, illetve 1/4), de a jelenleginél jóval több kellene, hogy legyen!

Irodalomjegyzék

Földművelési Minisztérium 1993. március 23.

A szövetkezeti átalakulással, működéssel kapcsolatos problémák és megoldási javaslatok. Budapest

Kőrös Imre 1992. december 15.

Rövid program az agrárválság stabilizációjához. Budapest

Magyar Agrárkamara 1993. április 16.

A Magyar Agrárkamara IV. közgyűlésének írásos dokumentumai:

- Az élelmiszer-gazdasági válság kezelése.
- Háttér-információk az elnökség beszámolójához. Budapest

Vas Népe 1993. március 19.

Veszteségcsúcs a vasi termelőszövetkezetekben. Szombathely

Kommunikáció és innováció a gazdasági szférában

Azt hisszük, hogy ma már nem szorul bizonyításra az az állítás, miszerint a gazdasági szférában végbemenő változások a szervezetek vezetői számára állandó kihívások sorozatát jelentik. Különösen a szolgáltató vállalatok vannak nehéz helyzetben, hiszen a kontroll a fogyasztók részéről állandó és ennek igyekezni kell innovatív módon megfelelni.

A Kisalföld Volán Rt. éppen ezért tartja fontosnak, hogy folyamatosan innovatív lépéseket tegyen az utazóközönség jobb kiszolgálásának érdekében. Ilyenek voltak az elmúlt időszakban pl. az image-teremtés érdekében a gépjárművek jellegzetes színűre festése, új típusú buszok vásárlása, új járatok és új útvonalak szervezése és egy új komputer-rendszerű jegykiadó gép, amelyet német és szlovák licenc alapján vezetnek be. Ez utóbbi jelentősen megkönnyíti a gépjármű vezetőjének munkáját, aki így több figyelmet fordíthat az utazóközönség jobb kiszolgálására.

A cég vezetősége az utazóközönséggel való jobb kapcsolat érdekében már az elmúlt év őszén egy új intézkedést vezetett be. Szükségesnek tartották, hogy a gépjárművezetők kommunikációs készség szintjét fejlesszék. A félévenként kötelező szakmai továbbképzés részeként illesztettük be a *készségfejlesztő* tréninget 1992 őszén. Elsősorban a szóbeli kapcsolatteremtést tartottuk fontosnak, amelyet D.Carnegie így fogalmaz meg: "a legjobb tett, ha valakit megtanítunk másokkal szót érteni." Ez azért is fontos, mert E. Aronson szerint "senki sem jön úgy a világra, hogy tudja miként lehet kijönni másokkal; ezt valamennyien szüleinktől, rokonainktól, ismerősöktől lestük el." Ezzel talán rámutattunk egy alapvető, nálunk is fellelhető hiányosságra, amelyet ma már több formában is lehetséges pótolni. A kommunikációs készség fejlesztése állami oktatási intézményekben, magániskolákban és autodidakta módon egyaránt megoldható.

A gépjárművezetők szóbeli kommunikációs készségének szintjét mint utas, de főként mint idegenvezető sok éven át közvetlen közletről

tanulmányozhattam. Emellett már több éve végeztem különböző szociológiai vizsgálatokat a Volán megbízásából, tehát jól ismert volt a terület.

Érdekes módon változott a szerepkörük az elmúlt években: kezdetben csak vezetniük kellett, az egyéb teendőket a kalauzok (jegyzetkészítők) látták el. Ezután, amikor átvették a jegykiadói szerepkört, szükségszerűen közvetlen kapcsolatot kellett kiépíteni az utazóközönséggel. Aki kellőképp extrovertált és stabil személyiség volt (Eysenck-Joung), az a "hozott" készségből meg tudta teremteni a szükséges kontaktust és ebből tudott "élni" hosszú távon.

Aki viszont nem rendelkezett ezen tulajdonságokkal, kialakította azt a védekezési mechanizmust, amelybe beleillett a műszaki (hangosító) berendezés használatának kiiktatása vagy elhanyagolása is. Több, az oktatás közben végzett kontroll alapján kiderült, hogy a készülékek 70-80 %-a nem működik, de ahol jó állapotban van, ott sem túl gyakori a használata.

Ez alapján egy természetes ellenállásra számítottam az oktatás kezdetén. Ezt igazolta az a vélemény, amelyet egy kérdőív kitöltője így fogalmazott meg: "Mivel kevéssel előtte olvastam a Darnell-tréning könyvet, gyanakodva fogadtam a tanár urat." Éppen ezért úgy igyekeztem a kérdéskörök összeállítását megtervezni, hogy *minél közelebb kerülhessek a napi problémáikhoz.*

Véleményem szerint ahhoz, hogy megérthessék a tréning lényegét és elfogadják a készségfejlesztés szükségességét, fel kellett térképezni és elélük kellett tárni a napi kapcsolatrendszerüket. Ezzel dokumentálható és szembeűnő lesz, milyen sok emberrel van direkt kapcsolatuk. Bár kissé tartottam attól, ennek negatív hatása is lehet.

A sémát részben a vezetők, részben a gépjárművezetők segítségével állítottam össze. Két részből állt, az egyik a "belső" vállalati kapcsolatokat mutatja, míg a másik a "külső", vállalaton kívülieket.

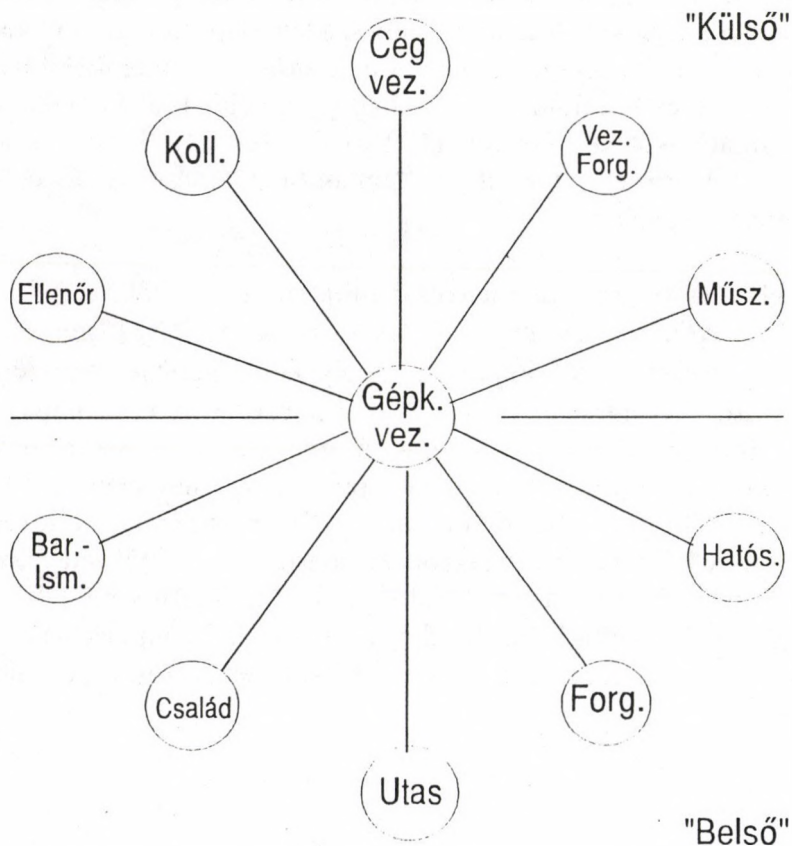
A "belső" fontosnak ítélt kapcsolatok a következők:

- a vezetőkkel való kapcsolat: üzletágvezető, gazdasági vezető, műszakvezető;
- vezénylők, forgalomirányítók;
- műszaki részleg, garázmester, szerelők;
- kollégák, váltótársak, más gépjárművezetők;
- az ellenőrök.

A "külső" fontosnak ítélt kapcsolatok a következők:

- a család;
- a barátok, ismerősök;
- a közlekedésben részt vevők, gépjárművezetők, gyalogosok;
- a hatóságok, rendőrség, határőrség, vámósok;
- utasok.

A kapcsolatrendszer ábrája a következő:

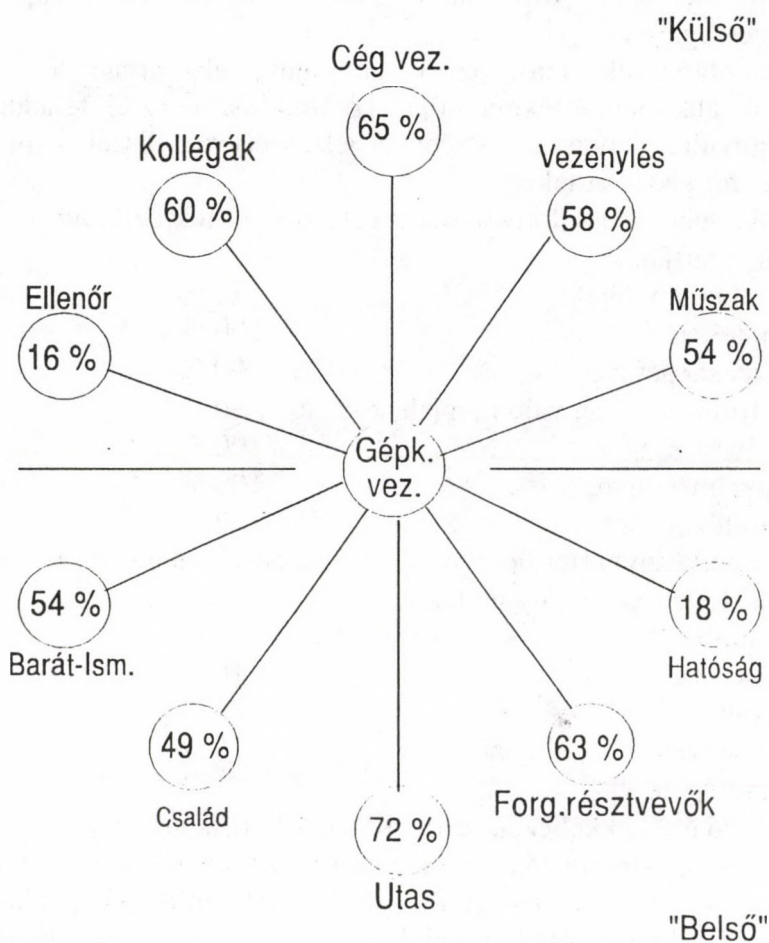
Amikor ezt az ábrát a tréning során közösen elemeztük, azonnal láthatóvá vált valamennyiük számára, hogy ennyi emberrel való találkozás igényli a kommunikációs készség fejlesztését, hiszen enélkül az együttműködés nehézségekbe ütközik.

Az alapfeladatot *az utasokkal való kapcsolat javítása* jelentette a képzés során, így tehát ehhez állítottuk össze az esettanulmányokat. Egy szolgálat időtartama alatt egy gépjárművezető akár ezer utassal is találkozhat. Éppen ezért volt fontos - mivel szolgáltató cégről van szó - tisztázni a "Ki van kiért?" és a "Kit és hogyan képviselek?" kérdésköröket. Ez ugyanis segített abban, hogy a kezdeményezés és az udvariasság kinek a felelőssége.

A tematika alapján a szóbeli kapcsolatteremtés problémái mellett, az egyezményes jelekkel történő, a testbeszéden alapuló kommunikációról, a cég és a személyes image összefüggéséről, az interakciókból adódó konfliktushelyzetek feloldásáról is hallhattak előadást és oldhattak meg esettanulmányokat a résztvevők. Természetesen a szociálpszichológia néhány alapkérdése, valamint az illetlan alapkérdései is részét képezték az ismeretanyagoknak.

Az előadássorozat eredményéről mind a résztvevők, mind jómagam *szerettünk volna visszajelzést kapni*. Ennek az egyik részét azok a személyes beszélgetések képezték, amelyeket a gépjárművezetőkkel már mint "utazó magánember" folytattam a képzés során és utána. E mellé pontosabb információ alapját egy, a második képzéssorozat keretébe épített kérdőív kitöltése jelentette (a kitöltés névtelen volt). Ezt a kérdőívet 120 fő töltötte ki, amelyből valamennyi értékelhetőnek bizonyult. A kérdőív az elhangzott előadások anyagából lett összeállítva. A kapcsolatára, az image kialakítás, az ingerkörnyezetet befolyásoló tényezők, a személyiség, a hatékony szokások kialakításának tényezői, valamint az első képzés hatása a munkában témakörökre kértünk választ benne.

Az interakció környezetre vonatkozó ábrát a következő mutatókkal jelezték.

A mutatók nem egyértelműen értelmezhetők, de elég világosan kiderül, hogy két igen alacsony érték található. Megdöbbentő, de a kialakult helyzetben érthető, az ellenőrkkel szembeni ellenérzést tükröző 16 %-os mutató. Ezt még tetézi, hogy a választadók 10 %-a "külső kapcsolatként" említette őket. Ez a tény olyan jelzés, amely a vezetés szempontjából intézkedést igényel, mivel jelzi, hogy a kommunikációs csatornák többirányú "dugulást" szenvedtek, s ezen a cég image érdekében is szükséges változtatni.

A többirányú "belső" mutatók értéke sem túl magas, ha ezeket primer kapcsolatoknak ítéljük. A "külső" kapcsolatok élén az *utas* áll (72 %), ez mindenestre örvendetes tény, s jól érzékelhető a családi háttér fontossága is. Emlékeztek a forgalomban résztvevőkkel való kapcsolattartás szükségességére is.

Ami elgondolkoztató, az a hatóságok, elsősorban a közlekedési rendőrök alacsony értékmutatója (18 %), hiszen az ő feladatuk épp a segítségnyújtás lenne. Ez a tény is jelzés értékű, hiszen a jó kapcsolat mindkét fél közös érdeke.

A több lehetőségből kiválasztott válaszok jól tükrözik, hogy elméletben fontosnak tartják:

az emberismeretet	73 %
a pontosságot	100 %
a döntésképeséget	90 %
a jó formaruhában való megjelenést	80 %
az udvariasságot	100 %
a figyelmességet	100 %
a jólöltözöttséget	62 %

Az ingerkörnyezetet befolyásoló tényezők témakörében is határozottan jól választottak ki néhány mutatót:

más emberek	42 %
tervek	10 %
tárgyak	25 %
eredmények	75 %
technológiák	21 %

de az előző értékekkel ezek nem teljesen szignifikánsak!

Az Eysenck-Joung féle személyiség-ábrázolásból döntő mértékben jól választották ki az extrovertált-stabil típust, mint jó gépkocsivezetőt (55 %). Emellett a 30 % a stabilitást, míg 15 % a nyitottságot helyezte előtérbe. A hatékony szokásokat kialakító tényezőket a következő arányban nevezték meg (Stephen R - Coven alapján)

1. Tudás	62 %
2. Képesség	50 %
3. Akarat	50 %

A tanulás tulajdonképpen igen egyszerű: ha hatékonyabbá akarunk válni, önmagunk fejlesztésével kell kezdenünk, ehhez viszont a fejekben kell rendet rakni.

Arról, hogy mit eredményezett a képzés az utazóközönséggel kapcsolatban, a következőképpen nyilatkoztak: 70 % pozitívnak ítélte meg és csupán 2 válasz volt negatív. Azzal a kérdőívvel kezdeném, amely a Darnell-tréningre hivatkozott: "Közvetlenül utána úgy éreztem Arany János, Petőfi, esetleg a Biblia már megírta, minék! Hazatérve elmondtam a nem középkorolás fokon történt emberformálást a családnak. A hozzám hasonló gondolkodású, kevésbé lázadó fiam azt mondta: Apu, te is azt mondd: a jó pap is holtig tanul, rád fér a szeminárium."

Egy másik vélemény: "Mindig a felszabadult munkára való ösztönzés legyen szem előtt... az udvariasság, a figyelmesség és a jó kapcsolatteremtés legyen a fő cél."

Ismét egy vélemény: "Konfliktushelyzetben a türelem, a céltudatos, előzékeny rábeszélés, meggyőzés vagy megértés segít. Akkor is, ha nem nekem, vagy a vállalatomnak van igaza."

"Az utassal szemben más lett a viselkedésem."

"Segített abban, hogy másképp is meg lehet ítélni a helyzetet."

"Másképp láttam a dolgokat, most megtudtam, hogy én vagyok az utasokért. Udvariasabb, figyelmesebb lettem otthon is, a munkahelyemen is."

"Számomra könnyebb lett az utasokkal a kapcsolatteremtés."

És az ellenvélemények:

"Nem sokat ért!"

"Semmit, mert az utasokról megvan a saját véleményem."

Természetesen a válaszokat egyenként is érdemes volna elemezni, de erre az idő kevés. Véleményem szerint egyértelműnek tűnik az intézkedés innovatív jellege a cég részéről. Magam is fontosnak tartom a visszajelzések pozitív értékét, s meggyőződtem arról is, hogy az elkezdett munkát érdemes folytatni. A véleményünk szerint az igazi kontrollt és így az igazi innovativitást az jelenti, ha a Kisalföld Volán Rt. járatain elégedett utazóközönség utazik a jövőben.

Irodalom:

Scott-Shöberg: Menedzselés mesterfokon. Novotrade 1987.

Carnegie: A hatásos beszéd módszerei. 1990.

Gordon-Pease: Szó-beszéd. Park 1991.

Pease: Testbeszéd. Park. 1991.

Linkemer: A fellépés titka. Park 1991.

Shaw: Barátkozni jó. Park 1991.

Aronson: A társas lény. Közgazdasági Kiadó 1980.

Sille I: Illem, etikett, protokoll. Közgazdasági Kiadó 1985.

Stephen R. Covey: A hatékony emberek hét szokása. Boom 1991/2

Szervezési és vezetési ismeretek. Közgazdasági és Jogi Kiadó

FILOZÓFIA, SZOCIOLÓGIA, PEDAGÓGIA

Tulajdonváltás - filozófiai aspektusból

A tulajdon minden társadalmi forma egyik alapeleme, hiszen egy adott társadalom gazdasági újratermelési folyamatainak lényegi meghatározóit ez az alrendszer tartalmazza. Tulajdonképpen nem is csupán alrendszer, hanem az egész társadalom életének átfogó mozzanata. A gazdaság alapstruktúráját, a társadalom rétegződését, valamint a politikai - hatalmi viszonyokat egyaránt áthatja, befolyásolja. Nem véletlen, hogy a mai rendszerváltásnak nevezett társadalmi átalakulás egyik kulcskérdése a tulajdon változása.

Megjegyzendő azonban, hogy *az utóbbi évtizedekben a tulajdonról való fogalmaink beszűkültek*. A köztudatban olyan szimpla, vulgáris megközelítések uralkodtak el, mint pl. hogy a tulajdon háromféle lehet: közös, magán- és személyi tulajdon. Vagy a szocializmusban a társadalmi tulajdon két fajtája az állami és a szövetkezeti tulajdon. A formális - jogi definíció a tulajdont emberek és dolgok viszonyaként (rendelkezés) fogja fel, amelyet a politikai hatalom hív életre a törvények segítségével. Gyakran a tulajdont az emberi természettel hozzák összefüggésbe, az ember erkölcsi, lélektani hajlamával magyarázzák. Olyan attributumnak tartják, minek formáit a tulajdon eszméjének fejlődése vagy az állam (politika) erőszakos beavatkozása változtatja meg. Ez utóbbi megközelítésben a tulajdon "tetszés szerint" változtathatóvá válik, alárendelődhet a politikai hatalom aktuális érdekeinek vagy elvont célszerűségének; másutt jól működő, de nálunk talajtalan sémák "átvételével" lehet kísérletezni stb. A tulajdon pusztán jogi felfogása azért sem elégséges, mert a jogi forma változatlansága ellenére a tulajdon de facto jelentősen átalakulhat. Az alábbiakban a tulajdon kérdését nem jogi és nem is közgazdasági szempontból, hanem filozófiai aspektusból kívánom megragadni.

A tulajdon filozófiai fogalma mindenekelőtt abban különbözik az egyéb megközelítésektől, hogy nem az örök, történelemfeletti tulajdoneszmét tekinti tárgyának, hanem a tulajdon történetileg változó, valóságos alakzatait. A tulajdon ilyen felfogásban nem válik külön a

termeléstől és az elsajátítástól, hanem éppen ennek során nyilvánul meg. Formája a termelés jellegének átalakulásával együtt változik. A tulajdon fejlődéstörténetének tanulmányozása révén egy olyan elméleti séma állítható fel, amely kifejezi a tulajdon (s vele a termelés) változásainak fő törvényszerűségeit és irányait. A történelem tanulsága szerint a tulajdon minden formájában az egyének egy közösség tagjaként, annak közvetítésével viszonyultak a termelés feltételeihez. Ebben az összefüggésben *a tulajdon: egyéneknek közösségileg közvetített természetelsajátító tevékenysége*. A kapitalizmus előtti társadalmakban ez a természetelsajátítás mindenekelőtt a földnek és az általa termelt javaknak az elsajátítását jelentette, ezért a tulajdon lényegileg földtulajdon volt. Az, hogy az egyének nem közvetlenül sajátítottak el természeti tárgyakat, hanem társadalmi közösségeikbe ágyazottan, jelzi, hogy a tulajdonlás e közösségek koronként változó szerkezetétől függött.

A történelmi fejlődés során *a tulajdonlásnak különböző formái és fokozatai* jöttek létre (használat, birtoklás, rendelkezés). Az *őstársadalom őseredeti közösségeinek alapzatán* (ide tartozik a ókori keleti típusú, "ázsiai" forma is) a föld még a faluközösségek osztatlan köztulajdonában volt. A közösség tagjai, az egyének még nem önállósultak a közösséggel szemben, még nincsen elkülönült tulajdonuk, csupán használói a közösség birtokában lévő földterületből számukra művelésre kiutalt parcellának. Magántulajdon nem létezik. Elvben minden föld a (közösséget képviselő) törzsfő vagy uralkodó tulajdonában van.

Az idegen munka elsajátítása az ősi köztulajdon bázisán szerveződhet meg - közmunka és adó formájában. Az antik (görög-római) korszakban a tulajdon - és az azt közvetítő közösség - magasabbrendű alakzata jött létre. Alapközössége: a városállam (polisz). Az első, antik típusú görög poliszok azért születhettek meg, mert a mükénéi (még "ázsiai" jellegű) civilizációt a dór hódítás megtörte és uralmával új tulajdonviszonyokat is meghonosított. *A polisz-tulajdon: sajátos kettős tulajdon, egyesíti magában a köztulajdont és a magántulajdont. A földek egy részét - magántulajdonos parcellánként - felosztották a közösségtagok között, másik részét meghagyták közföldnek a város közös céljaira (jutalmazás, háború stb.). Valaki csak akkor lehetett állampolgára a polisznak, ha földmagántulajdonnal rendelkezett, s csak akkor kaphatott magántulajdont (és részesedett a közföldek javaiból), ha a polisz polgára volt. Ily módon a magántulajdon és a köztulajdonelem a poliszban*

egymást kiegészítette és egymástól elszakíthatatlanná vált. *Magántulajdon és közösséghez tartozás egysége* megszüntette az egyén korábbi, közösségen belüli "arctalanságát" és a fejlődés mozgatórugójává vált. Az egyéniség megerősödése mind a termelőmunkában, mind a közéletben (polisz-öntudat, hazafiság, művészet) a görög, majd a római kultúra alapvető tényezője lett.

A *középkori feudális tulajdon* közössége a bomló római antikvitás és a bomló nemzetiségi-törzsi germán barbárság tulajdonviszonyainak egymásra hatásából keletkezett. A faluközösségekben a magántulajdon-elem - az ázsiai és antik formához képest - a köztulajdon-elem rovására továbbfejlődött. A magántulajdon, amely antik formában megjelent és megerősödött, a germán formában már uralkodóvá vált. A falu itt már független földmagántulajdonnal (kisparcellával) rendelkező parasztok közössége.

E közösség magántulajdonos egyének személyi kapcsolatában, s azok egymásra vonatkozásaként létezik. A művelt területek magántulajdona teljes, a köztulajdon pusztán járulékosná válik, csak a legelők, halászó vizek stb. maradnak közösként. A termelés alaptényezője a természetes gazdálkodást, majd árutermelést is végző magántulajdonos jobbágy. A tulajdon fent vázolt fejlődése a "tisza" köztulajdontól a "tisza" magántulajdon felé haladt. A magánbirtoklás ugyan valamennyi prekapitalista formára jellemző, de a magántulajdon csak a kapitalizmusban lesz teljes.

A *kapitalizmus*, mint árutermelő társadalom megszünteti a földtulajdon és a földjáradék uralkodó szerepét, s helyébe az *általánossá tett tőkés áruviszonyt, a csereértéket, a pénz és a piac abszolút hatalmát állítja*. A tömegtermelés és a tömeges profit érdekében eltüntet - vagy saját szolgálatba állít - minden olyan prekapitalista közösséget, amely korlátként vagy kötelékként akadályozza az egyént abban, hogy "szabad" tőkéssé vagy bérmunkássá váljon. A tőke logikája szerint indifferens, hogy a profit a földjáradékból, a kereskedelemből vagy a gyáriparból származik. A polgári társadalom elszakítja az egyént tradicionális (akár ázsiai, akár antik, akár feudális jellegű) közösségeitől, s helyükbe minden területen az árucseré (a pénz) lép. A tőke és a bérmunka tulajdonformájában a *pénz*, mint általános szubsztancia minden korábbi közösségi közvetítés helyére lép. Ezzel előttünk áll a tiszta magántulajdon és a közösségeitől elkülönült, "szabad" egyén, mint történelmi termék. E

fejlődéstörténeti áttekintés egyszersmind azt is példázza, hogy a tulajdonnak autonóm gazdasági meghatározottságú mozgásformája van, amelyet jogi, politikai eszközökkel irányítani nem, legfeljebb befolyásolni, orientálni lehet. A tulajdon egyes történelmi formáit az különbözteti meg egymástól, hogy a tulajdonba vételt milyen jellegű közösségek és egyének végzik, ennek során milyen termelési feltételeket sajátítanak el, s tevékenységüket milyen célok, motívumok szabályozzák. Ha általános közös vonásokat keresünk, akkor megfigyelhetjük, hogy a tulajdon minden korszakban rendelkezett az alábbi jellegzetességekkel:

- a.) Saját munkára épülő elsajátítás.
- b.) Idegen munkaerő feletti rendelkezés.
- c.) Pusztá jogcímként megjelenő többletelvonás.

A kapitalizmus korát tekintve a saját munkára épülő elsajátítás példája a kisárutermelés fennmaradása. Ez esetben fennmarad munka és tulajdon korábbi egysége is: a megtermelt értéket maga a termelő sajátíthatja el. Az idegen munkaerő feletti rendelkezés a prekapitalista társadalmakban együtt jár az uralmi-szolgasági viszonyok kifejlődésével. A polgári társadalomban (pl. a gyáripariban) ez a rendelkezés a csere útján, pusztán gazdasági úton megy végbe, az egyén személyi, politikai szabadságának fenntartása mellett. Itt azonban már felbomlik munka és tulajdon egysége: az egyik oldalon tömeges tulajdonnélküliség jön létre. A munkás csak eleven munkaképességét kínálhatja fel a tőkessel folytatott csere aktusában, a tőkés számára így rendelkezésre álló idegen munkaerő idegen tulajdont hoz létre. A tőkeviszony ilyen megjelenése a klasszikus kapitalizmus időszakában tekinthető tipikusnak. A monopolkapitalizmus idején az elsajátítás közvetettebb formái dominálnak. A pusztá jogcímként megjelenő többletelvonás esetében (pl. a bérleti rendszer, a banktőke) a termelési feltételeivel elsődlegesen a termelők rendelkeznek, a tulajdonos közvetlenül nem vesz részt a termelési folyamatban, hanem pusztán járadékfelvonást gyakorol. Ez a fajta névleges tulajdon a tőke értékesülési folyamatában aktív szabályozó szerephez jut. A modern gazdálkodás fejlődési tendenciája, hogy a tulajdon mindinkább névlegessé válik, elválik egymástól a tényleges termelés és az értéktöbblet elsajátítása. Ennek következtében az igazgatási szervezet (management), illetve a részvénytulajdonosok tűnhetnek fel a tulajdonosi funkció hordozóiként, s a valóságos rendelkezési viszonyok anonimmá, áttekinthetetlenné válhatnak.

A kelet-európai szocializmus kísérlete a tulajdon szempontjából abból a felismerésből indult ki, hogy a társadalmilag szervezett termelés szükségletei már a tőkés formában kialakultak. (Ezt mutatja a részvénytársaságok, a nemzetközi monopóliumok, valamint a tőkés állami tulajdon megjelenése.) Tehát megérett a helyzet arra, hogy *az államhatalom forradalmi úton való megszerzése után megtörténjék az alapvető termelőeszközök társadalmosítása*. Ez a felismerés összhangban volt a tulajdon marxi elméletével, amely szerint a kapitalizmus "pénz-közösségének" tulajdonformáját egy közösségi társadalom magasabbrendű közvetítő közösségének kell felváltania. E társadalomban az egyének és a termelőeszközök közvetítésének formája nem az árucseré, hanem az egyének szabad társulása. Marxnál a társadalmi tulajdon kezdetben szükségképpen állami tulajdonként jelenik meg. De Marx hangsúlyozza, hogy ez az államiság csak a szabadság érdekében használható fel, ezért az államot mindikább társadalmosítani kell, egyének közösségévé kell tenni és törekedni kell arra, hogy az állam a dolgozók szabad közösségi berendezkedésének eszközévé váljon. Ugyanakkor a termelőeszközök társadalmosítása - azaz a magántulajdon megszüntetése - Marxnál nem jelentette az egyéni tulajdon felszámolását. Az egyéni és magánbirtoklás, valamint a közösségi tulajdon magánosok által való elbirtoklása, sőt eltulajdonítása minden eddigi társadalomnak természetes velejárója. *Az egyéni birtoklás és tulajdon az egész történelmi fejlődés hajtóereje és eredménye, végső fokon a tőkés kor vívmánya*. Enélkül az egyéniség gazdasági megalapozása, autonómiája és szabadsága vesz el. Ezért Marx a kapitalizmust meghaladó köztulajdont úgy fogalmazta meg, mint egyéni tulajdon és közös birtoklás szerves egységét. Elengedhetetlennek tartotta, hogy - a közös birtoklás alapzatán - helyreállítsák az egyéni tulajdon, hiszen a közösségi berendezkedés nála nem az egyéniség feláldozását, hanem kiteljesedését szolgálta, az eddigi történelmi folyamat betetőzéseként. Az egyéni tulajdon lényege abban áll, hogy a szabadon társult egyének gazdálkodnak a termelési feltételekkel, ugyanakkor részt vesznek a munkafolyamatok irányításában és a javak elsajátításában. Újra egyesül tehát munka és tulajdon.

A gyakorlatban a szocialista államok első ténykedése mind a magán mind az egyéni tulajdon erőszakos megszüntetése volt. Az állam-szocializmus állama nem volt képes társadalmosulni, a társadalmi igények és a társadalmi öntevékenység számára alkalmas kereteket biztosítani. A

társadalmi tulajdonként aposztrofált állami tulajdon a politikai szempontok túlsúlyát, a gazdaság átpolitizálását eredményezte. Az adminisztratív-bürokratikus, rugalmatlan állami szabályozás egyfelől a bérmunkás-mentalitás tömeges fennmaradásához, másfelől a piacorientáltság és hatékonyság nagymérvű elvesztéséhez vezetett. Nemcsak, hogy nem volt képes a kapitalizmus "pénz-közösségének" közösségi alárendelésére vagy ellenőrzésére, hanem világméretben még a kapitalizmus nemzetközi szintjéig sem jutott. A szocialista országok nem tudtak (együtt és külön-külön sem) a tőkés centrum vetélytársai lenni a világpiacon. Sőt, elzárkózásra rendezkedtek be, nemzeti keretekbe "zárkózva" próbálták meg a fejlettekhez való felzárkózást. *A rendszer ilyen módon szükségképpen nem tudta kivezetni a kelet-európai térség országait a perifériális helyzetből, a világkapitalizmus "foglya" volt és maradt. A magántulajdon formális - jogi megszüntetése nem vezetett a magántulajdon tényleges kiküszöböléséhez. A tulajdonosi funkciókat (rendelkezés, birtoklás, működtetés) a pártnomenklatúra által vezérelt, bürokratikus stuktúra gyakorolta. A rendelkezést a felső "politikai magántulajdonosok" (funkcionáriusok) gyakorolták, a birtoklást a vállalatvezetők, menedzserek rétege, a működtetést pedig az alsó szintű technostruktúra.*

A formálisan (ideológiusan) tulajdonosnak tekintett munkásság a tulajdonlás lehetőségeivel nem rendelkezett. (A termelőeszközöknek sem tulajdonosa, sem birtokosa nem volt, a termelésre vonatkozó döntéseknek nem volt részese.) Mivel az állami-politikai irányítás uralta a teljes gazdasági-társadalmi szférát, a társadalom autonóm alrendszerei nem szerveződtek meg.

Bár hazánkban a hetvenes évektől a "második gazdaság", majd a "gazdasági munkaközösségek" létrejötté a *nem átpolitizált "civil társadalom" megjelenését mutatják*, a tulajdonviszonyok lényegileg nem változtak. A társadalom tagjainak többsége tulajdon nélküli és önszerveződésre képtelen maradt, az állampolgári önrendelkezés és kezdeményezés lehetőségei szűkek maradtak. Ezzel együtt *elsorvadt a tulajdonosi érdekelttség és a gazdaszemlélet.*

A rendszerváltással együtt esedékes tulajdonváltás tehát alapján véve *tulajdonszerzési lehetőséget kell, hogy jelentsen a tömegék számára.* Ezzel összefüggésben egy olyan *szociális piacgazdaság működtetését kell megkísérelni*, amelyben a gyorsan gazdagodó tulajdonos-kisebbség

mellett egyre nő a kis- és középtulajdonosok száma, s csökken a lecsúszó, proletarizálódó tulajdonnékülieké. Az állam egyik fő feladata, hogy széles kereteket biztosítson a társadalmi öntevékenység számára, ösztönözze a privatizációt, a tulajdonhoz jutást, a vállalkozást.

A parlamentarizmus ugyanis még nem demokrácia, a "civil társadalom" eddig rejtett, elfojtott energiái mind a közéletben, mind a gazdasági szférában nélkülözhetetlenek. A csoporttulajdon különböző formái (szövetkezetek, társulások) feltételezik az önkormányzat, a öngazgatás funkcióját, ahol minden tag egyformán tulajdonos és dolgozó is. Emellett azonban jelentős szerepe maradhat az államnak is. A mindenáron való antitietizmus nem célravezető, hiszen az állami tulajdon is jogosult lehet ott, ahol a piaci versenyhelyzetben helyt képes állni. Az állami beavatkozás konjunktúraélnkítő szerepe, vagy egyes ágazatokban protekcionista jellegű szerepvállalása nem nélkülözhető. Ha az átalakulás nem is mehet veszteségek nélkül, lehetőség szerint elkerülendő, hogy a nemzeti vagyon jelentős része - szimbolikus összegekért - a multinacionális tőkésstruktúrák kezébe kerüljön.

Nemzetközi szempontból nézve a *félperifériáról a centrum felé való felzárkózásunk rövid távon aligha lehetséges*. De a centrumországoktól való végleges el- és leszakadást el kell kerülnünk. Ennek érdekében nem közömbös, honnan hová tart a tulajdon fejlődése, s felismerjük e téren öntörvényű fejlődési lehetőségeinket. Ezen is múlik ugyanis, hogy a rendszerváltás egy újabb "zsákutcás" modernizációt vagy az európai normákkal való lépéstartást eredményez-e.

HIVATKOZÁSOK

- Ágh Attila** (1988): A kicsi a szép. Valóság, 1988/2.sz.
- Bogár László** (1990): Ki lesz a tulajdonos? Hittel, 1990/13.sz.
- Kahulits László** (1985): A szocialista tulajdonviszonyok. Budapest, Kossuth Kiadó
- Kornai János** (1982): A hiány. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Láng János** (1987): Az őstársadalmak. Budapest, Gondolat Kiadó
- Liska Tibor** (1988): Ökonosztát. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Szabó Kálmán** (1988): A tulajdonviszonyok változásai és társadalmi következményei
In: Közös gondolkodás a szocializmusról II. Budapest, Kossuth Kiadó
- Tőkei Ferenc** (1988): A társadalmi formák elméletéhez In: A társadalmi formák marxizmus elméletéhez. Budapest, Kossuth Kiadó
- Tőkei Ferenc** (1975): Az ázsiai termelési mód kérdéséhez. Budapest, Kossuth Kiadó
- Wiener György** (1983): A tulajdon marxizmus felfogása. Társadalmi Szemle, 1983/3.sz.

A társadalmi egyenlőtlenségek szociológiai leírásáról

Az állampolgárokat, a politikusokat és a társadalomtudósokat mindig élénken foglalkoztatja, hogy milyen mértékűek és hogyan alakulnak az emberek, embercsoportok közötti társadalmi egyenlőtlenségek. Különösen így van ez olyan időszakokban, amikor az emberek többsége úgy érzi, hogy romlik az anyagi helyzete, ami gyakran előfordul a nagyobb társadalmi átrendeződések idején.

E mostani konferencián bizonyára több előadás is foglalkozik annak a rendszerváltozásnak a társadalmi hatásaival, amely a közelmúltban ment (és talán ma is megy) végbe Magyarországon és a többi, volt szocialista országban. Ehhez a munkához jómagam azzal szeretnék hozzájárulni, hogy megpróbálok rövid, vázlatos áttekintést adni azokról az eljárásokról, amelyekkel a szociológia (a statisztikában alkalmazott módszereket is felhasználva) megkísérli leírni a társadalomban tapasztalható egyenlőtlenségeket.

A jövedelmi különbségek méréséről

Valószínű, hogy a fenti eszközök közül a "laikus" állampolgárok csak a *létminimumot* ismerik, amelynek éppen aktuális értékével (értékeivel) a tömegkommunikáció időről időre felborzolja a kedélyüket.

Mint a Statisztikai Szemle legutóbbi számából megtudhattuk, a Központi Statisztikai Hivatal már 1968-ban készített létminimum-számítást, de ennek és a későbbi vizsgálatoknak az adatai sokáig titkosak voltak és csak 1987-ben hozhatták nyilvánosságra az idevonatkozó számokat. A nyolcvanas évek tapasztalatai alapján a statisztikai hivatal 1991-ben megújította létminimum-számítási módszerét. Az erről szóló, példamutatóan tömör és világos tájékoztató szerint az alapelvek maradtak, de a számítási módot egyértelműbbé tették és javították az eredmények gyakorlati alkalmazhatóságán is.

A szóbanforgó dokumentum *létminimumon* olyan havi nettó jövedelmet ért, "amelyből egy háztartás, illetve egy család a legszerényebb, de a társadalomban még elfogadható színvonalon képes megélni." (Zafír 1991:425.) Ez a jövedelem három részből tevődik össze: az élelmiszer-szükséglet költségéből, a lakással kapcsolatos kiadásokból és ezeken felüli összes többi kiadásból. Az "élelmiszerkosár" összeállításánál a KSH munkatársai a táplálkozástudomány ajánlásaiból indultak ki és nemcsak a fiziológiailag szükséges kalóriaértékeket vették figyelembe, hanem arra is ügyeltek, hogy egyetlen összetevőből (pl.zsíradszékéből, szénhidrátból) se tartalmazzon túl sokat a kosár. Az élelmiszer-szükségleten felüli kiadások meghatározásánál azoknak a háztartásoknak az átlagát fogadták el minimumértéknek, amelyeknek az élelmiszer-fogyasztása megegyezett a fenti módon számított élelmiszernormával. A lakással kapcsolatos kiadások a lakásfenntartás költségeit, illetve - lakással nem rendelkezők esetén - a piaci lakbért foglalják magukban, de nem tartalmazzák a lakásszerzés költségeit, mivel a lakás nem a folyó fogyasztás része, hanem vagyontárgy.

Ha a létminimumot a fentiek szerint határozzuk meg, akkor a statisztikai hivatal számításai alapján Magyarországon manapság kb. 1 millió ember, azaz a népesség 10 százaléka él a létminimum alatt.

A KSH létminimum-számítási módszere jól átgondoltnak és korrektnek tűnik. Kifogást talán csak a *létminimum* elnevezéssel szemben lehet emelni, mivel a létminimum alatt élés óhatatlanul az éhezés, a rongyos ruházat és a rossz, egészségtelen lakás képzetét kelti bennünk. Ezért véleményem szerint jobb lenne *társadalmi minimumról* vagy *szegénységi küszöbről* beszélni.

Ámde a létminimum vagy a társadalmi minimum önmagában semmi-képp sem elegendő a jövedelmi egyenlőtlenségek leírására. Ehhez ismernünk kell a felsőbb rétegek jövedelmét is, hogy összevethessük az alsóbb rétegek jövedelmével. Ennek leggyakrabban alkalmazott módszere, hogy a vizsgált népességet az egyének vagy a családok jövedelme szerint sorba rendezzük, majd 5 vagy 10 vagy 20 egyenlő részre osztjuk és megnézzük, hogy a népesség egyes ötödeire, tizedeire, huszadaira az összes jövedelem hány százaléka jut. Minél nagyobb az

egyes rétegek részesedésének a 20, illetve 10 vagy 5 százaléktól való eltérése, annál nagyobb a szóbanforgó országban a jövedelmi egyenlőtlenség. Ennek mértékét az Egyesült Államok és Magyarország esetében az 1.sz. táblázat mutatja.

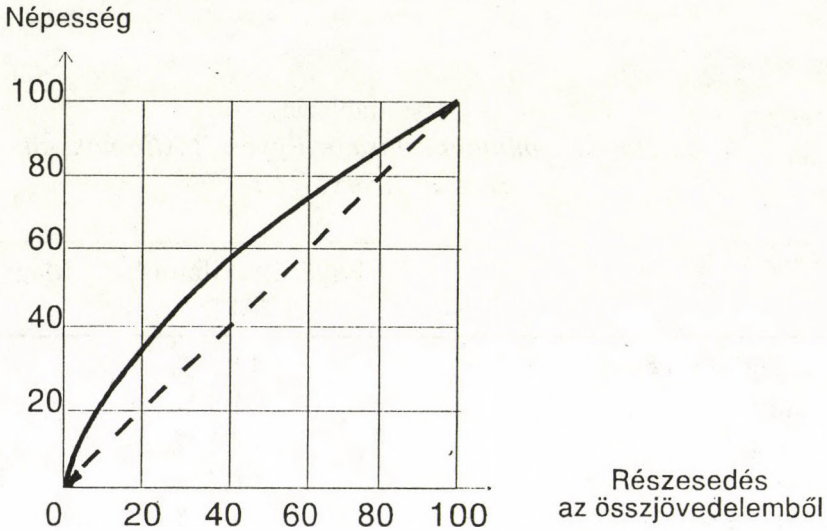
1.sz. táblázat
Az összjövedelem megoszlása az Egyesült Államokban
és Magyarországon

	Egyesült Államok 1982	Magyarország 1982
Az 5. (legfelső) ötöd	42.7 %	31.8 %
A 4. ötöd	24.3 %	22.6 %
A 3. ötöd	17.1 %	18.8 %
A 2. ötöd	11.2 %	15.6 %
Az 1. (legalsó) ötöd	4.7 %	11.2 %
A legfelső huszad	16.0 %	10.3 %

Forrás: Samuelson 1987:799., KSH 1985:104.

Célszerűnek bizonyul, ha az összjövedelemből való részesedést nem egyenként, hanem kumulálva vesszük figyelembe, vagyis azt nézzük, hogy mekkora rész jut az 1. ötödre, az 1+2. ötödre, az 1-2-3. ötödre és így tovább. Ha a népességet nem 5, hanem 10 vagy 20 vagy ennél is több jövedelmi csoportra osztjuk, akkor az ún. *Lorenz-görbéhez* jutunk (1.ábra.)

1. ábra
Az összjövedelem megoszlásának Lorenz-görbéje

Minél jobban eltér a Lorenz-görbe az egyenletes jövedelemeloszlást reprezentáló 45° -os egyenestől, annál nagyobb a jövedelmek egyenlőtlensége. A Lorenz-görbe és a 45° -os egyenes közötti terület mérőszámának kétszeresét *Gini*-féle együtthatónak nevezzük, amely a matematikai statisztikában használatos mutatókhoz hasonlóan 0 és 1 közötti értéket vehet fel (akkor lenne 1, ha az összes jövedelem egy kézben összpontosulna). A Gini-együttható segítségével a jövedelmi egyenlőtlenséget már egyetlen egy számmal jellemezhetjük.

A társadalmi rétegződés modellezése

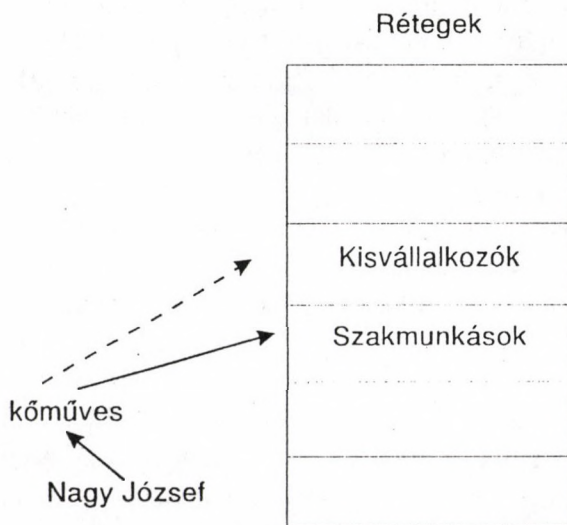
A szociológia természetesen nem elégedhet meg a jövedelem szerinti rétegződés leírásával, amely önmagába véve inkább a statisztika tárgya. A szociológiai vizsgálódásnak ki kell terjednie az anyagi különbségek egyéb összetevőire is (lakás, település, fogyasztás, felhalmozás stb.), továbbá az emberek, embercsoportok közötti nem anyagi egyenlőtlenségekre is (iskolai végzettség, kulturális fogyasztás, társas kapcsolatok, szokások, életesélyek stb.), amelyeket együttvéve *társadalmi rétegződésnek* nevezzük.

A szociológiai irodalomban a társadalmi rétegződés sokféle leírásával találkozhatunk, amelyek bizonyos közös vonások mellett sok mindenben különböznek egymástól. Úgy látom azonban, hogy ezek a leírások a változatosság ellenére két nagy csoportba sorolhatók:

Az egyik csoportba azok a modellek tartoznak, amelyek a vizsgált személyeket vagy családokat előbb valamilyen tulajdonságuk (többnyire a foglalkozásuk) szerint bizonyos csoportokba sorolják, ezeket a csoportokat gyakran még nagyobb csoportokká vonják össze és e nagyobb társadalmi csoportokat helyezik el a vizsgált szempontok alapján a társadalmi rétegződés hierarchikus rendszerében (2.ábra).

2.ábra

Osztály- vagy csoportmodellek

Az ilyen típusú modelleket *osztály-* vagy *csoportmodelleknek* nevezhetjük. Ha osztályon nem marxi értelemben vett osztályt, hanem logikai osztályt értünk, akkor a két elnevezés természetesen egybeesik. Mivel itt a személyek, illetve a családok bizonyos társadalmi csoportok közvetítésével (az illető csoportba tartozásuk révén) kerülnek a társadalmi hierarchia valamelyik fokára, az ilyen rétegződésleírásokat *indirekt modelleknek* is nevezhetjük.

Hazai példával élve, ebbe a típusba tartozik az a jól ismert rétegződés-vizsgálat, amelyet Ferge Zsuzsa, Kemény István és Mód Aladárné hajtott végre 1963-ban a Központi Statisztikai Hivatalban. Ez a reprezentatív felmérés 15 ezer háztartásra terjedt ki és azzal az eredménnyel zárult, hogy a magyar társadalomban (az akkori magyar társadalomban) nagyvonalakban az alábbi 7 társadalmi réteget lehet megkülönböztetni (Ferge 1969:126-127.):

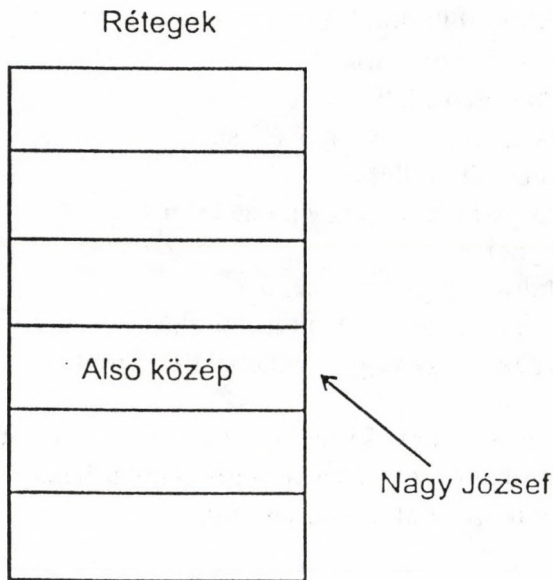
1. Vezető állásúak, értelmiségiek
2. Középszintű szakemberek
3. Irodai dolgozók
4. Szakmunkások
5. Betanított munkások
6. Segédmunkások, hivatalsegédek stb.
7. Mezőgazdasági fizikai dolgozók

Ez a rétegződési modell a magyar statisztikai és szociológiai gyakorlatban az ideológiai jellegű "*két osztály + egy réteg*" elképzelést váltotta fel (a két osztály a munkásosztály és a parasztság volt, az egy réteg pedig az értelmiség). A Ferge-féle modell alapján az 1960-as évek második felében több érdekes statisztikai kimutatás született, mindaddig, amíg egy pártindíttatású döntés 1973-ban helyre nem állította a KSH-ban a "*marxi-lenini osztályszemlélet*"-et. Ezt követően a statisztikai gyakorlatban a rétegződés-leírás fő szempontja a *fizikai és nem-fizikai* lett. A szociológusok, akiket nem kötött az 1973-as statisztikai törvény, kitartottak a Ferge-féle besorolás vagy a hozzá hasonló felosztások mellett.

A rétegződési modellek másik csoportjába azokat a leírásokat sorolhatjuk, amelyek a társadalmat nem munkásokra, parasztsokra, tisztviselőkre, értelmiségiekre stb. osztják, hanem *felső, középső és alsó* helyzetű rétegekre, amelyekben belül gyakran további alrétegeket (*felső közép, középső közép, alsó közép* stb.) különböztetnek meg. Ebben az

eljárásban a vizsgált személyek vagy családok az alkalmazott szempontok szerint valamilyen pontszámot kapnak és e pontszám alapján kerülnek bele valamelyik társadalmi rétegbe (3.ábra).

3. ábra
Stratifikációs modellek

Az így keletkező modelleket az angol-latin *stratum* (= réteg) szó nyomán *stratifikációs modelleknek* szokás nevezni. Mivel itt a személyeket, illetve a családokat pontszámuk alapján közvetlenül sorolják be valamelyik társadalmi rétegbe, az ilyen modelleket *direkt modelleknek* is nevezhetjük.

Ebbe a csoportba tartoznak azok az eljárások, amelyekkel az amerikai szociológusok a vizsgált személyek *társadalmi-gazdasági státuszát* (*socioeconomic status*) szokták meghatározni. Az erre a célra kidolgozott kérdőívek között olyat is találhatunk, amellyel bárki önmaga is kiszámíthatja a státuszát. Az egyik ilyen kérdőíven (Spencer 1985:205.) az alábbi 3 kérdés szerepel:

		Pontszám
Iskolai végzettsége	Befejezett (graduate) felsőoktatási intézmény	5
	Néhány év felsőoktatási intézményben	4
	Befejezett középiskola	3
	Néhány év középiskola	2
	Általános iskola (vagy ennél kevesebb)	1
A család évi jövedelme	65.000 dollár felett	5
	30.000-64.999 dollár	4
	15.000-29.999 dollár	3
	8.000-14.999 dollár	2
	8.000 dollár alatt	1
A családfő foglalkozása	Professzionális vagy menedzser nagy cégnél, vállalatnál	5
	Félprofesszionális vagy menedzser kis cégnél	4
	Hivatalnok vagy kereskedő	3
	Szakképzett vagy betanított munkás	2
	Mezőgazdasági vagy szakképzetlen munkás	1

A kérdőív kitöltetése (vagy kitöltése) után nincs más teendő, mint összeadni a pontszámokat és az összpontszám alapján besorolni a vizsgált személyt (vagy magunkat) az alábbiak szerint:

Ha pontszáma	Akkor társadalmi-gazdasági státusza
15	felső
12 - 14	felső közép
9 - 11	közép
6 - 8	alsó közép
3 - 5	alsó

A stratifikációs vagy direkt modellek Magyarországon (és talán egész Európában) jóval kevésbé ismertek és használatosak, mint az osztály- vagy csoportmodellek. Ez utóbbiaknak kétségkívül megvan az az előnyük, hogy a bennük szereplő társadalmi rétegek konkrét társadalmi

csoportokhoz (szakmunkások, parasztok, vezetők, értelmiségiek stb.) köthetők. De mivel ez az eljárás a csoportátlagon alapul (a csoporthoz tartozó egyének átlagos jellemzői, átlagos helyzete alapján helyezi el az illető csoportot a társadalmi hierarchiában), az egyes csoportokon belül gyakran elég nagy a szóródás és bizony az is előfordul, hogy a csoporthoz tartozó személyek, családok között akkorák vagy nagyobbak a társadalmi különbségek, mint a csoportok között.

A stratifikációs eljárásoknak éppen az a jó tulajdonságuk, hogy ezekben minden személynek vagy családnak egyértelműen meghatározott helye van (minden pontszámhoz egy és csak egy státusz tartozik). Hátrányuknak tekinthető viszont, hogy egy-egy strátumba gyakran eléggé eltérő foglalkozású és iskolai végzettségű egyének kerülhetnek, s ezért ezeket a rétegeket nehéz konkrét társadalmi csoportokhoz kötni. Bár ha jobban belegondolunk, akkor beláthatjuk, hogy az egyes *strátumokat* (például az *elitet*, a *felső* vagy az *alsó középet*, vagy a *legalsó* társadalmi réteget) alkotó személyek éppúgy egymáshoz tartoznak vagy tartozhatnak (objektív helyzetük és csoporttudatuk révén), mint mondjuk a *munkások* vagy a *mezőgazdasági dolgozók*.

Tudomásom szerint Magyarországon mindeddig csak egyetlen olyan szociológiai felmérés volt, amelyet többé-kevésbé stratifikációs vizsgálatnak lehet nevezni. Ezt a felmérést a Társadalomtudományi Intézet hajtotta végre Kolosi Tamás vezetésével az 1980-as évek elején (Kolosi 1984). A kutatás, amelyet Kolosiék rétegződésmodell-vizsgálatnak neveztek el, kétségkívül a stratifikációs eljárások jellegzetességeit viseli magán, de ismertetése már nem fér bele ebbe az előadásba, mivel ehhez át kellene tekinteni a vizsgálat során használt matematikai statisztikai módszereket is.

HIVATKOZÁSOK

Ferge Zsuzsa 1969. Társadalmunk rétegződése. Kossuth

Kolosi Tamás 1984. Státusz és réteg (Rétegződésmodell-vizsgálat 3.) Társadalomtudományi Intézet

KSH 1985. A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1982-ben

Samuelson, Paul A. 1987. Közgazdaságtan 2.kötet. Mikroökonómia. Közgazdasági és Jogi Kiadó

Spencer, Metta 1985. Foundations of Modern Sociology. 4th.ed. Prentice-Hall

Zafir 1991. A létminimum-számítások 1991. évi megújítása. Statisztikai szemle 6. 425-431.

KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA

A közösségi és társadalmi szervezetek alakulása a rendszerváltás után

Győr az ország harmadik ipari központja, a legnagyobb vidéki gépipari és textilipari város. Közlekedési csomópont, jelentős a kereskedelme. A fejlesztési eszközök erőteljes koncentrálódásával a 80-as évtizedre rendkívül dinamikus népességnövekedés jellemezte. Az 50-es évtizedben a megyeszékhely lakossága mindössze 56.000 fő, pl. 1956-ban 55.598. Ez a szám 1970-re majdnem megkétszereződött (106.000), 1980-ban 122.605-re emelkedett, s 1989-ben 129.116 lakost számláltak. A megyeszékhelyen él ma a megye lakosságának közel egyharmada. A város Észak-Dunántúl jelentős kulturális és egészségügyi központja, feladata a térség magasabb szintű regionális funkcióinak ellátása. Győr regionális szerepkörének vizsgálatakor - a téma elemzésének teljessége érdekében - vázlatosan nyomon követtük a szellemi erőforrások bázisainak alakulását, formálódását, változását.

Egy település fejlődésében fontos az ott létesült gazdasági, irányítási, kulturális, szociális szervezetek tevékenysége, szolgáltatása, a civil társadalom szerveződése mind az egyén, mind a társadalom szempontjából. Napjainkban átmeneti időszakban élünk, ahol a változás szükségyszerű, jogos igény. Ezt az igényt - egyéni adatgyűjtés alapján - a különböző szervezetek számbavételével, azok funkciói szerinti regisztrálásával, szerepkörének feltárásával jeleníthetjük meg.

Győr regionális funkcióját erősítik, formálják a megyeszékhelyre telepített, települt *költségvetési intézmények, társadalmi szervezetek, egyesületek, alapítványok*. Létük fontos szerepet tölt be az állampolgári magatartás, életmód, kulturális szokások irányításában, szabályozásában, formálásában. A 454 szervezet 11,5 %-a intézmény, 36,3 %-a politikai-társadalmi közösség, 34,8 %-a egyesület és 17,4 %-a alapítvány. Az 52 költségvetési szerv közül 11,5 %-uk lát el regionális feladatokat, elsősorban az Észak-Dunántúlon (lásd a mellékletet).

A 165 társadalmi szervezet közül *domináns a szakszervezetek száma* (74 %), melyek elsősorban helyi (munkahelyi, lakóközveti) igényekkel,

problémákkal foglalkoznak. Az összes társadalmi szervezet 12,7 %-a városi, 15,2 %-a megyei hatósugarú, s 5 %-uk regionális. A regionalitást az érdekképviselők és a parlamenti pártok képviselik. Rendkívül *alacsony az ifjúsági szervezetek száma*, ami hűen tükrözi az átmeneti állapotokat. A régi szervezetek megszűntek, az új csoportok önszerveződéséhez kevés az a fogadózó (hagyomány, önmaguk által vállalt értékek, azok megvalósítására való törekvés), amit tapasztalati úton szerezhettek.

Az utóbbi 2-3 évben terjedtek el Magyarországon az egyesületek és alapítványok Győrben. A 158 egyesület 17,7 %-a kulturális-szociális jellegű, döntő többségük (82,3 %) sport, illetve szabadidős tevékenységet folytat. A sport- és szabadidős tevékenység szétválasztásában - ahogy az a táblázatban látható - a tisztelt olvasó némi önkényességet is felfedezhet. A csoportosítást az egyesület által fogalmazott cél és feladataik, valamint saját elnevezése alapján végeztük el. Az egyesületek között önmagában is meghatározó, 61,3 % a bejegyzett sportegyesületek száma. Továbbgondolásra érdemes, hogy egyelőre nagyon szűknek látszik az az érdeklődési terület, ahol a kortárs csoportok tapasztalatokat, véleményeket tudnak cserélni egymással.

A városban bejegyzett 80 *alapítvány* 15 féle kategóriába sorolható működésük alapján. (3.sz.táblázat) A táblázat jól szemlélteti, hogy az alapítványok döntő többsége - 58,2 %-a - városi célokat szolgál. Egyáltalán nem jelentéktelen azonban megyei hatáskörük sem, mely 11,3 %-os. Funkciójuk szerint az alapítványok elsősorban szociális, karitatív segítséget, oktatást támogatnak, említésre méltó a művészetek, a szabadidős, sporttevékenységek, betegségmegelőzés pártolására létrejött szerveződések, az egyéb kezdeményezések esetiek.

**Győr közösségi és társadalmi szervezetei
és hatáskörzete**

Intézmény	regionális	megyei	városi	helyi	összesen
	h a t á s k ö r ű e k	t á s k ö r ű e k	s k ö r ű e k	r ű e k	
Költségvetési szervek	6	15	5	-	26
Vegyes finanszírozású, önálló	-	12	14	-	26
ÖSSZESEN:	6	27	19	-	52
TÁRSADALMI SZERVEZETEK					
Érdekképviselőtek	6	7	3	-	16
Szakszervezetek	-	11	6	105	122
Parlamentari pártok	2	4	6	1	13
Parlamenten kívüli pártok	-	1	5	1	6
Ifjúsági szervezet	-	2	1	5	8
ÖSSZESEN	8	25	21	111	165
EGYESÜLETEK					
Kulturális	1	4	20	-	25
Szociális-karitatív	-	-	3	-	3

Intézmény	regionális	megyei	városi	helyi	összesen
	h a t á s k ö r ű e k	t á s k ö r ű e k	s k ö r ű e k	r ű e k	e k
Sport	-	6	35	55	96
-szövetség	-	4	-	-	4
-egyesület	-	-	15	-	15
-baráti kör	-	-	5	-	5
-sportági egyesület	-	-	9	-	9
-futballklub	-	-	3	-	3
-diáksportkör	-	-	1	14	15
-intézeti, üzemi	-	-	-	25	25
-lövészklub	-	1	2	16	19
tűzoltók	-	1	-	-	1
Szabadidős	-	2	18	14	34
-kertbarát, természetvédő	-	2	7	-	9
-horgász	-	-	3	10	13
-galambtenyésztő	-	-	2	-	2
-vadásztársaság	-	-	6	4	10
ÖSSZESEN	1	8	53	69	130

Intézmény

	regionális	megyei	városi	helyi	összesen
	h	a	t	ö	k
	h	a	t	ö	k
ALAPÍTVÁNYOK					
Betegségmegelőzés, gyógyítás	-	-	4	-	4
Szociális, karitatív segítség	-	2	5	14	21
Ifjúság	-	-	2	-	2
Tudomány, kutatás	-	1	1	-	2
Oktatás	-	1	9	5	15
Kultúra	-	-	4	-	4
Művészetek	1	-	5	-	6
Pihenés, szabadidő, sport	-	1	5	-	6
Környezetvédelem	-	-	1	-	1
Vallás	-	-	1	-	1
Menekültek segítése	-	-	1	-	1
Bűnmegelőzés, vagyonvédelem	-	1	-	-	1
Polgári védelem	-	-	1	-	1
Gazdaság	-	1	1	3	5
Egyéb célok	1	2	6	1	10
ÖSSZESEN	2	9	46	23	80

* Helyi = intézményi, kerületi

SZTANKÓ JÁNOS

Gazdaság és erkölcs

A gazdaság és az erkölcs látszatra nagyon eltérő fogalmak, amelyek között azonban a különbözőség mellett lényeges összefüggés és kölcsönviszony áll fenn. Ezt az összefüggést az ókori görögök is felismerték, hiszen abban az időben, amikor még a személyes adottságokat (erő, eszesség, bátorság stb.) tekintették erkölcsi tulajdonságoknak, Hésziodosz úgy fogalmazott, hogy "A gazdagsággal... együtt jár az erény és a dicsőség... a gazdagság bátorsággal párosul."¹. A gazdagság és az erényes élet ellenkező előjelű összefüggését tükrözi az a jól ismert őskeresztényi felfogás is, hogy "... könnyebb a tevének átjutni a tű fokán, mint a gazdagnak bejutni a mennyek országába", valamint az az intelem, hogy "Jobb a szegény, ha tisztességben él, mint aki rossz úton jár és gazdag."².

Ezek az ősi felismerések elsősorban a gazdagság és az erkölcs vonatkozásában érintették a gazdaság és az erkölcs kölcsönviszonyát. A polgári társadalom létrejöttével még inkább konkretizálódtak ezek a felismerések és eltérő erkölcsi elveket, normákat és magatartási formákat eredményeztek, *a dolgozó, szorgalmas, a szavahihető polgár embereszményről, a "biznisz az biznisz" álláspontján álló, az erkölcsi megfontolásokat másodlagosnak tekintő üzletember típusáig*, egyben ítéletet mondva magáról a gazdálkodásról és gazdagságról is.

Amíg tehát korábban az volt a kérdés, hogy milyen összefüggés van a gazdagság (gazdaság) és erkölcs között, napjainkra már eljutottunk az olyan kérdésfelvetéshez is, hogy "gazdaság (gazdagság) vagy erkölcs". E felfogás szerint a gazdaságban nincs helye az erkölcsnek, a gazdálkodás (vállalkozás, üzletelés) nem erkölcsi kérdés. Az egyén vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a gazdag ember nem lehet erkölcsös, az erkölcsös ember pedig nem lehet gazdag.

Igen figyelemre méltó *W.E.H. Lecky* - ír szabadgondolkodónak az a felfogása, mely szerint az iparosodó polgári társadalom két merőben különböző jellemet alakít ki: *a dolgozó embert és a spekulánst*. Mindkét típust anyagi (gazdasági) érdekei vezérlik, de eltérő gazdasági helyzetük,

lehetőségeik eltérő erkölcsi magatartást eredményeznek. Míg a dolgozó ember fő jellemvonása az óvatosság, a szorgalom, a rendszeretet, a mértékletesség, a kitartó erőfeszítés, addig a spekuláns ezekkel a tulajdonságokkal nem rendelkezik, ellenben fő jellemvonása a szemfülesség (szemtelenység?) és gyakran követ el kisebb-nagyobb hibákat (értsd: erkölcsi botlásokat). E felfogás szerint "... az erény valamilyen fajtáját elsősorban a körülmények alakítják ki..."³.

Természetesen, az ilyen és ehhez hasonló elméleteket nem szabad abszolutizálni, de mint egy megközelítési módnak van létjogosultsága, hiszen a társadalmi-gazdasági élet valós tényeinek tapasztalatain alapul. Nyilvánvaló emellett az is, hogy *az ipari-polgári társadalom ennél sokszínűbb és a tipizálás is leegyszerűsített*. Mégis, például, ha a mai magyar társadalmi-gazdasági helyzetet vizsgáljuk, nem kevés, az adott felfogással harmonizáló jelenséggel találkozunk, mindenekelőtt azzal, hogy "... az erény valamilyen fajtáját elsősorban a körülmények alakítják."

"Magyarországon a 90-es évtized legnagyobb kihívása a gazdaság gyökeres megváltoztatása. Az évtizedeken át a központi tervutasításos irányítást felváltja a magántulajdonon alapuló piacgazdaság és az átalakulás központi eleme, a privatizáció."⁴.

A privatizáció azonban nem csupán tulajdonváltást jelent, hanem egyúttal olyan társadalmi-gazdasági változásokat is eredményez, amelyek kihatnak a "körülményekre", amelyek az "erény valamilyen fajtáját... alakítják". Elegendő csupán arra utalni, hogy máról holnapra egyesekből vagyonosodó vállalkozók, tulajdonosok, másokból pedig munkanélküliek, vagy éppen hajléktalan nyomorgók lesznek.

A vállalkozók közül egyesek meggazdagodnak, mások tönkremennek. Vannak, akik elvesztik korábban összegyűjtött tőkéjüket⁵ és vannak, akik "kisebb-nagyobb hibákkal" (törvénysértésekkel), vagy "csupán" erkölcsileg elítélhető spekulációkkal óriási vagyonokra tesznek szert.

Hogyan hat mindez az erkölcsre, illetve az erkölcs mennyiben van jelen ezekben a gazdasági folyamatokban?

A kérdés megválaszolása hosszú évekig tartó, sokoldalú feltáró és elemző munkát igényel. Azt azonban már ma is láthatjuk, hogy *a folyó gazdasági változások kedvezőtlen változásokat eredményeznek a mai magyar társadalom erkölcsi tudatában és gyakorlatában is*. Hiszen, ha az emberek azt tapasztalják, hogy nem a szorgalmas munka a gazdagság forrása, hanem az "ügyeskedés", "a szemesnek áll a világ", akkor nem

véletlen, hogy *rohamosan csökken a tisztességes munka presztízse, romlik nemcsak a munkaerkölcs, hanem az erkölcs általában*. Igen sötéten látja ezt a mai helyzetet Benedek István, aki egyenesen úgy fogalmaz, hogy "A vállalkozáshoz tőke kell és üzleti rafinéria. Üzleti tisztesség is kellene hozzá, de honnan vegye ezt abban az országban, mely a politikától a házasságig minden tisztességet megkérdőjelez?"⁶. Így azután nem véletlen, hogy "Manapság se szeri se száma az olyan jószándékú, meggyőződésesen etikus embernek, akik mindazonáltal a megélhetésüket biztosító havi munkabér fejében szörnyszülött szervezetekben, e szervezetek számára dolgoznak"⁷ - írja a Gazdaság és Társadalom című folyóiratban Magyar Beck István.

A gazdasági változások erkölcsi következményeinek mintegy összefoglalása is lehetne Nuber István egy 1991. évi nemzetközi erkölcsfilozófiai konferencián elhangzott gondolata, mely szerint "Az erkölcsi konfliktus elmélyül, ha a pénz csereértékének súlyos ingadozása, az árak növekedése, szűk csoportok igazságtalan meggazdagodásához vezet, s a polgárok többségének (főképpen fixfizetésből élőknek) kényszerű elszegényedését jelenti... a tisztességtelen haszon, a nyereszkesedés, a pénzügyi és adózási manipuláció... *gerjeszti a társadalomban a morális válságot*."⁸.

A romló morális helyzet pedig nemegyszer visszahat a gazdaságra. Az a felfogás, hogy "aki dolgozik, nem ér rá pénzt keresni", vagy, hogy "a pénznek nincs szaga", - torzulást eredményez a gazdaságban is. Korábban megbeszült iparágak, vagy éppen a szolgáltatások terén kedvezőtlen átrendeződések figyelhetők meg. Becsuknak gyárakat, megszüntetnek vállalatokat, mert nem hoznak olyan gyorsan és olyan nagy hasznot, mint más iparágak, vagy a kereskedelem. Bezárnak, eladnak élelmiszerboltokat, patyolat felvevőhelyeket, közösségi klubokat és a helyükön butikokat, esetleg biliárd szalont nyitnak. Pincékben, garázsokban, kerékpár tárolókban "mini discount"-ok nyílnak, ahol a gyors meggazdagodás reményében nemegyszer "vámos nem látta" gyanús eredetű árukat kínálnak, vagy éppenséggel nem erkölcsnemesítő "bögrecsárdákat" üzemeltetnek.

Az adózás, a kettős ÁFA kijátszását, a biztosítási és vámcsalásokat egyre többen nem tekintik erkölcsstelennek. "az elmúlt héten 130 pénzügyi bűncselekményt és szabálysértést derítettek fel a Vám- és Pénzügyőrség munkatársai... A számok azt mutatják, hogy... fokozódik a bűn-

cselekmények száma" - tájékoztatta Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságának illetékese az MTI-t.⁹ Mind többen hangoztatják, hogy *akiknek erkölcsi fenntartásaik vannak, azok nem életre valók és felkopik az álluk*. A tönkrement vállalkozó pedig szószerint "rablásra is vállalkozik" - tudjuk meg a Népszava 1993. február 8-i számának "Rablásra vállalkozott"¹⁰ című cikkéből. Ez a cikk egy 40 éves vállalkozóról szól, aki fegyveres postarablást követett el és tettét vállalkozásának csődjével indokolta.

Különösen *erkölcsromboló hatású az a folyamat*, amely ma a gazdasági változásokkal *a munkaerő piacon végbemegy*. Még 1992 tavaszi adatok szerint "... a regisztrált munkanélküliek száma már meghaladta a félmillió létszámot és a munkanélküliségi ráta mára jóval 10 % fölé emelkedett... a havi átlagos növekedés abszolút számokban mérve jelentős, 20-25 ezer fő."¹¹

A rideg számokon túl aggodalomra adhat okot az a tény is, hogy a munkanélküliek között - ugyancsak 1992-es adatok szerint - "A legfiatalabbak, a 20 év alattiak aránya 7 %-ról 10 %-ra nőtt."¹² Vagyis sok fiatal *úgy lesz munkanélkülivé, hogy még csak meg sem tapasztalhatta, hogy mit jelent a tisztességes, szorgalmas munkásélet*. Bizonyára nem véletlen, hogy egyre több problémát okoznak az utcákon, a tereken lézengő, magukat feleslegesnek érző, ezért nemegyszer agresszív fiatalok. Akiknek az esetében még az sem erkölcsnemesítő, hogy úgy jutnak életük első önálló jövedelméhez - a munkanélküli segélyhez -, hogy nem dolgoztak meg érte. Az ilyen fiatalokból szerveződhetnek a különböző bandák - a betörőktől a skinheadekig - amelyekkel szemben egyre védtelenebbnek érzi magát a társadalom.

Nem szorul különösebb bizonyításra az sem, hogy a növekvő munkanélküliség időszakában - amikor az emberek milliói élnek létminimum alatt, vagy annak határán, amikor hivatalos adatok bizonyítják, a személyes tapasztalatok pedig igazolják, hogy pédátlan mértékben nő a bűnözés - az emberek tömegesen vesztik el korábbi erkölcsi tartásukat. Nő a gazdasági, a vagyon és az emberi élet elleni bűncselekmények száma.

Csodálkozhatunk-e azon, ha a munkanélkülivé vált családfő - aki munkanélkülivé válásával nemegyszer férji, családfői presztizsét is elveszíti - szó szerint "mindent elkövet", hogy családja kevésbé nélkülözzön. Szomorú tény - bolti eladók tapasztalatai igazolják -, hogy

jelentősebb ünnepek, mint például karácsony vagy húsvét táján megnő a *bolti lopások száma*, az elkövetők pedig egyre több esetben munkanélküliek, vagy kisnyugdíjas idős emberek. Ezeket a bolti lopásokat gyakran az motiválja, hogy az ellehetetlenedett emberek szégyenlik helyzetüket és szeretnék a korábban megszokott módon - akár csak egy szelet csokoládéval - megajándékozni szeretteiket.

Elgondolkoztató - új jelenség - az is, hogy a betörtések, a lopások számának növekedése mellett - indítóokként - már megjelent a *mindenapi táplálék ilyen jellegű "beszerzése" is*. A helyzet súlyosságát jól illusztrálják a szentendrei rendőrkapitányság vezetőjének ez év márciusában elhangzott szavai. Egy vele készült interjúban a rendőrtiszt a bűnözésről szólva - többek között - elmondta, hogy "Néhány évvel ezelőtt még nem volt divat betörni egy hentesüzletbe. Ma már az is előfordul, hogy a tettesek nem visznek el semmit, csak jól telezabálják magukat."¹³

Természetesen ahogyan nem minden vállalkozó spekuláns, ahogyan nem csupán a munkanélküli fiatal és nem is mindegyik lesz bandatag, úgy a munkanélküliség, a létminimum alatt élés sem eredményezi automatikusan minden esetben a korábbi erkölcsi értékek megtagadását, de a mai magyar gazdasági helyzet és a társadalom erkölcsé közötti ilyen jellegű összefüggés nehezen vitatható.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy bár a gazdaság és az erkölcs eltérő fogalmak - a társadalmi lét és tudat különböző szféráit ölelik fel - a mindennapi élet gyakorlata arról tanuskodik, hogy közöttük jól felismerhető összefüggések vannak. *A társadalom gazdasági fejlettségi szintje determinálja az adott időszak erkölcsét*, az erkölcs pedig benne van a gazdaságban és a politikában. "A politika a gazdaság koncentrált kifejezése" - amennyiben gazdasági érdekeket és célokat szolgál erkölcsileg is minősíthető módon, eszközökkel. Ennek gyakorlati, mai konkrét magyarországi megnyilvánulásait kell a gazdasági szakembereknek, a filozófusoknak és a politikusoknak egyaránt vizsgálni, elemezni, hogy a levonható tanulságok, következtetések segítségével hozzájáruljanak a kívánatos gazdasági-erkölcsi-politikai viszonyok kialakulásához.

JEGYZETEK

1. **Hésziodosz:** Munkák és napok. Magyarul idézi Maria Ossowska: Erkölcs-szociológia. Kossuth Könyvkiadó Bp. 1973.49.old.
2. **Biblia** Szent István Társulat Bp. 1987.Példabeszédek 28. 711.old
3. **W.E.H.Lecy:** History of European Moral (Az európai erkölcs története) London Watts, 1946.I.kötet 59.old. Magyarul idézi Maria Ossowska: Erkölcs-szociológia. Kossuth Könyvkiadó Bp. 1973.47.old.
4. **Benedek András:** Meztelen a király. Ipari-Gazdaság 1992/7. 2.old.
5. "A bejegyzett csődök, illetve felszámolások alanyai az összes vállalkozások megközelítőleg 10 százalékát reprezentálják." Egy csődtörvény sem segít: Magyar Hírlap 1993. február 9. szám 9.old.
6. **Benedek István:** Ez a nemzet él. Magyar Fórum. 1992. február 5. 12.old.
7. **Magyari Beck István:** A kögazdaságtanon innen és túl. Gazdaság és társadalom 1992/6. 25.old.
8. **Nuber István:** Társadalmi változások - erkölcsi konfliktusok. Filozófia-vallás-erkölcs. Nemzetközi erkölcsfilozófiai és nevelési konferencia előadásai. Kaposvár 1991. CsVM Tanítóképző Főiskola Kiadója, 49.old.
9. **Népszava** 1993.február 17. 12.old.
10. **Népszava** 1993. február 8. 12.old.
11. **Benedek András:** Meztelen a király. 1992/7.1.old.
12. Ugyanott
13. **Tallózó,** 1993. március 11. 455. old.

A gazdasági rendszerváltás és hatása a szakképzésre

I. A gazdaság szerkezeti átalakulása és következményei

A magyar társadalom és gazdaság átalakulási folyamatai részben közvetlenül, részben közvetetten hatottak és hatnak a szakképzésre. A piackonform gazdaságra való áttérés a tulajdonviszonyok gyökeres átalakulásával, az állami szféra visszaszorításával, a privát és vállalkozói részarány növekedésével jár. Mindez alapvetően átalakítja a foglalkoztatási szerkezetet. Ebből az aspektusból nézve a gazdasági aktivitás a következő számadatokat mutatja (1.táblázat)

1.sz. táblázat

Gazdasági aktivitás

korcsoport	foglalkoztatottak száma 1000 fő	munkanélküliek száma 1000 fő	munkanélküliségi ráta %
15-19	140.2	63.0	31.0
20-24	425.0	70.4	14.2
25-29	421.1	54.2	11.4
30-39	1251.8	126.1	9.2
40-54	1524.0	128.4	7.8
55-59	190.3	13.6	6.7
60-74	137.8	6.6	4.6
Összesen:	4090.2	462.3	10.2

A gazdasági átalakulásnak, vagy rendszerváltásnak tehát egyik hatása, illetve következménye a munkanélküliség. A munkanélküliség hazai helyzeténél egy folyamatos emelkedési rátát találunk, amely az 1993-as esztendőre elérheti a 20 %-ot is, ami 800 ezer fő feletti létszámot jelent.

Ha nemzetközi kitekintést végzünk, akkor a következőket tapasztalhatjuk.
(2.sz.táblázat)

2.sz.táblázat

A munkanélküliek népességhez viszonyított aránya (%)

időszak	USA	Ausztria	Cseh és Szlovák	Egyesült Királys.	Finn-orosz.	Japán	Lengyel-ország	Magyar-ország
1992.VII.	7.8	4.7	3.5	9.8	12.7	2.0	12.8	10.1
1992.IX.	7.2	5.0		10.1	13.8	2.2		11.4

Bár Németországból is vannak adatok, de a volt NDK területén eltérő mértékű az egész országra vonatkoztatott átlagértéktől (6,3 -6,5 %), mert az egyes tartományok 10-25 % közötti szórást mutatnak.

Ezek után nézzük a gazdasági szerkezetváltásnak a foglalkoztatáspolitikára gyakorolt hatását.

1.) Munkahelyteremtő beruházások

Klasszikus foglalkoztatáspolitikai program, amelyet legtöbbször számon is kérnek a kormányzattól. Azonban az egészen másként néz ki ma, mint az elmúlt rezsimben, hiszen a piacgazdaság felé haladó körülmények között elképzelhetetlen, hogy az állam vállalja fel az állami nagyvállalatok létrehozását.

Azt lehet mondani, hogy inkább *a magánszféra az, amely létre tudja hozni leginkább ezeket a munkahelyeket.* Ehhez támogatást nyújt az állam, részben képzéssel, részben jogi keretekkel és nem utolsósorban pénzügyi támogatással. A tapasztalatok arra intik a kormányt, hogy csíjnján kell bánni a beruházás támogatásokkal, mert a kamatmentes kölcsönt igénybevevők 50 %-a nem tudja a visszafizetést teljesíteni. Ez nagyon magas arány és azt sejteti, hogy nem a gondatlan pénzkihelyezés miatt van így, hanem a piaci mozgások, változások miatt.

2.) A közmunka

Ez a következő *átmeneti eszköz*. Egészen pontosan a közhasznú munkavégzés. Ez a senki számára nem perspektivikus közhasznú szolgáltatásokra, infrastrukturális fejlesztésekre, karbantartási munkákra terjed ki. Ugyanakkor pszichés és szociológiai szempontból fontos, hasznos, mert az egyén számára levezetést, a tétlenség nyomasztó érzését csökkentő hatású.

3.) A munkaerőpiac rugalmasságának a segítése

Ez elsősorban információellátást jelent, mert szülőknek, gyerekeknek egyformán jó lenne minél többet tudni a munkanélküliségről, annak szerkezetéről, vagyis melyik szakmában, foglalkozásban vannak állástalanok. Egyáltalán milyen elhelyezkedési, kereseti és egyéb lehetőségek vannak bizonyos szakmákban. Itt azonban nemcsak a szülők és a gyerekek informálódása fontos, hanem az önkormányzatoké is, hiszen ők döntenek arról, hogy milyen szakirányokat indítanak.

Másodsorban a képzés tud rugalmasságot biztosítani a munkaerőpiacon. Ez elsősorban az állam, másodsorban a vállalatok dolga. A képzettség szintjének emelése, a különböző képességek kifejlesztése teszi lehetővé, hogy a munkaerőpiacon rugalmasan tud alkalmazkodni a munkavállaló.

II. A szakképzés helyzete, strukturális és tartalmi jellemzői

1.) Amikor summásan azt mondjuk, hogy a rendszerváltás óta a szakképzés presztízse nem csökkent, akkor azt a következő tényekkel is alá tudjuk támasztani:

Az 1990/91-es tanévben 978 intézményben folyt szakmai oktatás, az utóbbi tanévben pedig 1144-ben. Vagyis a szakképzésben nem figyelhető meg a gazdasági életben zajló válság. Egyfajta átrendeződés tapasztalható, ami a szakközépiskolák számának a növekedésében ragadható meg (405-ről 421-re növekedett). Az önkormányzatok égisze alatt növekszik a közös igazgatású gimnázium és szakközépiskola. A válságjelenség különösen élesen jelentkezett a szakmunkásképzésben, hiszen a gyakorlati képzés szinteréül szolgáló vállalatok zöme csődbe

került. Ennek ellenére a szakmunkásképző iskolák száma 308-ról 317-re növekedett.

Kismértékű visszaesés jellemzi a gép- és gyorsíró iskolákat, mert számuk 63-ról 61-re csökkent.

Mivel a piacgazdaságra való áttérés szociális elemeket is tartalmaz, a szakképzés vállalja ezeket a szociális piacgazdasági elemeket is, mert a speciális képzést folytató szakiskolák (szakközépiskolák) száma nőtt, mintegy megháromszorozódott. Ezekben az iskolákban képződtek munkahelyek a pedagógusok számára. A számok szintjén történő elemzésben feltétlenül utalni kell arra, hogy az intézményszám növekedése, új képzési típusok beépülése a szakképzési rendszerbe nemcsak az intézménytípusok bővülésével, a számuk változásával jár, hanem hogy nagy társadalmi nyomás irányul az egész szakképzésre. Ezzel mintegy igazolódik, hogy *felértékelődik a presztízse*.

2.) A törvény és koncepciói

Elkészült és a kormányzat elé került a Szakképzési Törvény, valamint a hozzá kapcsolódó Közoktatási Törvény. E két törvény elsősorban a mostanihoz képest sokkal rugalmasabb iskolaszervezet kapcsolódási pontjai miatt lényeges. Ha kitoljuk a kötelező jellegű alapoktatást 16 éves korig, akkor az utána következő iskolatípus (szakiskola, szakközépiskola) kizárólag szakmai képzéssel foglalkozhat. Ez azonban nem zárja ki, hogy "visszafelé" építkezve (14-16 év közötti időszakra) továbbra is felvállalja az általános műveltség illetve képzés feladatait is. *Mi lesz a mostani szakmunkásképző iskolák sorsa?* - tehetjük fel a kérdést. Az elgondolás az, hogy még néhány évig megmaradnak ezek az iskolatípusok és az újonnan keletkezőkkel párhuzamosan fognak létezni.

Vegyük most sorban a Szakképzési Törvény koncepcionális elemeit! Ezek:

- Megváltozik az állam és a gazdálkodó szervezetek jogköre, mert az állam csak a szakmai elméleti és az iskolában folyó gyakorlati képzés kötelezettségeit vállalja magára.
- A tankötelezettség 16 éves korig tart, így a szakképzés mentesül az általános művelés alól.

- A törvény egységben kezeli az iskolarendszerű és az azon kívüli képzést. Állami garanciát azonban csak az állam által elismert szakképesítések esetében nyújt.
- Nem kívánja a törvény meghatározni a szakképzés intézménytípusait és azok funkcióit.
- A szakképzés összehangolt működését biztosító feladatok hatáskörét a munkaügyi miniszter jogkörébe utalja.
- Szakképző iskola létesítésével, fenntartásával, finanszírozásával, a tanuló-iskola kapcsolattartással és a pedagógusokkal összefüggő kérdésekben a Közoktatási Törvény a mérvadó.
- Az érdekegyeztetésre megalakult az Országos Képzési Tanács, amelyben a tripartit elvnek megfelelően részt vesznek a gazdasági szféra érdek-képviselői szervei is.
- Teljesen új koncepcionális elem a *tanulószerződés*, amikor is a gyakorlati képzőhely (a vállalat) köt szerződést a tanulóval (duális képzés Németországban, ill. Ausztriában). Ezzel megszűnik a szakképző iskola gyakorlati képzést irányító és ellenőrző szerepe.
- Ennek a szerződésnek a bevezetésével változik a szakképző iskolai tanulókat illető juttatások köre. Megszűnik az ösztöndíjrendszer.
- Új elem a munkaerőközpontok (fejlesztő és átképző ?!) feladataival összefüggő szabályozás. Folyamatban van egy munkaerő-piaci orientáltságú, regionális szerepkörű képzési hálózat létrehozása.
- Az országos szintet egy központi szakmai követelményrendszeren (vizsgakövetelmények) keresztül, független vizsgabizottságok ("iskolafüggetlen") segítségével kívánja biztosítani.

3.) Szakmajegyzék, kvalifikáció, követelmények

A szakképzési törvény mellékleteként megjelenik az *Országos Képzési Jegyzék*, amely egységes keretbe foglalja az eddigi OSZJ (Országos Szakmunkás Jegyzék), a VSZJ (Vállalati Szakmunkás Jegyzék), a KSZJ (Középfokú Szakok Jegyzéke), a TSZJ (Technikusi Szakok Jegyzéke) szakmáit és szakjait.

Ez tehát az államilag elismert szakmák és szakok jegyzéke lesz két kvalifikációs szintű hatályossággal: *Alapszinten* a betanított, a szakmunkás, illetve szakalkalmazott és *középszinten* lévő technikus, mester, illetve ügyintéző stb. megnevezésekkel képződik egy új szakmastruktúra, amely az eddigiektől eltérő felépítést jelent. Nyilvánvaló, hogy a piacgazdaságra való áttérés és maga az egész gazdasági-társadalmi rendszerváltás következményeként megjelenő kihívás a szakképzést is érinti a képesítések terén is. Vagyis egyfelől meg kell jeleníteni azokat az új szakmákat, amelyek eddig nem voltak a képzési jegyzékben. Ezek közé tartoznak a nagyüzemi termelést kiszolgáló szakok és szakmák helyébe lépő kisipari, kisvállalkozói szakmák és szakok. Pl. cipész, vendéglős, díszműlakatos stb. Egyrészt ezekben a *kisipari szakmákban* már megkezdődött egy új szerkezetű és tartalmú képzés, mert a ún. IPOSZ-osztályokban a közismereti tantárgyak a képzés elejére kerülnek és bekerül a tanrendbe az idegen nyelv, valamint a vállalkozási ismeretek oktatása.

Másfelől a nagyüzemi tevékenységet kiszolgáló szakmák egy részét *törölni* kell, *illetve összevonni*, integrálni kell a jelenleg túldifferenciált alapszakmákat. Pl. a 305-ös szakmaszámú gépszerelő és géplakatos szakmában 7 leágazás, a 505-ös villanyszerelő szakmában 4 leágazás van.

Harmad- és nem utolsósorban olyan szakmákat és szakokat is be kell tervezni, amelyek a szolgáltatás, a terciér szféra és a közigazgatás új funkcióihoz biztosítanak szakképzett munkaerőt. Melyek ezek a tevékenységterületek? A bank- és biztosítás ügyintézése, menedzsment asszisztens (ügyintéző, titkár), környezetvédelmi technikus, mechatronika, számítástechnika-informatika, közigazgatás-rendészet, (pl. határrendészeti és vámügyintéző szak/szakma, amelyet a honvéd és rendőr "gimnáziumok" mintájára szakközépiskolában, illetve gimnáziumban lehetne képezni.)

Szorosán összefügg a szakmai jegyzékkel a kvalifikáció kérdésköre. Az *OKJ* szerkezetében is meg kell jeleníteni a kvalifikáció szintjét, a szakma/szak azonosítóit, a szükséges előképzettséget, a képzés időtartamát, a képzés formáját (iskolarendszerű, tanfolyami, magánfelkészülés útján elsajátítható stb.) és a képzésért felelős miniszter megnevezését. Legalább az országos, illetve a nemzetközi

ekvivalencia érvényességére is utalni kell a jegyzékben, aminek a kialakítása most van folyamatban.

Fontossá válik az egységesülő Európa valamennyi országa - így Magyarország számára is -, hogy a szakmunkás, a technikus, a mérnök illetve más elnevezésű bizonyítványokat, okleveleket kölcsönösen elfogadják. Ezt a *nemzetközi ekvivalenciát* vizsgálja többek között a berlini központi CEDEFOP. Eddig Németország és Hollandia, Németország és Ausztria, valamint Németország és Franciaország között történtek ilyen kölcsönös elismerési vizsgálatok, illetve államközi megállapodások. Jelenleg tart Magyarország és Ausztria között a szakmunkás szakmák egyenértékűségi vizsgálata és előreláthatólag 36 szakmában fogják aláírni az elismerést. Nemrég kezdődött el ugyanilyen egyeztető vizsgálat Németországgal.

Már ebből a vázlatos ismertetésből is kiderül, hogy a szakmaszerkezet, a kvalifikáció és az ekvivalencia kérdésköre nem egyszer végzett és lezárt tevékenységet jelent, hanem *egy folyamatos fejlesztési munkát*. Ez a permanens folyamat rugalmasan igazodik a foglalkoztatás, a munkaerőpiac igényeihez, illetve változásaihoz, ezen keresztül pedig a gazdaság változásaihoz.

Ebben a fejlesztő-átalakító munkában kitüntetett szerepe van a tudományos megalapozottságnak, a diagnosztizálási és rendszerszemléletű technikáknak, a prognosztizálásnak, valamint az érdekegyeztető mechanizmusoknak.

A szakmastruktúra kialakításának másik nagy vonzata a *követelményrendszer és a vizsgáztatás kimunkálása*. A követelményrendszer leglényegesebb vonása, hogy ún. kimenetorientált, vagyis elsősorban a képzés befejezését követő ellenőrzés-vizsgáztatás tartalmi elemeinek a keretét rögzíti majd, ugyanakkor éles problémaként vetődik fel a bemeneti követelmények kérdésköre. Ki, mikor, milyen általános előképzettséggel és milyen képzési formába léphet be? Itt elsősorban a 16 éves tankötelezettségi kor és a többvariánsú iskolaszerkezet okoz homályos pontokat, illetve felületet. Sok konkrét vizsgálat, illetve kutatás kell még ahhoz, hogy az ún. *pályatükörben* egzakt pszichológiai feltételeket tudjanak megfogalmazni, de mint dokumentum fontos lesz, hiszen a szakma munkatevékenységét, azonosítóit, pályamobilitási tényezőit is

tartamazza, tehát használhatják a pályát/szakmát választók, a képző intézmények, a munkaadók és a közigazgatás szervezetei is.

Összefoglalásképpen elmondhatók, hogy a piacokonform és a szociális piacgazdaság felé való áttérés kihívásaira kellő pozitív választ tudott adni a szakképzés. Természetes negatív kísérőjelenségei néhol súlyos feszültséget okoztak, összességében mégis nőtt a presztízse. A törvényi keret jogi garanciát, a szakmastruktúra egy *korszerű fordító rendszert biztosít* a szakképzést ért kihívások megválaszolásához.

A munkát végző ember védelme és a társadalmi hatások

Magyarország célkitűzése a szociális piacgazdaság megteremtése. Ebben a folyamatban a munkát végző embernek mint erőforrásnak a szerepe a meghatározó.

Az emberi erőforrás szakismerete, termelési jártassága, kreativitása és egyéb tulajdonságai mellett, munkavégző képességét jelentősen befolyásoló tényező egészségi állapota, fizikai és szellemi munkaereje. Ez ráirányítja a figyelmet *a munkavédelem jelentőségére*. A munkavédelemre, ami többet jelent a balesetmegelőzésnél, magába foglalja az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeit - a kedvező munkakörülmények megteremtését - is. "Ebbe a fogalomba tartozik minden olyan tényező, amely kihat az emberi munkavégzésre, a dolgozó ember munkabiztonságára, egészségére és általános közérzetére." (Hartai 1993:14.) A munkakörülményekbe beletartoznak a munkavégzés, a munkafolyamat, a munkamódszerek és eszközök, a munkaszervezés és a munkakörnyezet tényezői is.

Országosan jellemző, hogy a *munkakörülmények az utóbbi években folyamatosan romlanak*. Ennek oka - az Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Főfelügyelőség felmérései szerint - többek között, hogy a társadalmi-gazdasági rendszerváltás következtében

- sok helyen nincs már a munkavédelemnek felelőse, vagy ha van, akkor részmunkaidőben, sokadik megbízatásként látja el ezt a feladatot;
- a vállalatok átszervezése nem járt a munkafeltételek javulásával;
- a kisvállalkozások az állami vállalatoknál elhasználdott termelőberendezéseket üzemeltetik, emiatt a legalapvetőbb munkabiztonsági körülmények is csak részlegesen valósulnak meg;
- a tervszerű megelőző karbantartás gyakorlatilag megszűnőben van;
- jelentős azoknak a gazdálkodó szervezeteknek a száma, amelyek az ámeneti vagy tartós pénzhiány miatt nemcsak a berendezések,

munkahelyek biztonságos állapotát nem tudják fenntartani, de az információs szakmai, oktatási anyagokat sem vásárolják meg. (Hartai 1991:4-5)

A munkavédelem színvonaláról nem, de a helyzetéről képet ad az évenkénti *balesetek száma*. Kiemelkedően magas a halálos balesetek aránya az összes baleseten belül: 1991-ben a foglalkozási balesetek száma 76.325, melyből halálos baleset 362. 10.000 foglalkozási balesetre jutó halálos kimenetelű balesetszám 47. Ez az érték jóval magasabb, mint a fejlett nyugat-európai országokban. A foglalkozási balesetek gyakoriságának növekedése mellett a balesetek súlyosbodása is tapasztalható.

A *mezőgazdaságban* 1991-ben bekövetkezett balesetek száma 12.444, ebből halálos kimenetelű 68. A nagyüzemi mezőgazdaságban a munkavédelmi szabályozás a munkavédelmi szabályzatokban, a technológiai, gépkezelési utasításokban valósul meg.

Főfoglalkozású munkavédelmi szakemberek és vezető beosztású munkakörökben foglalkoztatottak feladatai közé tartozott, illetve részben tartozik a munkavédelmi előírások betartatása és ellenőrzése. A mezőgazdasági fizikai munkakörben dolgozók alapfokú munkavédelmi oktatást kapnak, a veszélyes munkakörben foglalkoztatottaknak vizsgakötelezettségük van. Ez egyben azt is jelenti, hogy az átlagos mezőgazdasági munkás elsősorban az általa betöltött munkakör/ök szakmai és munkavédelmi kérdéseiben tájékozott.

A gazdasági, társadalmi változások a mezőgazdaság szervezeti, strukturális átalakulását is igénylik. A magántulajdonon alapuló gazdálkodási formák típusai kiforratlanok. Várhatóan azonban a magángazdaságok tulajdonosainak döntő többsége a volt mezőgazdasági munkások közül kerül ki. A magángazdálkodásra vállalkozóknak "számos olyan munkát kell megszervezniük és elvégezniük, melyben nincs megfelelő szakismeretük és gyakorlatuk, a kivitelezésük során jelentkező veszélyforrásokat, veszélyhelyzeteket és a vonatkozó munkavédelmi előírásokat pedig egyáltalán nem ismerik." (Fialka-Hajós 1992:59) Ennek következménye lehet, hogy a gazdálkodó tevékenységével nemcsak önmagát, hanem környezetében foglalkoztatott családtagjait és alkalmazottait is veszélyezteti.

Különösen *a gyermekek veszélyeztetettsége fokozódik*, például a gazdasági udvar kialakításakor, az ezzel járó építkezéseknél, munka- és tárolóhelyek kialakításánál, a mezőgazdasági gépek megjelenésével.

Eddigiekben a nagyüzemi mezőgazdasági munkahely elkülönült a családi környezetétől. A későbbiekben a jelentős átalakulás éppen ennek megváltozásából, a sajátos paraszti életforma vállalásából és az ehhez való alkalmazkodásból fakad.

A gazdasági életben bekövetkező változások az eddigieknél kedvezőtlenebbül befolyásolhatják a balesetek számának és a munkavédelem színvonalának alakulását abban az esetben, ha nem változik a gazdálkodó szervezetek és az egyének munkavédelmi szemlélete, ismerete és érdekeltisége.

Az átmeneti időszakban háttérbe szoruló emberi erőforrás munkahelyi biztonsága, munkavégző képességének hosszú távú megőrzése, az értékrendszer és érdekviszonyok változásával feltételezhetően felértékelődik. Ezt segítheti elő a magánvállalkozók felkészítése a vezetői tevékenységek ellátására. Arra, hogy fokozott felelősséget kell vállalniuk önmaguk, foglalkoztatott családtagjaik és alkalmazottaik biztonságáért.

Gondoskodniuk kell a munka- és tűzvédelmi követelmények teljesítéséről. Ehhez széles körű ismeretre van szükségük, amit a tanfolyami és iskolarendszerű oktatás mellett a munkavédelmi szaktanácsadó szolgálat is segíthet. Ennek országos méretű kiépítését célszerű a Magyar Munkavédelmi Kamara regionális szerveihez kapcsolni, melyhez a felsőoktatási intézmények is társulnának. Ezen kívül egyre nagyobb számban jelennek meg a munkavédelmi szolgáltatást végző társaságok és vállalkozók. Az ismeretanyag átadása mellett a munkáltatók és a munkavállalók szemléletformálását és érdekeltségének felismerését lenne hivatott megvalósítani az anyagi és erkölcsi érdekeltiségen alapuló munkavédelmi biztosítási rendszer kidolgozása és működtetése.

A biztosító társaságok feladatai közé tartozna többek között:

- a tevékenység kockázatával arányos balesetbiztosítási járulék kiszabása;
- a biztosított gazdasági egységek rendszeres felülvizsgálata;
- kedvezményes hitelek nyújtása;
- speciális tanfolyamok szervezése;
- egészségvédelmi és biztonsági előírások propagálása;
- szaktanácsadó szolgálat működtetése.

Nemzetgazdasági érdekünk az összeurópai gazdaságba történő bekapcsolódásunk. Ez a munkavédelem területén is kötelezettséget jelent. *Figyelembe kell vennünk a munkavédelmi törvényalkotásban, a*

szabályozási és ellenőrzési rendszer kiépítésében, működtetésében *a nemzetközi elvárásokat*. Ez a folyamat megkezdődött az európai szabályok honosításával, melyek a későbbiekben meghatározzák a gépi berendezések munkabiztonsági követelményeit is. Elősegítik a hazai gyártmányok értékesítési lehetőségének növekedését. Az akkreditált vizsgáló laboratóriumok működése megszünteti a külföldről származó berendezések minősítési kötelezettségét és a magyar gyártók és áruk minőségét nemzetközileg elfogadottan is garantálják. Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) által létrehozott Európa-szintű biztonsági törvény keretirányelvei, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) "a dolgozók biztonságáról, egészségéről és a munkakörnyezetről" szóló Egyezményében foglaltak ratifikálása meghatározzák az alapkövetelményeket. Így például a munkáltatók és a munkavállalók együttműködési kötelezettségére vonatkozókat.

A munkavédelem irányítási, szabályozási, ellenőrzési rendszerének és a munkahelyi munkavédelem érdekazonosságon alapuló működésének alakulása elősegítheti, hogy *a biztonságos munkavégzés iránti igény hazánkban is a munkakultúra fontos részévé váljon.*

HIVATKOZÁSOK

Hartai Ferenc: Tények és kételyek. Munkavédelmi füzetek 1991/3. 3-8.o.

Fialka Géza - Hajós László: A mezőgazdaság privatizálásának munkavédelmi kérdései. Gazdálkodás, 1992/3.58-60.o.

Hartai Ferenc: Magyarországi munkavédelem a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet szemével. Humánpolitikai Szemle 1993/2. 12-19.o.

A gazdaság és oktatás, különös tekintettel az oktatás szerkezetére

Az oktatás és gazdaság összefüggéseinek kérdéseit ma - talán közhelyszerűen - úgy fogalmazhatnám meg, hogy mindkettő súlyos válságjeleket mutat. Ezt a megállapítást természetesen értelmezni kell. A gazdaság válságjeleivel csak annyiban foglalkozom, amennyiben azok az oktatás szféráját érintik.

Az oktatásnak, mint rendszernek az utóbbi években folyamatosan korlátok közé szorultak a működési feltételei, sőt bizonyos jelek a működésképtelenség lehetőségét is felvillantják. Ugyanez vonatkozik lényegében a fejlődőképességre, hiszen ez csak látszólag szakmai kérdés, szorosan összefügg a gazdasági háttérrel, tehát valóságos és konkrét pénzügyi feltételei vannak.

Az oktatás, az iskola működésének *gazdasági, szerkezeti és tartalmi kérdései egymástól elválaszthatatlanok*. A finanszírozás és a szerkezet egyaránt radikális reformra szorul, melyet a tartalmi elemeknek is követni kell. Egyértelműen fogalmazva, egy koncepciójában új, modernizációs felfogásra van szükségünk. Szükséges ez azért is, hogy oktatásunk története értelmezhetővé váljék, hiszen a modernizáció nem a múlt teljes elvetését jelenti, hanem sajátos tapasztalatainak beépítését is. Az új út kijelölése azonban a jövő szempontjából kardinális kérdéssé válik. Felfogásom szerint túlhaladott gondolkodást tükröz az a nézet, amely szerint nekünk a most kialakult helyzetben valamiféle "utólérési stratégiát" kell kidolgoznunk, vagyis mint a Nyugat-Európától leszakadt térségnek utól kell érnünk a fejlett európai országokat a közoktatás terén. Egyébként is patetikusnak és történelmietlennek tartom az "Európához csatlakozás", az "Európába tartó út" kifejezéseket, hiszen *Magyarország és a magyar oktatás mindig is integráns része volt az európai kultúrának*, az európai oktatásnak. Egyszerűen arról van szó, hogy a modernizációs irányváltás feltétele a "zsákutcából" való kijutás és az új úton való elindulás. Szeretném megemlíteni - konkrét tények felsorolása nélkül -, hogy a sokat emlegetett Nyugat-Európában is sokszor került sor az általunk igényelt

szükségszerű modellváltásra és modernizációra. Az iskolának, mint szervezetnek a működése is elválaszthatatlan a társadalmi-gazdasági környezettől. Ennek vizsgálata elengedhetetlen ahhoz, ha a korábban már jelzett és megkerülhetetlen radikális modernizáció feltételeit keressük.

Melyek azok a területek, ahol az oktatás szervezetrendszerében kívánatos alapvető változások elindítása szükségszerű? Vizsgálódásaim eredményeként három kérdéskört emelek ki: a finanszírozás, a szerkezet és tartalom problematikáját, mint az iskola egészét érintő kiindulópontokat.

Az utóbbi években tanúi és részesei vagyunk a politikai hatalom szerkezeti átalakulásának. Az egyközpontú hatalmi struktúrát felváltotta a politikai hatalom megosztása. Az oktatásügyben is megjelent a különböző érdekeket képviselő plurális befolyásrendszer, ahol az érdekek egymást is kontrollálják és bizonyos fokig korlátozzák is. Ebben a kedvező folyamatban azonban elemi érdekként kell megakadályozni, nehogy bármely ellentétes irányú trend túlságosan megerősödjék, hiszen ez újratermelné az iskola feletti befolyás monolitikus szerkezetét.

A rövid kitérő után *az oktatás finanszírozási kérdéseit* a következőképpen látom. A gazdaság piacosodása egy általános elszegényedési folyamat közepette megy végbe. Ez az iskola szempontjából azt jelenti, hogy a kényszerhelyzet következményeként minimálisra csökkennek, vagy teljesen megszűnnek azok a stratégiai beruházások, amelyek nélkül hosszú távot figyelembe véve nem lehet jól dönteni. *Az oktatási beruházások kívánatos szintjének elmaradása* évtizedek óta rányomja bélyegét erre a gazdasági szempontból is stratégiai ágazatra. Az átgondolt, valóban új úton elinduló reformstratégiában nem lehet lemondani, sőt feltételként kell szabni az oktatásügyi ráfordítások növelését. A veszély egyértelmű, a még elfogadható, de csak a stagnálást biztosító szint alá süllyedés visszafordíthatatlan folyamatokat indíthatna el. Az iskola gyakorlatára lefordítva ez azt jelenti, hogy az állami oktatás rendszerében mindenki számára biztosítsa az állam azt a lehetőséget, hogy tizenhat éves korig (10 évfolyamon keresztül) általános képzés keretében, differenciáltan szerezhessen általános (korszerű) műveltséget, illetve vehessen részt képességfejlesztésben. Úgy vélem, ez a szükségszerű *"állami minimum"*. Ezzel azt is hangsúlyozom, hogy az alap- és általános képzés után sem vonulhat ki még hosszú ideig az állam az oktatás finanszírozásából, de ez más alkufolyamatok kérdése. Mindenesetre tény,

hogy mint egyéni beruházási lehetőségeket a lakosság túlnyomó többsége még nem veszi (nem veheti) igénybe. Az oktatás finansiális problémájának megoldására tehát *nem lehet terápia* - mint különböző törekvésekben kitapintható - a társadalmi részvétel, vagyis *a szülők részvétele az oktatás akár részbeni finanszírozásában sem*. A konkrét pénzfolyamatok, illetve pénzügyi megoldások vizsgálata nem feladata az előadásnak, de úgy vélem, hogy a költségvetés strukturális átalakítása, amely a normativitást jelenti, pozitív lépés. Elvileg biztosítja azt a garantált ellátási minimumot, amely az állam kötelessége. A hangsúly itt az "elvileg" szón van, hiszen az ún. "fejkvóta" éppencsak a valóban szükséges minimumhoz elég, pontosabban a stagnálást teszi lehetővé. Az elképzelés szerint ehhez a minimumhoz kellene hozzátenni a helyi finanszírozás eszközeit, helyi döntés alapján. A helyi alkun alapuló döntés azonban nincs a döntéshozók kompetenciájában, hiszen nincs miről alkudni és dönteni.

A normatív támogatás esetében azonban van még egy probléma. Az egy főre kiszámított normatív támogatás csak a működés költségeire vonatkozik, tehát alkalmatlan a fejlesztések és beruházások finanszírozására. Ezt megoldatlan problémának látom, tehát sürgősen megfelelő konstrukciót kellene kidolgozni. Nem tartozik szorosan az elvi kérdéseket tárgyaló előadás témakörébe, de a reális kép megláttatása érdekében szükséges felvetni azt, hogy amikor az oktatásügy valóban súlyos forráshiánnyal küzd, jelen van az anyagi források nem körültekintő, sőt célszerűtlen felhasználása is. Elsősorban *a párhuzamos fejlesztésekre* gondolok. Nem egyedi példaként említem, hogy egy-egy település iskolái - önkormányzati támogatással - párhuzamosan hoznak létre pl. nyelvi laboratóriumokat, számítógépes fejlesztéseket, ugyanakkor alacsony hatékonysággal működtetik azokat. Ennek okát egyrészt a társadalmi kontroll, pontosabban az iskolai szolgáltatásokat igénybe vevő szülők, érdeklő-, de még inkább eszköztelenségében látom. Másrészt hiányzik az oktatás gazdaságosságának és az eszközök hatékonyságának vizsgálata. Ez azonban nem varrható teljes egészében a helyi döntéshozók nyakába, hiszen ezzel a kérdéssel országosan is alig foglalkoznak akár elméleti, akár gyakorlati szempontból.

A megoldást az első helyen említett felhasználók demokratikus érdekérvényesítésében látom, de fontosnak tartom bizonyos gazdasági eszközök alkalmazását is, még ha ezt a központi beavatkozás eszközeként

értékelhetik is. Magam is óvatosan fogalmazom meg ezt a lehetőséget, de jelenleg kényszerpályán mozog az oktatásügy.

Az oktatás finanszírozása közvetlenül az iskolaszervezetben jelenik (illetve nem jelenik) meg. Lehet-e vizsgálni az iskolaszervezetet finansiális szempontból, amikor az egész probléma kifejezetten oktatási-szakmai kérdésnek tűnik? Meggyőződésem, hogy nemcsak lehet, kell is. Amikor az oktatásügy radikális reformjáról, modernizációjáról beszélek, akkor hangsúlyozottan a szerkezetet is értem.

A "zsákutca" szindróma is elsősorban a szerkezetben jelentkezik. Nem véletlen, hogy az új oktatási törvény elfogadása előtt helyi iskolai kezdeményezések egész sorozata feszegeti a jelenlegi szerkezet kereteit. Súlyos pedagógiai megfontolások mellett oktatásgazdasági szempontból is tarthatatlan a jelenleg funkcionáló rendszer.

A pedagógiai logika és a gazdaságosság is azt követeli, hogy az általános képzésre épüljön egyrészt a szakképzés, másrészt a diploma-szerző felsőoktatás. Ma azonban a nyolcosztályos általános iskola nem biztosítja az említett általános képzést és a ráépülő szak-, illetve különböző középfokú iskolában rendszertelenül és összefüggéstelenül keverednek az általános és a szakképzési elemek, az elvárhatóhoz képest alacsony hatékonysággal. Illusztrációként néhány problémát kiemelek. Jelenleg a szakmunkásképző iskolák programja tartalmaz közismereti elemeket és nyilván a profilnak megfelelő szakmai ismereteket. Evidens, hogy mindkét területen *alacsony a határfok és indokolatlanul drága is ez a képzés*. Az általános képzésre (10 évfolyamos általános képzés) épülve a jelenleginél sokkal rugalmasabb szervezeti és időkeretek között lehet szakmai képzést nyújtani. Sok szempontból vonatkozik ez a szakközép-iskolákra is. Úgy vélem, el kell indulni azon az úton, ahol a középfokú szakképzés fokozatosan leválik az iskolarendszerről. A munkaerőpiac közvetlen hatásának meghatározó szerepet kell játszania. Meglátásom szerint a szakoktatás szerepének logikus és célszerű felfogásával illetve a konzekvenciák levonásával jelentős összegek szabadulhatnak fel a közoktatás céljaira.

Másik *negatív példa a jelenlegi négyosztályos gimnázium*. Itt gyakorlatilag az történik, hogy az általános iskola felső tagozatának műveltségi anyagát - kissé magasabb szinten - újra tanítják (még kronológiailag is igaz, pl. történelem!). Drága módszer ez akkor is, ha az időt nézzük, de drága ez az eszközök oldaláról is. Nem véletlen, hogy az

említett helyi kezdeményezések ennek az iskolatípusnak a *megszüntetését* célozták meg elsősorban (150 körül van a 6, ill. 8 osztályos gimnázium száma az országban). Természetesen a jelenlegi szerkezet szétfeszítéseinek igénye a pedagógia oldaláról jelentkezik, de nem hanyagolható el a gazdaságosság szempontja sem. Valóban nem témája előadásomnak, de megjegyzem, a rendkívül szétaprózott pedagógus-képzés helyett sürgető feladatnak kell lennie a kétszintű pedagógusképzés megvalósításának, hiszen ez az emberi erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodást is jelentené.

Magának az iskolaszervezetnek a működését kell gazdaságossá tenni, olyanná, amely gazdaságosan és célszerűen bánik az idővel, az emberi energiával és természetesen az eszközökkel. Az iskolaszervezetről vallott felfogásom kiegészítéséhez szeretnék még néhány megjegyzést fűzni. A plurális társadalom logikusan plurális oktatásügyet kell, hogy létrehozson.

Olyan oktatási rendszerre van szükség, amely nemcsak megtűri és engedélyezi, hanem inspirálja az eltérő alternatívákat, természetesen az alkotmányosság határain belül. Hol van tehát az állam szerepe? Semmiképpen sem a közvetlen szakmai beavatkozások módszerében. Nem szükséges az iskolaszervezet merev törvényi szabályozása sem. Az államnak egy minimálisan szükséges irányítási szerepe kell, hogy legyen, ami az alkotmányban megfogalmazható emberi jogokat és kötelezettségeket jelenti. Minden más rábízható és átruházható az oktatásban érdekelt felekre, a pedagógusokra, a szülőkre és más, az oktatásban érintett csoportokra. Az érdekelték az iskolát mindenképpen minősítik az eredményességet, a hatékonyságot demonstráló mérések alapján. Ezeket a méréseket elengedhetetlennek tartom, összehangolva a folyamatellenőrzéssel. Okfejtésem lényege: *az eredményesen működő iskola lehet csak gazdaságos.*

Egy következtetést még szükséges megfogalmaznom az oktatási törvény hosszúra nyúló és öncélúnak tűnő vitája ürügyén. A korábban említett, az alkotmányban kodifikált emberi jogok biztosítása, az oktatásban érintett valamennyi érdekcsoport konszenzusa és a pedagógiai szakszerűség feleslegessé tehetik a törvényi szabályozást.

Néhány kérdés megválaszolása szükségesnek látszik. Lehet-e világnézetileg semleges az iskola, mint intézmény? Igen lehet, ha a világnézetet a kötelezőség világából a magánszféra világába utalja. Milyen legyen és mit tanítson a pluralista elvek alapján működő autonóm iskola? Az iskolában folyó pedagógiai munka egyetlen kritériuma *a tudomá-*

nyosság és a humanizmus lehet. A tudomány szellemének közvetítése megtanítja a tanítványainak az igazság keresésének módszerét, hogy mindig arra kell kérdezni, mi az igazság és nem arra, hogy kinek van igaza.

A gazdaság és oktatás összefüggésének néhány aspektusát kívántam felvillantani, hangsúlyozva a pedagógiai megközelítést. *Az oktatásban történő beruházások az egész társadalom számára a jövőt jelentő beruházások.* Magas színvonalú, hatékony oktatás nélkül nincs és nem is lesz gazdasági növekedés. Ennek meggondolása és megértése mérhetetlen felelősséget ró a döntéshozókra.

A tantestületek szociálpszichológiai szerkezetéről

Az oktatási-nevelési intézmények működésének érdemi megváltoztatására két - egymást kölcsönösen erősítő - lehetőség kínálkozik: egyrészt a szervezetek belső rendszerét lehet átalakítani, másrészt a vezetésben tisztcseréket kívánatos végrehajtani. Magyarország pedagógiai műhelyeiben az elmúlt két évben egyik ponton sem következett be lényegi változás.¹ Tekintsünk el azoktól a kisebb-nagyobb látszat módosításoktól, amelyek csupán a vezetés megújulásra való nyitottságát voltak hivatva alátámasztani és nem a szükséges és kívánatos irányvétel.² Bár a társadalmi környezet (szakmai viták, oktatáspolitikai csatározások, szülői elvárások, médiák sugallatai) arra ösztönzik az iskolákat, hogy tegyenek lépéseket az értékek, célok, eszközök, módszerek, szervezeti rendszerek újrafogalmazására, a *pedagógustársadalom innovációs hajlandósága* rejtőzködőnek mutatkozik. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy *e rejtőzködő innovációs hajlandóság természetét közelebbről bemutassa.*

A pedagógiai intézmények szervezeti rendszerének átalakítása - megfelelő jogszabályok hiányában - valóban csak korlátozottan volt lehetséges, nem így a megfelelő vezető tisztségviselők kiválasztása. Mindez a szelekció kérdését állítja előtérbe.³ Elvileg három módon valósulhat meg a válogatás: 1. a mindenkori eljáró nevezi ki a vezetőt, ez a szenioritás elve⁴; 2. - ez a másik véglet - a közösség saját maga választja meg első emberét; 3. - ez köztes megoldás - pályázatok útján az érdekelt csoportok véleményezései és a szakértői minősítések kíséretében a fenntartók és/vagy a felügyeleti szervek révén dől el a vezetők személye⁵. Magyarországon 1989 előtt és után is pályázati rendszer révén - mutatis mutandis - juthatott a jelölt vagy önjelölt az igazgatói székbe. Intézményen belül nagyobbbrészt a szenioritás, kisebbbrészt a közösségi választás érvényesült és érvényesül. Az elmúlt években a pályázati rendszer meglepő folyamatokról árulkodott. Amíg a társadalom más alrendszerében (politika, gazdaság, művészet) elindult - spontán vagy felülről vezérelt módon - az általános társadalmi válsághoz segédkező

vezetők lecserélése, az oktatási intézményekben nem történtek változások. A pályázatok kiírása, véleményeztetése, értékelése elvileg módot ad hiteles személyek kiemelésére, esetleges megválasztására, a tények viszont azt mutatják, hogy döntő arányban a pártállami szenoritás alapján 10-30 éve vezető állásúak adják be pályázataikat. Ritkán fordul elő, hogy az adott intézményen kívülről versenytárs akadna, még csekélyebb a belső pályázók száma, a kettőnél több külső-belső pályázó szinte országos eseménynek számít. Hogy a tantestületek kezdeményezőkézségével, megújulási hajlandóságával bajok vannak, azt már ezek a tények is igazolják. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a belső alternatív pályázó(k) többnyire nyílt - nem szakmai - összeütközésben áll(nak) a jelenlegi vezetéssel. A belső alternatívának mégisincs más útja, mert nehéz elképzelni azt a vezetőt, aki arra ösztönzi beosztottjait, hogy igyekezzenek olyan pályázatokat írni, amelyek az övénél jobbak. Az összeütközést vállaló, esetleg pályázatot készítő kollégával még a beszélgetés is meggondolatlanságra vall, nem is szólva arról, ha nyilvánosan kell pályázatáról véleményt mondani. A tantestületi értékeléskor a pedagógusok lelki alkatától, realitásérzékétől függően alakulnak ki a megnyilatkozási taktikák és stratégiák. A régi vezető pályázatát a többség közönnnyel veszi tudomásul, természetesen vannak olyan beosztottak, akik a tisztelet és elismerés hangján nyilatkoznak meg, vannak dicsérő bírálók és vannak - erős kisebbségben - fenntartásaikat megfogalmazó pedagógusok. A versenytársi pályázat értékelésekor is hasonló megnyilvánulásokkal találkozhatunk; a többség közönnnyével, illetve bírálatával szemben, a kisebbség elismerése áll. A külső pályázóra is az utóbbi sors vár, a helyzete talán annyival nehezebb, hogy az emberek döntő hányada retteg a bizonytalanságtól és az ismeretlen személy - bármilyen legyen is a pályázata - elutasításra talál. Úgy foglalkozhatnánk össze, hogy az esetleges alternatív pályázat tantestületi "szocializációja" elmarad. Az őszinte vélemények nem válnak közkinccsé, megrekednek a bizalmas baráti beszélgetésekben, vagy lenyelt keserű pirulaként felejtésre ítéltetnek. A tantestületek véleményéről ennek ellenére számszerűen pontos képet rajzolhatunk. Gondoljunk a szavazások végeredményeire: *több jelölt esetén döntő arányban a megszokott vezetőre esik a választás.* A tantestületi vélemények ismeretében az önkormányzatok döntése már végjátéknak számít csupán; a televízió, a rádió, az írott sajtó minden esetet számba vett (az országban néhány ilyen volt) és elrettentő példaként

említett, ha az önkormányzat a tantestületi többséggel szemben hozta meg döntését.

Ezek után joggal vethető fel a kérdés: ha a tantestületek statisztikailag csaknem értékelhetetlen számban mondtak nemet a régi vezetésnek, akkor vajon közvetlen választás esetén mi lenne az eredmény. A válasz a tények ismeretében megjósolhatónak tűnik. Megítélésünk szerint hasonló, vagy még kisebb lenne a régi vezetést megkérdőjelező vélemények és szavazatok száma; még szerényebb lenne az alternatívákat megfogalmazó önjelöltek és felkért jelöltek köre. Ha következetesek akarunk maradni, akkor le kellene vonnunk azt a tanulságot, hogy *közvetlen választás mellett a korábban pártállami szenioritás szerint választott vezetők élveznék a bizalmat*, és ők lennének hivatottak a hiteles értékvilág, a hatékony módszerek és értelmes iskolai hétköznapi élet megteremtésére. Ez mindennemű etikai, pszichológiai, szociológiai, politológiai racionalitás megkérdőjelezését jelentené.⁶

Vajon milyen okokra vezethető vissza a pedagógustársadalom közönye, tehetetlensége? Érzéketlenek lennének a tanárok a történelem által felkínált lehetőségre? Vajon miért nem mérik meg képességeiket, teremthető fantáziájukat pályázatok révén? Az önbecsülés ennyire csorbát szenvedett volna? Megannyi kérdés. Véleményünk szerint a rejtőzködő egyéni törekvések és a hiteles megnyilatkozások között húzódik áthidalhatatlan szakadék. A "letűnni akaró rendszer" tudati terhei, a makropolitika, a tömegtájékoztatás elrettentő impulzusai, az iskolákon belüli érdekérvényesítés rendszere együttesen olyan szociálpszichológiai szerkezetet hoztak létre a tantestületekben, amelyen belül kioltódnak, illetve nem is kerülnek felszínre a változtatásra irányuló törekvések. Természetesen minden tantestületnek - a településenként⁷, iskolatípusonként - megvannak a szociálpszichológiai sajátosságai, a pályázatok kapcsán megmutatkozó innovációs hajlandóságukban⁸ viszont meglehetősen egységesek. *A változatlanságra szavazó pedagógustársadalom mögött nem a megelégedettség, nem is a munkahelyi környezettel szembeni kritikai érzék hiánya húzódik meg, hanem a munkahely elvesztésétől, a hátrányos megkülönböztetéstől való félelem*⁹. (Félni attól, illetve azoktól kell, akik nem érdekeltek az alternatív pályázatokban, illetve az azok melletti kiállításokban.) Minden pedagógus magára marad, hogy morális tartásának, vérmérsékletének, intellektuális erejének függvényében kialakítsa azt a magatartást, amely e kényes kérdéshez való viszonyulásába számára a

leghasznosabb (?), legmegnyugtatóbb (?). E magatartások mögött számtalan etikai, gazdasági, szociológiai, pszichológiai, politikai motívum húzódik meg; számon kell tartani, ki milyen értékeket képvisel, ki kinek a barátja, rokona, kinek milyenek az anyagi körülményei, családi háttere, ki milyen viszonyban van a főnökkel, sőt annak kedvenc beosztottjaival, ki milyen tisztséget visel az iskolában, iskolán kívül, ki hogy ért a szakmájához, kit hogyan tartanak nyilván a diákok, a kollégák, kinek mi volt és mi most a pártállása... stb. Az ezernyi ok ezernyi attitűdhez vezet, amelynek az igen, nem, tartózkodom lehetőségek irányában kell csatornázódnia, ha alternatív pályázatokról kell döntenie. Amint a statisztikai tények igazolják, a szavazatok nem véletlenül alakulnak, hanem nagyon is törvényszerűek. Robert K. Merton szociálpszichológus a bürokratikus nagyszervezetekben kialakult döntési-cselekvési attitűdöket vizsgálva öt alaptípushoz jutott el¹⁰. Kísérletet teszünk e típusok alapján megvilágítani *a változatlanságra szavazó magyar tantestületekben kialakult magatartásformákat*. Elsőként beszélhetünk *a konformista attitűdről*. Ez e típus úgy dolgozza fel az őt érő hatásokat, hogy döntéseiben, cselekvéseiben a fennálló fennmaradását szorgalmazza. A tanárok döntő hányada ebbe a típusba sorolható. Azt sem szabad elfelejteni, hogy konformitás nélkül nem jön létre az iskola szervezeti stabilitása és működési folytonossága, végletes formájában viszont megbénítja az iskola innovációs folyamatait és számos diszfunkciót szül (pl. értékszavargás, fegyelmi problémák). Ha a minimális megalkuvás irányában mozdulnak el a szereplők, akkor a nélkülözhetetlen intézményi racionalitás feltételei létrejönnek. Az iskola, mint dinamikus rendszer azonban csak akkor maradhat fenn, ha (1.) innováció révén (2.) megfelel a társadalmi ellenőrzésnek. "E két tényező pedig az egész társadalom kulturális normáitól, illetőleg azokról a technikai lehetőségektől függ, amelyekkel az ember a társadalmi cselekvés bizonytalanságának redukálásához rendelkezik."¹¹ Az intézmények egyensúlyában a konformitás játssza a legjelentősebb egyensúlyozó szerepet, de a dinamikus egyensúlyhoz ez nem lenne elegendő. *Másodikként* említjük *a ritualizáló magatartást*. Ebben a viselkedési formában az egyén ugyan megkérdőjelezi az iskola értékeit, céljait, módszereit, szervezetét, de a munkahelyével szembeni igényeit, vágyait arra a szintre szállítja le, vagy úgy alakítja át, hogy azok megvalósíthatók legyenek. Ez kibékülést jelent a számára kiosztott szereppel, áldását adja a "harsogó" konformisták

törekvéseire. Végletes formában a túlritualizálódás *túlalkalmazkodáshoz* vezeti ezt a típust, így a fejlesztést hangoztató vezetéssel is szembekerülhet merev magatartásával. Ő az igazgató tegnapi nézeteit képviseli. A "lemaradásaiból" fakadó konfliktusait pszichés elfojtások, kitörések kísérhetik, de ez már a patológiai esetek kategóriájába tartozik. *A harmadik attitűd: a visszahúzó.* Ez a típus megtagadja a fennálló értékeket. Ezt ki is nyilvánítja. Átmeneti ideig vállal vagy vállalhat munkát. Munkatársi környezete deviánsként fogadja el, pszichotikusok, alkoholisták tartoznak ide. Szolidabb változatban a megtűrtség keretei között maradnak, felvállalják azt a skizofrén szerepet, hogy nem értenek egyet az iskola céljaival, megoldásaival, de az egzisztenciális kényszer formális cselekvésre készíti őket. Titkos választáskor tartózkodni szoktak, vagy a régi vezetők ellen adják le szavazatukat. *Negyedik attitűd: az újító.* Ez a sikercél a "letűnni akaró rendszer"-nek is unos-untalan hangoztatott kulturális értéke volt. Noha az iskolában is súlyosan szankcionált ügy- és szokásrendet sértő magatartásnak minősült minden efféle próbálkozás. Szerencsés véletlenek összejátszása (általános műveltség, kiemelkedő szakmai tudás, nyitott lelkiállapot, hatalommal szembeni lojalitás) esetén ötletei megvalósultak, munkája révén akár vezetői pozícióba is kerülhetett. Az újítók többsége "A Hortobágy prófétájá"-nak sorsára jutott¹². A régi vezetők joggal vagy jogtalanul ebbe a csoportba sorolják magukat. A főszerephez eddig nem jutott újítók az esetleges alternatív pályázatok készítői és vesztesei. Folyamatos ötleteik, változtatni akarásuk a konformistákat, a ritualizálókat és a visszahúzókat, de még a többi újítót is zavarba hozza. Végül vegyük számba egy marginális, de napjainban jelentős szerephez jutható attitűdöt, *a lázadót*. Első stádiumában ismétlődő, elfojtott gyűlölettel van telve a fennálló célokkal, az ezeket képviselő személyekkel szemben. Belső értékvilága és a formális eredményekre berendezkedett iskola értékvilága közötti szakadék állandósíthatja lázadási hajlandóságát, ennek elfojtása viszont kóros következményekkel járhat. Ha az iskolák a tehetetlenség, a koncepciótlanság következtében elveszítik belső stabilitásukat és a szociálpszichológiai szerkezet felbomlik, akkor a lázadó új értékeket, célokat, módszereket, szervezeti kereteket képes felvázolni. Az intézményi válságok beálltával ötleteivel vagy pályázatával segítheti az újjáteremtést. Természetesen ő is a változtatás mellett adja le szavazatát.

Számarányát tekintve csekély kisebbségről van szó, így a konformisták földhözragadt érvelése háttérbe szorítja a lázadó attitűdöt képviselőket.

R.K.Merton tipológiája - mint minden tipológia - absztrakció terméke, óvakodni kell a konkrét személyek besorolásától. A konkrét személyek egyrészt változtatják az attitűdöket, másrészt közties formákban mutatkoznak meg. Ennek ellenére az öt attitűd (konformista, ritualizáló, visszahúzódó, újtó, lázadó) alkalmasnak látszik a magyar pedagógustársadalom kilencvenes évek elején a vezetőik kiválasztásában tanúsított magatartásának leírására. Ha közelítésünk fő vonalai helyesek, akkor megítélésünk szerint jelentős akadályok korlátozhatják a készülő új oktatási törvény élettél telítését, de található kitérés pontok is. Gondoljunk a lázadókra, akik teret kaphatnak, ugyanígy az újtók is. Az igazi feladat a konformisták érdekeltté tétele, hogy segítsék a bemerevítő tantestületi szociálpszichológiai szerkezetek felbontását. Ezt nem végezhetik el elemző tanulmányok, politikai háttérctatózások. A pedagógiai intézmények vezetőinek megbízásakor a véleményt nyilvánító és döntéshozó érdekcsoportokat (diákság, szülői munkaközösség, tantestület, iskolaszék, Regionális Oktatási Központ szakembere, illetve az önkormányzatok kulturális bizottságai, a közgyűlés) olyan döntési helyzetbe kell hozni, hogy elkerülhetetlen legyen a külső kényszerek felrúgása, a félelmek háttérbe szorítása. A törvénykezés szintjén szükséges rögzíteni, hogy minimum 4-6 külső-belső pályázat szükséges ahhoz, hogy a véleményt nyilvánítókat, a döntést hozókat kényszerítve legyenek az alternatívákban való gondolkodásra. A majdani iskolaszéknek (?), iskolatanácsnak (?) gondoskodnia kell arról, hogy a tantestület soraiból 2-3 pályázó is legyen. A vesztes pályázatok készítőire jelenleg nehezedő megkülönböztetések, mellőzések helyett gondot kell fordítani arra, hogy elismerésben részesüljenek, ötleteik a győztes pályázatba megnevezetten beintegrálódjanak. Csak ilyen biztosítékok mellett várható el, hogy a munkájukban hívő, jövőre orientált tanárok lesznek annyira bátrak, hogy koncepciókat merjenek kifejteni majdani pályázataikban. Nem szabad elfelejteni, hogy az oktatási intézmények is csak a "próba és tévedés - próba és tévedés..." mechanizmusában¹³ található tisztább értékvilágra, illetve hatékonyabb szerkezetre.

JEGYZETEK

1. Nagyobb rész az országos főhatóságok (kormány, szakminisztérium), kisebb rész a szülők és az önkormányzatok ösztönzésére indult meg néhány egyházi és 10 osztályos iskola, illetve 8 osztályos gimnázium... stb., s ezeket a kezdeményezéseket talán már érdemi lépéseknek vehetjük.
2. Zsolnai József és Zsolnai László a II. világháború utáni magyar oktatási rendszert úgy jellemezte, hogy az "váltásipar" módjára működött, tehát a fejlődés illúzióját tartotta csak fenn. Lásd erről: Zsolnai József-Zsolnai László: Mi a baj a pedagógiával? Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. 139.o.
3. Az emberi minőség fontosságáról lásd Beke Kata: Jelentés a kontraszelekción. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 17.o., továbbá: Fűzfa Balázs-Somogyi Katalin-Takács Géza: Jelentés a kontraszelekción - Beke Kata könyvéről hárman, háromféle megközelítésben. Pedagógiai Szemle, 1989.5.sz. 453.o. Az emberi minőség feltétele a vezetőktől fokozottan elvárható.
4. Ebben az esetben a szenioritás nem a kor szerinti szelekciót jelenti, hanem a hatalmi hierarchia felsőbb fokán álló jogát az alsóbb szint vezetőjének kinevezésére.
5. Természetesen a három szelekciós elv kombinációja is elképzelhető, de a továbbiakban maradjunk az alapesetknél.
6. Feltételezésünk mögött nem a pedagógustársadalom változtatni nem akaró magatartásának kizárólagossága húzódik meg, mint ahogy a pártállami szenioritás végletes elhibázottságáról sincs szó.
7. A legkiszolgáltatottabb helyzetben a falusi pedagógusok vannak, majd a vidéki kisvárosok, s végül a nagyobb települések, illetve a főváros tantestületei következnek.
8. Az innovációs hajlandóság intenzitását az alternatív pályázatok száma is jelezné.
9. A titkos szavazásokkal nem lehet elrejtteni a régi vezetés elől a véleményt, a tapasztalatok szerint a szavazások utáni "számbavétel" nem is marad el; a "renitenseket" csaknem pontosan beazonosítják.
10. Robert K.Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1980. 353-385.o.
11. Ugyanott 309.o.
12. Ady Endre: Összes versei. A Hortobágy poétája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.22.o.
13. Lásd erről Zsolnai József - Zsolnai László: i.m. 58-59.o.

SZEKCIÓELNÖKÖK BESZÁMOLÓJA

A VÉGZETT MUNKÁRÓL

I. KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ (Tárnok Ilona)

A szekcióban elhangzott hét korreferátum mondanivalója, kérdés-feltevésai az ökológiai rendteremtés, az agrárátalakulás dilemmái, a bankrendszer és a közlekedés átalakításának a privatizáció folyamatával való összefüggéseire koncentráltak.

Az előadók és a kérdezők egyaránt hangsúlyozták, hogy *a magyarországi privatizáció* - az eddigi tapasztalatok tanulságait összegezve - *nem enyhíti a válságban lévő gazdaság helyzetét, hanem elmélyíti a recessziót.* Ez a folyamat tevékenységleépítésben, munkerő-elbocsátásban, a beruházások nagymértékű visszaesésében, vagyonvesztésben és vagyon felélésben, az érintett területekről az értelmiség elvándorlásában mutatkozik meg, s ez a bizonytalanság tartósnak látszik. Utóbbi kapcsán felhívták a figyelmet a labilis struktúrák veszélyes voltára, illetve a térség gazdasági instabilitásából következő veszélyekre.

Mindenképpen *hosszabb átmenetet valószínűsítenek*, amíg konszolidált tulajdonosi és társadalmi szerkezet jön létre Magyarországon, s ennek megfelelően a radikális átalakulás helyett *evolúciós (graduális) átalakulást javasoltak* a működőképesség fenntartása érdekében; a sokkterápiát, mint meghatározó transzformációs terápiát lehetetlennek tartották a jelenlegi helyzetben.

A magyar gazdaság - amint a privatizáció mutatja - a tanulás állapotában van, s nehezíti a dolgunkat, hogy e kérdésben nincsen történelmi analógia, melyből okulhatnánk, *csak saját tapasztalatainkra hagyatkozhatunk.*

Világossá vált, hogy a struktúraátalakítást a *bankrendszer átalakítása* nélkül nem lehet megoldani, ami előmozdítaná a kereskedelmi bankok üzletpolitikájának lényeges megváltozását. A legfontosabb jövőbeli *feladatok* e téren: a magánbanki szféra kialakítása, a kis-és középbanki szektor kiépítése, a helyi önkormányzati, önálló kezdeményezésű pénzügyintézetek létrehozása, a betétvédelem egységesítése, átmeneti finanszírozási módok bevezetése.

A közlekedésben is dilemma, hogy átfogó rendszerváltásnak minősülő változtatásra vagy csak kisebb reformlépésekre van-e szükség. A közúti fuvarozásban már a politikai rendszerváltást megelőzően számottevő és bővülő magánszféra működött, egyre inkább háttérbe szorítva az állami

tulajdönt. Az összefonódott közúti személy- és áruszállításra jellemző keresztfinanszírozás nem biztosított kellő tisztánlátást és versenyegyenlőséget az áruszállításban, az állammal erősen összefonódott vasút nem tudott önállóan, kereskedelmi szellemben működni. Mindezek indokolttá tették a közlekedésben is a *nagymértékű - rendszerváltásnak számító - változásokat*. A fő feladatok: a közlekedési vállalatok költségérzékenységének fokozása, a városi és városkörnyéki közlekedés integrációjának megvalósítása, a közlekedés tervezésének és az üzemeltetési funkciójának szétválasztása, konkurens vasúti szolgáltatást nyújtó szervezetek létrejötte.

A korreferátumok jelentős része összecseng az egyik főreferátum megállapításával, mely szerint a hazai privatizációs folyamatban kiemelkedő szerepük van a csoportoknak, az autonómiával rendelkező *helyi szerveződéseknek*, melyek mozgalmakat indíthatnak el (pl. városvédelem, környezetvédelem), sőt a választások sikere is múlhat megnyerésükön.

II. ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI, POLITOLÓGIAI SZEKCIÓ (Vincze Imre)

Az állam- és jogtudomány, politológia szekció ülésén a meghívóban szereplő valamennyi - összesen nyolc - kiegészítő előadás elhangzott.

Az előadók kiterjedt kutatómunkát végeztek és jól kiegészítették a plenáris ülés programját. Egyes előadások hangvétele eléggé borulató volt, mégis a szekcióülés összességében a jövőt illetően bizakodó és elkötelezett.

A korreferátumokat követően a programban írt szűkös időben tudunk vitát folytatni. A vita során hét kérdés hangzott le, melyekre az előadók és a jelenlévők válaszoltak.

A vita központi kérdése *a magyar falu jövője iránt érzett aggodalom* volt. A kérdezők nem értették, miért került a kormány elé a már átalakult szövetkezetek sorsát érintő újabb jogszabályi változást kezdeményező koncepció-tervezet. Hansúlyozták a gazdasági, nemzetgazdasági érdekeket, a termelés biztonságának fontosságát.

Két felszólaló is észrevételezte egyes helyeken a *bírósági cégbejegyzés vontatottságát*, a szövetkezeti vitában hozott bírósági döntés tévedését. Mások a bírósági eljárások törvényességét és időszerűségét emelték ki, továbbá rámutattak arra, hogy esetleges *sérelem esetén igénybe kell venni a jogorvoslatokat és soronkívüliség kérelmezésére is lehetőség van.*

Volt, aki aggódott a falu anyagi ellátottságát illetően, mert a falusi lakosság egy része a városokban dolgozik, ott fizeti az adót, viszont *a szövetkezetek már nem tudják támogatni a falu kulturális és egyéb fejlődését.*

Többen vitatkoztak *a privatizációs politikán és gyakorlaton.* Az álláspontok részben arra hajlottak, ha a helyi önkormányzat a privatizált állami vagyonban résztulajdont kapna, a gazdasági megfontolások

kialakításánál érvényesíthetné a helyi lakosság érdekét. Ez viszont nehezítené az állami vagyon értékesítését.

Végül a vita hangnemét az egyik előadó hasonlatával jellemezném: Egy dunántúli városban a Volán bevezette, bizonyos napszakokban a felszállók csak az autóbusz első ajtaját vehetik igénybe. A felszállás során a gépkocsivezető ellenőrzi a menetjegyeket. Az intézkedés tapasztalata kedvező, havonta jelentősen megnőtt a bevétel. És ekkor szokatlan dolog történt. A vállalat azzal kezdett foglalkozni, hogyan javíthatná kapcsolatát a utazóközönséggel. Megdöbbenő, hogy valakinek *eszébe jutott az utas*.

III. FILOZÓFIA, SZOCIOLÓGIA, PEDAGÓGIA SZEKCIÓ (Veszeli Tibor)

A résztvevők száma 19-26 fő. Valamennyi előadás elhangzott a programban meghatározott sorrendben.

A tulajdonváltás - filozófiai aspektusból című előadás történeti módszerrel közelítette meg a tulajdonviszonyok változását. Megállapítja, hogy a "kelet-európai - szocializmus"-ban a tulajdon is közigazgatási funkcióként jelent meg, melyben lértékelődött a civil társadalom szerepe és ezzel együtt elsorvadt a "gazda szemlélet". Jelenleg feadatként határozta meg az előadó, hogy a gyorsan gazdagodó elit mellett elő kell segíteni a közép- és alsó rétegek erősödését. Kifogásolja, hogy ma is érvényesül a politikai hatalom aktuális érdeke a tulajdonviszonyok változásánál. Hiányolja a filozofikus rálátást a döntéseknél.

A gazdasági-társadalmi rétegződés szociológiai modellje. A témakör vizsgálatának módszertana című előadás a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának módszereit ismertette és bemutatta az általa "stratifikációs modell"-eknek nevezett módszerek alkalmazhatóságát egy amerikai mintán. A korrekt előadás meggyőzően bizonyította, hogy szükségzerű a szociológia módszertanának állandó fejlesztése.

A gazdaság és erkölcs című előadásban a társadalom számára oly fontos etikai kérdések megközelítése közül kiemelendő azon megállapítás, hogy a privatizációs gazdasági-társadalmi változások az erény különböző fajtáit alakítják. Sajnálatosnak tartja, hogy érezhető a morális válság megjelenése. Ez következménye annak, hogy az egzisztenciális leépülés hatására az emberek tömegesen veszítik el az erkölcsi tartásukat. Veszélyesnek tartja az előadó azt az állapotot, hogy sok fiatal úgy lesz munak nélküli, hogy meg sem tapasztalta a munkát.

A tőkeáramlás rendszere című előadás közgazdasági aspektusból, de a szekció témaköreihez igazodóan fejtette ki a hosszú távú tőkeáramlás lehetőségeit. Kiemelten az autonóm tőkeáramlásnak teret adó piac kérdéseivel foglalkozott. Sorra vette a hitel, a lízing és a nyílt piaci tőkeáramlás sajátosságait és megjelenési formáit. Véleménye szerint a jövőben azok a kereskedelmi bankok lesznek fontosak, amelyek nagy tőkeerőt képviselnek. A banki üzletmenetben legfontosabb funkciónak tartja a kihelyezést.

A gazdasági rendszerváltás és hatása a szakképzésre című előadás célját a szociális piacgazdaság foglalkozásokra gyakorolt hatásának vizsgálatában jelölte meg. Táblázatok segítségével mutatta be a munkanélküliség néhány mutatóját, kiemelve az ifjúsági (15-19 év) munkanélküliek magas (31 %) arányát. Ismertette, hogy Németország mennyire felkészült az egyesítés utáni foglalkoztatáspolitikára. Véleménye szerint hazánkban kismértékűek a munkahelyteremtő beruházások és a munkaerő rugalmassá tételéhez sem alakult ki az a hálózat, amely növelné a pályaválasztók informáltságát. Az előadó ismerteti a szakképzési törvény tervezetét, mely szerinte liberális jellegű. Megállapítja, hogy a szakképzés válaszolt a társadalmi-gazdasági kihívásokra, melyhez a racionális feltételrendszerek megteremtése szükséges.

A gazdaság és az oktatás, különös tekintettel az oktatás szerkezetére című előadás szerint a gazdaság is és az oktatás is jelenleg válsághelyzetben van. Szükségesnek tartja a radikális reformot, melyhez új modernizációs felfogás és történet szemlélet szükséges. Ne követő stratégiát alkalmazzunk az oktatáspolitikában, hanem racionálisan keressük a zsákutcából a kiutat. A témát három oldalról (a finanszírozás, a szerkezet, a tartalom) közelítette meg, mindháromat elemezve. Határozott véleménye, hogy az oktatási beruházások hatékony beruházások.

A munkavégző ember védelme és a társadalmi hatások című előadás megállapítja, hogy a munkavédelmi körülmények romlanak és sajnos a vállalatok átszervezése sem hozott változást. Súlyosnak értékeli azt a helyzetet, hogy megszűnőben van a prevenció és a tervszerű karbantartás. A jövőben várhatóan felértékelődnek az érdek- és az értékviszonyok és ezzel javul a munkavédelem helyzete. Ehhez ki kell épülni egy olyan érdekazonossági rendszernek, melyben meghatározó szerepet kap a biztosítás-, a hitel- és a szaktanácsadás rendszere is.

A tantestületek szociálpszichológiai szerkezetéről című, szubjektív elemekkel tűzdelt előadás megállapítja, hogy a jelenlegi pedagógus társadalomra a "rejtőzködés" a jellemző. A pályázatok demokratizmusát megkérdőjelezte. Véleménye szerint is nehéz az összeütközés vállalása. Ennek több okát jelöli meg. Megállapítja, hogy általában az önkormányzatok úgy döntenek, hogy elmarad az alternatív pályázatok tantestületi szocializációja.

Nem szerencsés a szekcióban elhangzott előadások tartalmi vonatkozásait összevetni, mert valamennyi önálló volt. Ennek ellenére

közöttük a logikai kapcsolódás fellelhető. A tulajdonváltás idézi elő azokat a változásokat, melyek hatnak a gazdálkodás formai és tartalmi elemeire, többek között a gazdaság erkölcsi értékrendszerének változásait is gerjesztik. A helyzetelemzéshez szükség van a vizsgálati módszerek helyes megválasztására. A piacgazdálkodás alapja a tőkeáramlás megfelelő működése. A működő tőke megkívánja a kölcsön adó, a kölcsön vevők és a kapcsolódó intézmények korrekt kapcsolatrendszerének kialakítását, melyben meghatározó a humán faktor. *Az új rendszerű gazdálkodás teljes vertikumában igényli a magas általános- és szakműveltséggel rendelkező embereket.* Az oktatás csak akkor hatékony, ha figyelembe veszi azokat a társadalmi és gazdasági igényeket, melyek befolyásolják a nemzetgazdaság alakulását. A társadalom makroszintű változásainak hatása leggyakrabban a gazdasági szférán keresztül érvényesül úgy, hogy csoport- és egyéni érdekeket, szükségleteket kapcsol össze. A munkavégzés feltételei, így a munkavédelem és a jó munkahelyi légkör hozzátartozik ahhoz az elégedettségi érzethez, amely motivál.

Az előadásokat követő kérdések és hozzászólások szintetizáló jellegűek voltak. Sajnos az idő rövidege miatt vita nem tudott kibontakozni.

A szekcióülésre jellemző volt a tudományos és igényességgel megfogalmazott gyakorlatiasság. A szekcióülés résztvevői *örömmel vették a társadalomtudományok, különösen a filozófia megjelenését a gazdasági és társadalmi jelenségek tárgyalásánál.* Célszerűnek tartják ilyen tudományos tanácskozások rendezését és javasolják a hosszabb viták lehetőségét.

GÁRDOS GYÖRGY

Zárszó

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a TIT Veszprém Megyei Egyesülete nevében köszönhetem a jelenlévőket. A tudomány kulcs a világhoz, sok kulcsra, kulcsocskákra van szükség, hogy a gazdaság megújuljon. A mi szerepünk ebben kicsi, de azt is hasznosítani kell a haza felvirágoztatására.

Örülök annak, hogy sokan eljöttek a mai konferenciára. Ez persze egyáltalán nem meglepő, hiszen az ország számára legfontosabb kérdéseket boncolgatjuk. Nincs számunkra kitaposott út, minden használható gondolatra szükség van, hogy azokat végiggondoljuk, más felfogásokkal ütköztessük, mert végül is a receptet is nekünk kell összeállítani.

Schamfort gondolata jut eszembe: "A közgazdászok olyan sebészek, akiknek kitűnő bonckésük van, de csorba a műtőkésük, s ezért remekül dolgoznak a hullákon, de sanyargatják az eleven húst, a társadalmat." A helyzet külön nehézsége, hogy az átmeneti állapotban adódhat olyan helyzet is, amikor a bonckést, máskor a legfinomabb lézerkést kell felhasználni. Nem jó, hogy miközben az áru értéke nő, az emberé csökken. Az a célunk és feladatunk, hogy ezt a folyamatot megfordítsuk.

SUMMAIRE

'The processes and tendencies of the economic and social changes of the regime in Hungary' was the title of a one-day long conference organized by the Ninth Department of the Hungarian Academy of Sciences, the Economic, Juridical and Social Scientific Professional Committee of the Veszprem Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences and Society for Dissemination of Scientific Knowledge in Veszprem County. The conference took place in the Centre of the Veszprem Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Veszprem on 15th April 1993.

This was, in fact, part of series of conferences that have been going on for the past three years about subjects on the Change of regime in Hungary, 'Transition and changes in Europe in the 80s and 90s', 'The problemes of the public education in Hungary' and 'The present and the future of culture'.

The conference dealt with several fields of the economic and social transformation: economic orientations in Hungary during the transition to market economy; the papers have analyzed the theoretical theses of market economy; practical approaches to the natural sources of power; development of the commercial bank-system; characteristics of the agriculture; changes of the silviculture, the dilemmas of the agricultural co-operatives, the transformation of the transport.

The other studies have dealt with European transitions in the spirit of Maastricht; the nature of economic-social transition and social tensions. There were a lot of juridical approaches to the transitions to market economy, for example the role of the state; the establishment of the societies, the growth of civil society. Some papers dealt with philosophical, sociological and pedagogical views of economic-social changes. The participants have known one joint-stock company, that firm (KOMFORT Veszprem) has a good reputation. It lives up to its reputation.

What was the thing that focussed our interest at the conference? The meeting called attention to the changeing of the regime altered the political system in this country, creating the possibility for the establishment of genuinely democratic institutions and market economy.

Practically Hungary has already a democratic country. Changes of regime in Central and Eastern Europe and in Hungary have provided a unique opportunity for economists to test their theories on empirical material. It has become evident by now that economic policies underlying the historic process of transformation are far from being an unqualified success story.

The conference put it, the country was in a worse economic, social and moral position than before the election (spring 1990). The papers conceded that the heritage of the past 40 years, the desintegration of the COMECON represented colossal changes. But social scientists have drawn attention to an interesting phenomenon: the bourgeois development had began.

After the changing of the regime the main obstacle to economic progress is not technical but political. Economical decisions are subordinated to political motives. Those at power intend mostly to strenghten their own power and social base. Three years after the changing of regime signs of a deepening and extensive crisis have appeared in Hungarian agriculture. The present standard of living is giving a rise to concern. Many people nowadays find it increasingly difficult to exist on the money they earn. It is difficult for most elderly people to live on their pensions. Poverty and crime go hand in hand. Identification with the new Hungary is provisory, it depends on the success of economy.

The question debated was the outlook for the future. The future of Hungary will be a competition-oriented society-said the lecturers and participants. The country is recovering from an economical crisis. Things will get better one day. We are now confident about the future. (B.B.)

A KÖTET SZERZŐI

Beszteri Béla a politikatudomány kandidátusa, VEAB munkabizottsági elnök, Veszprém

Bodács Emil egyetemi adjunktus, Pannon Agrártudományi Egyetem, Mosonmagyaróvár

Bognár József akadémikus, az MTA IX. osztályának elnöke, Budapest

Borbély József egyetemi adjunktus, Erdészeti és Faipari Egyetem, Sopron

Cseh-Szombathy László a szociológiatudomány doktora, az MTA Szociológiai Bizottságának elnöke, Budapest

Décsy Jenő a közgazdaságtudomány kandidátusa, főiskolai tanár, Pénzügyi és Számviteli Főiskola, Zalaegerszeg, VEAB munkabizottsági elnök

Farkas István a filozófiatudomány kandidátusa, egyetemi docens, Veszprémi Egyetem

Gárdos György a TIT Veszprém Megyei Egyesületének elnöke

Hoffer József igazgatósági elnök, AGROKER Részvénytársaság, Szombathely

Honvári János a történelemtudomány kandidátusa, főiskolai docens, Széchenyi István Főiskola, Győr

Illyés Benjámín tudományos osztályvezető, Erdészeti Tudományos Intézet Alpokaljai Kísérleti Állomása, Sopron

Jámbor László gazdasági igazgató, Tanulmányi Állami Erdőgazdaság, Sopron

Kardos Zoltánné a közgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Pannon Agrártudományi Egyetem, Keszthely

Kovács Géza tanár, Ajka

Kovátsné Németh Mária a neveléstudomány kandidátusa, egyetemi docens Erdészeti és Faipari Egyetem, Sopron,

Lett Béla a mezőgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Erdészeti és Faipari Egyetem, Sopron, VEAB munkabizottsági titkár

Magyar János akadémikus, ny.egyetemi tanár, tudományos tanácsadó, Erdészeti és Faipari Egyetem Sopron

Mészáros Ernő akadémikus, Veszprémi Egyetem

Mikolasek Sándor osztályvezető, Köztársasági Megbízott Területi Hivatala, Tatabánya, VEAB munkabizottsági elnök

Morvay Leona egyetemi adjunktus, Pannon Agrártudományi Egyetem, Mosonmagyaróvár

Nagy György László főiskolai docens, Széchenyi István Műszaki Főiskola, Győr

Prileszky István a közgazdaságtudomány kandidátusa, tanszékvezető főiskolai tanár, Széchenyi István Műszaki Főiskola, Győr

Sipos Aladár akadémikus, az MTA Agrárközgazdasági Bizottság elnöke, Budapest

Somogyi Ferenc közgazdász-tanár, Veszprémi Egyetem

Szabó István a közgazdaságtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Pannon Agrártudományi Egyetem, Mosonmagyaróvár

Szilágyi István a politikatudomány kandidátusa, tanszékvezető egyetemi docens, Veszprémi Egyetem, VEAB szakbizottsági alelnök

Sztankó János a filozófiatudomány kandidátusa, tanszékvezető főiskolai tanár NME Kohó- és Fémipari Műszaki Főiskola, Dunaújváros, VEAB munkabizottsági elnök

Tarr György megyei bírósági tanácselnök, cégbíró, VEAB szakbizottsági alelnök, Veszprém

Tárnok Ilona a közgazdaságtudomány kandidátusa, főiskolai docens, Széchenyi István Műszaki Főiskola, Győr, VEAB munkabizottsági titkár

Tatay Tibor egyetemi tanársegéd, Veszprémi Egyetem

Várhelyi István a közgazdaságtudomány kandidátusa, ny.egyetemi tanár, VEAB szakbizottsági elnök, Sopron

Veszeli Tibor a szociológiatestudomány kandidátusa, egyetemi docens,
Pannon Agrártudományi Egyetem, Mosonmagyaróvár

Vincze Imre megyei bírósági elnökhelyettes, Szombathely, VEAB
munkabizottsági elnök

Wollák László vezérigazgató, KOMFORT Kereskedelmi és Ipari
Részvénytársaság, Veszprém

TARTALOM

Előszó: Várhelyi István	3
REFERÁTUMOK	5
Bognár József: A gazdasági-társadalmi transzformáció alakulása, folyamata	7
Sipos Aladár: Az agrárátalakulás dilemmái	15
Cseh-Szombathy László: Társadalmi kiscsoportok szerepe az átalakulásban	29
Wollák László: Egy részvénytársaság átalakulása és stratégiája	39
Összefoglaló a plenáris ülés munkájáról	47
KORREFERÁTUMOK	51
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY	51
Várhelyi István: A gazdasági rendszerváltozás és az egyes természeti erőforrások igénybevételének lehetősége.....	53
Décsy Jenő: Kereskedelmi bankrendszerünk fejlődése	65
Tatay Tibor: A tőkeáramlás rendszere.....	73
Illyés Benjamin: Az erdőgazdálkodás átalakulásnak jellegzetes irányai.....	77
Honvári János: A magyar mezőgazdaság helyzete a 90-es évek elején.....	87
Kardos Zoltánné: Az agrárátalakulás sajátosságai Zala megyében.....	97
Lett Béla: Az erdő- és fafeldolgozó gazdaságok átalakulása.....	105
Jámbor László: Az erdőgazdaság jövedelmezősége; az oktatás-kutatás támogatásának lehetőségei a rendszer- változást követően.....	113
Prileszky István: A közlekedés átalakítása	119
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY, POLITOLÓGIA	125
Szilágyi István: Európaizálódás - Maastricht jegyében	127
Beszteri Béla: A gazdasági-társadalmi átalakulás jellemzői és az általa kiváltott társadalmi konfliktusok természete	135
Borbély József: Értelmiségi elképzelések és a gazdasági rendszerváltás	143

Szabó István: Az állam aktív szerepe a piacgazdaságra való áttérésben	151
Mikolasek Sándor: Az önkormányzati vagyon - a vagyonátadás tükrében	159
Tarr György: A gazdasági változások a társaságok alapításának tükrében	167
Hoffer József: A termelőszövetkezetek átalakulásának tapasztalatai - Az 1992. évi I. és II. törvény alapján, Győr-Moson-Sopron és Vas megyében.....	179
Nagy György László: Kommunikáció és innováció a gazdasági szférában	189
FILOZÓFIA, SZOCIOLÓGIA, PEDAGÓGIA	197
Bodács Emil: Tulajdonváltás - filozófiai aspektusból.....	199
Farkas István: A társadalmi egyenlőtlenségek szociológiai leírásáról.....	207
Kovátsné Németh Mária: A közösségi és társadalmi szervezetek alakulása a rendszerváltás után.....	217
Sztankó János: Gazdaság és erkölcs.....	223
Lükő István: A gazdasági rendszerváltás hatása a szakképzésre.....	229
Morvay Leona: A munkát végző ember védelme és a társadalmi hatások	237
Kovács Géza: A gazdaság és oktatás, különös tekintettel az oktatás szerkezetére.....	241
Somogyi Ferenc: A tantestületek szociálpszichológiai szerkezetéről	247
SZEKCIÓELNÖKÖK BESZÁMOLÓJA	
A VÉGZETT MUNKÁRÓL	255
I. KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ (Tárnok Ilona)	257
II. ÁLLAMI- ÉS JOGTUDOMÁNYI, POLITOLÓGIA SZEKCIÓ (Vincze Imre)	259
III. FILOZÓFIA, SZOCIOLÓGIA, PEDAGÓGIA SZEKCIÓ (Veszeli Tibor).....	261
ZÁRSZÓ (Gárdos György)	265
SUMMAIRE (B.B.)	267
A KÖTET SZERZŐI	269

